

YORUM-YÖNETİM-YÖNTEM

ULUSLARARASI YÖNETİM-EKONOMİ VE FELSEFE DERGİSİ

INTERPRETATION-MANAGEMENT-METHOD
INTERNATIONAL JOURNAL OF MANAGEMENT-ECONOMY AND PHILOSOPHY

Cilt: 9 Sayı: 1

E-ISSN:
2602-2125

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yorumyonetim>
[https://doi.org/10.32705/yorumyonetim.](https://doi.org/10.32705/yorumyonetim)

YORUM – **Y**ÖNETİM – **Y**ÖNTEM
**ULUSLARARASI YÖNETİM - EKONOMİ VE
FELSEFE DERGİSİ**

JOURNAL OF INTERPREATION, MANAGEMENT AND METHOD (JIMM)

Cilt/Volume : 9
Sayı/Issue : 1
Yıl/Year : 2021

e - ISSN: 2602-2125

DOI: 10.32705/yorumyonetim

ASOS, DRJI Index, Index Copernicus-ICI World of Journals, Root Indeks, CiteFactor ve SOBIAD indeksleri tarafından taranmaktadır.

Bu dergi [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.

İNDEKSLER / INDEXING

Indeks Copernicus-ICI World of Journals

Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Root Indexing

ASOS indeks

SOBIAD

CiteFactor

YORUM
YÖNETİM
YÖNTEM
DERGİSİ
CİLT:9 SAYI:1
2021

Arş. Gör. Ahmet Karakiraz
+90 264 295 62 57

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Öztürk
+90 264 295 35 90

Dr. Öğr. Üyesi Zülküf Çevik
+90 264 295 62 98

www.yorumyonetim.org

<http://dergipark.gov.tr/yorumyonetim>

İMTİYAZ SAHİBİ / OWNER

PROF. DR. RECAİ COŞKUN

EDİTÖRLER / EDITORS

PROF. DR. RECAİ COŞKUN
recai.coskun@bakircay.edu.tr

PROF. DR. ALİ TAŞ
alistas@sakarya.edu.tr

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

ARŞ. GÖR. AHMET KARAKIRAZ
DR. ÖĞR. ÜYESİ OĞUZHAN ÖZTÜRK
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZÜLKÜF ÇEVİK

YORUM
YÖNETİM
YÖNTEM
DERGİSİ
CİLT:9 SAYI:1
2021

ALAN EDİTÖRLERİ (AREA EDITORS)

**İnsan Kaynakları Yönetimi Alan Editörü/
Human Resources Management Field Editor**

ADEM BALTAÇI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Stratejik Yönetim Alan Editörü/Strategic Management Field Editor

MAHMUT HIZIROĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Davranış Bilimleri Alan Editörü/Behavioral Sciences Field Editor

ALİ AKSOY (İnönü Üniversitesi)

Felsefe Alan Editörü/Philosophy Field Editor

HAKAN POYRAZ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

AHTEM CELİLOV (Kırım Ekonomi Üniversitesi)

Sosyoloji Alan Editörü/Sociology Field Editor

AHMET BARAN DURAL (Tekirdağ Üniversitesi)

Kamu Yönetimi Alan Editörü/Public Administration Field Editor

ÖZER KÖSEOĞLU (Sakarya Üniversitesi)

Ekonomi Alan Editörü/Economy Field Editor

KUTLUK KAĞAN SÜMER (İstanbul Üniversitesi)

RAMAZAN EKİNCİ (İzmir Bakırçay Üniversitesi)

Balkanlar Alan Editörleri / Balkans Field Editor

ERGİN JABLE (Priştine Üniversitesi, Kosova).

ABDÜLMECİD NUREDİN (Vizyon Üniversitesi, Makedonya)

**Kafkaslar ve Hazar Bölgesi Alan Editörü/
Caucasus and Caspian Region Field Editor**

FARİZ AHMADOV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)

YORUM
YÖNETİM
YÖNTEM
DERGİSİ
CİLT:9 SAYI:1
2021

YAYIN KURULU / EDITORIAL
BOARD

Arş. Gör. Ahmet Karakiraz
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Zülküf Çevik

YORUM-YÖNETİM-YÖNTEM
DERGİSİ'NDE YER ALAN
MAKALELERİN BİLİMSEL
SORUMLULUĞU YAZARA
AİTTİR.

SCIENTIFIC RESPONSIBILITY
FOR THE ARTICLES
BELONGS TO THE AUTHORS
THEMSELVES.

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ayşe İrmiş	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Elbeyi Pelit	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Aydoğan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Gazi Uçkun	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Habip Yıldız	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Tunahan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Harun Bal	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Akbolat	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Işık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Taşlıyan	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.
Prof. Dr. Mustafa Ünal	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray Girginer	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Uygulamalı B. Üni.
Prof. Dr. Osman Nuri Özdoğan	Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan Yılmaz	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Karakuş	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Refika Bakoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Sefahattin Karabınar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban Kayıhan	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit Türk	İstanbul Kültür Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Yağmur Ersoy	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah Özsoy	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Esra Tekez	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Tokmak	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Kazım Ozan Özer	Nişantaşı Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Işık	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Bağcı	Kıbrıs Ada Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Samet Güner	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk Korucuk	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Şanlısoy	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar Orhan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur Keskin	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Sanem Çitçi	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alper Kiraz	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Şener	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra Dil	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Gürler	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa Demirkol	Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa Said Döven	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kenan Erkan	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yıldırım	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Uslu	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ragıp Yılmaz	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semih Okutan	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevda Yaşar Coşkun	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Dönmez Maç	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule Aydın Turan	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasin Şerifoğlu	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Arslan	Sakarya Üniversitesi
Dr. Akansel Yalçınkaya	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Deniz Dirik	Manisa Celal Bayar Üniversitesi

YORUM
YÖNETİM
YÖNTEM
DERGİSİ
CİLT:9 SAYI:1
2021

YAYIN KURULU / EDITORIAL
BOARD

Arş. Gör. Ahmet Karakiraz
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Zülküf Çevik

YORUM-YÖNETİM-YÖNTEM
DERGİSİ'NDE YER ALAN
MAKALELERİN BİLİMSEL
SORUMLULUĞU YAZARA
AİTTİR.

SCIENTIFIC RESPONSIBILITY
FOR THE ARTICLES
BELONGS TO THE AUTHORS
THEMSELVES.

BU SAYIYA KATKIDA BULUNAN HAKEMLER

<i>Prof. Dr. Habib YILDIZ</i>	İstanbul Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Mustafa ÜNAL</i>	Erciyes Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Nedim BAKIRCI</i>	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Selahattin KARABINAR</i>	İstanbul Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Derya FINDIK</i>	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Selim GÜNÜÇ</i>	Bakırçay Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Sezer Bozkuş KAHYAOĞLU</i>	Bakırçay Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP</i>	Sakarya Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Umut Sanem ÇİTÇİ</i>	Bakırçay Üniversitesi
<i>Dr. Öğr. Üyesi Gökhan BARAL</i>	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üni.

Değerli Okurlar;

Dergimizin 2021 yılı Nisan sayısında size beş kıymetli çalışma sunuyoruz. Bu sayımızın ilk makalesinde DIALLO ve ÇEVİK; Türkiye ile OHADA ülkeleri arasında gerçekleştirdikleri karşılaştırmalı analizin ve mevcut yazının yardımıyla, Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (UFRS) geçiş sürecini ve bu süreçte karşılaşılan zorlukları tarihsel bir perspektiften tartışmışlardır. Bu çalışma, UFRS'e geçiş sürecine ilişkin ülke deneyimlerini aktarması açısından oldukça değerlidir.

Bu sayımızın ikinci makalesinde SEÇKİN CODAL; Covid-19'un insan davranışı üzerindeki etkilerini sosyal yayılım bağlamında sınıflandırmıştır. Bu çalışma kapsamında ulaşılan sınıflandırma, Covid-19 pandemisinin sosyal ve ekonomik yapı üzerinde yaratacağı etkilerin sistematik olarak incelenmesine odaklanan çalışmalara yol göstermesi açısından oldukça kıymetlidir.

Sayımızın üçüncü makalesinde ise BALCI ve ÖZKUL; Bozkurt sembolünün Türklerin tarihsel hafızasında kutsallık bağlamında taşıdığı anlam yükünü incelemişlerdir. Türklerin tarihsel hafızasında ontolojik bağları ile derin kültürel izleri olan bozkurt sembolünün Türklüğün tarihsel varlık sürecinde yüklendiği anlamların izini sürerek benzerlik ve farklılıkları ortaya koyması, yakın dönemde siyasal ve ideolojik örgütlenmelerin yüksek düzeyde ve yoğunlukta sahiplendiği bu sembolün işlevsel kapasitesini irdelemesi, bozkurt sembolünün teorik olarak aşkın büyüsel sis perdesini aralayarak kavramsal bir şablona yerleştirmesi açısından bu çalışma oldukça özgündür.

Dördüncü makalemizde ALBAYRAK; Türkiye'de yolsuzlukların sağlık hizmetleri ve sosyal göstergelere etkisini ARDL eşbütünleşme yöntemi kullanarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin ve sosyal göstergelerin uzun dönemde yolsuzluklarla ilişkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu sayımızın son makalesinde ise AKYİĞİT ve BAKİ; İzmir'deki Suriyeli küçük girişimcilerin etnik ekonomilerinin yaratılmasında sosyal sermayenin etkisini tartışmışlardır. Bu çalışma, Suriyeli küçük girişimcilerin etnik girişimcilik ve etnik ekonomi ağının oluşum sürecinde sosyal sermayenin etkisini ortaya koyması açısından değerlidir.

Sağlıklı günlerde görüşebilmek dileğiyle,

Prof. Dr. Recai COŞKUN

Editör

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

DERLEME MAKALELER/ REVIEW ARTICLES

1. TRANSITION FROM LOCAL ACCOUNTING STANDARDS TO INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS: A COMPARISON BETWEEN THE OHADA MEMBER COUNTRIES AND TURKEY
- *YEREL MUHASEBE STANDARTLARINDAN ULUSLARARASI MUHASEBE STANDARTLARINA GEÇİŞ: OHADA ÜYE ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA*
Amadou Thierno DIALLO ve Zülküf ÇEVİK1-20

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/ RESEARCH ARTICLES

2. COVID-19'UN İNSAN DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN SOSYAL YAYILIM BAĞLAMINDA SINIFLANDIRILMASI
- *CLASSIFICATION OF COVID-19 IMPACTS ON BEHAVIOUR IN THE CONTEXT OF SOCIAL CONTAGION*
Keziban SEÇKİN CODAL.....21-36
3. TÜRKLERDE BOZKURT SEMBOLÜNE YÜKLENEN ANLAMIN KUTSALLIK BAĞLAMINDA DÖNÜŞÜMÜ
- *TRANSFORMATION OF THE MEANING ATTRIBUTED TO GREY WOLF (BOZKURT) SYMBOL IN TURKISH UNDERSTANDING*
Eda BALCI ve Osman ÖZKUL37-48
4. TÜRKİYE'DEKİ YOLSUZLUKLARIN SAĞLIK HİZMETLERİ İLE SOSYAL GÖSTERGELERE ETKİSİ
- *EFFECTS ON HEALTH SERVICES AND SOCIAL INDICATORS OF CORRUPTION IN TURKEY*
Muzaffer ALBAYRAK.....49-66
5. SOSYAL SERMAYENİN GÖÇ VE ETNİK GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İZMİR'DEKİ SURİYELİ KÜÇÜK GİRİŞİMCİLER
- *THE IMPACT OF SOCIAL CAPITAL ON MIGRATION AND ETHNIC ENTREPRENEURSHIP: SMALL SYRIAN ENTREPRENEURS IN IZMIR*
Handan AKYİĞİT ve Zeynep BAKI67-88

Gönderilme Tarihi : 05.12.2020

Kabul Tarihi : 01.04.2021

DOI : 10.32705/yorumyonetim.836360

Derleme Makale/Review Article

**TRANSITION FROM LOCAL ACCOUNTING STANDARDS TO INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS:
A COMPARISON BETWEEN THE OHADA MEMBER COUNTRIES AND TURKEY**

Amadou Thierno DIALLO

Yüksek Lisans Öğrencisi., Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı

thierno.diallo@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID ID: [0000-0002-7055-774X](https://orcid.org/0000-0002-7055-774X)

Zülküf ÇEVİK

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

zcevik@sakarya.edu.tr, ORCID ID: [0000-0002-1445-0518](https://orcid.org/0000-0002-1445-0518)

Abstract

This study tries to get a clear grasp of the factors that might play positively or negatively in a country's convergence or adoption of the international financial reporting standards (IFRS). Through a comparative analysis between Turkey and the OHADA countries and based on the existing literature, the transition process towards the IFRS and challenges faced by each one is discussed from a historical perspective to the level of development. As a result, it is understood that the adoption or convergence towards the IFRS can be a challenging and a long-term process requiring multiple adjustments. Also, countries may differ in terms of historical past, level of development, cultural and socio-economic aspects which can all influence their transition. In addition, given the lack of study on the new adoption of the IFRS in the OHADA countries, this paper will contribute to filling the gap in the literature on the transition process. Furthermore, it will help countries which are in their early stage of the transition process to avoid some missteps and learn from others experience to get better prepared for a successful shift towards a fully IFRS compatible accounting system as has done Turkey.

Keywords: IFRS Convergence, IFRS adoption, Transition to IFRS

**YEREL MUHASEBE STANDARTLARINDAN ULUSLARARASI MUHASEBE STANDARTLARINA GEÇİŞ:
OHADA ÜYE ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA**

Öz

Bu çalışma, bir ülkenin uluslararası finansal raporlama standartlarına (IFRS) yakınsaması veya tam olarak benimsemesinde olumlu veya olumsuz rol oynayabilecek faktörleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye ile OHADA ülkeleri arasında karşılaştırmalı bir analiz yoluyla ve mevcut literatüre dayalı olarak, IFRS'e geçiş süreci ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar, tarihsel bir perspektiften tartışılmaktadır. Sonuç olarak, IFRS'in benimsenmesi veya uyumlaştırılmasının zorlu ve birçok ayarlama gerektiren uzun vadeli bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik bu güçlükler, ülkelerin geçişlerini etkileyebilecek, tarihsel geçmiş, gelişmişlik düzeyi,

kültürel ve sosyo-ekonomik yönler açısından farklılık gösterebilir. Buna ek olarak, OHADA ülkelerinde IFRS'in yeni benimsenmesine ilişkin çalışma eksikliği göz önüne alındığında, bu makale geçiş süreciyle ilgili literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, geçiş sürecinin erken aşamalarında olan ülkelere bazı yanlış adımlardan kaçınmalarına ve diğerlerinin deneyimlerinden öğrenerek, Türkiye'de olduğu gibi tamamen IFRS uyumlu bir muhasebe sistemine başarılı bir geçiş için daha iyi hazırlanmalarına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: UFRS yakınsama, UFRS benimsenmesi, UFRS'ye geçiş

INTRODUCTION

In the last decades, our world has become more integrated than ever before. Multiple issues are being addressed on a multilateral basis through international agreements or regulations. Thus, the concept of globalization has become more than relevant for almost every international interaction. This fact becomes even more explicit when it comes to the business world. There has been a growing number of companies flourishing everywhere around the world with an international perspective of doing business. In this world of increasing free movement of the means of production (capital) the need of adjustments based on globally accepted rules are evident. It is within this perspective that the International Accounting Standards Boards (IASB) have developed and promoted the International Financial Reporting Standards (IFRS) and the International Accounting Standards (IAS) to ensure a global uniformity in accounting practices. This accounting set is aimed to provide, business actors and mainly investors a common tool that will help compare and assess financial reports of any entity regardless where it operates.

Nowadays, the echo of the IFRS/IAS is felt everywhere around the world. In almost 150 countries using or being in the process of adopting these standards, we can notice a wide adoption of these standards by listed companies on the stock exchanges. As for non-listed companies, they are often subject to local standards somehow different from the IFRS/IAS standards. Indeed, this can be related to some difficulties linked to tax legislations or other technical problems related to the fair value for example and the use of the standards themselves which are perceived by certain as too complex (Alp & Ustundag, 2009; Cavlak & Ataman, 2017)

Thus, like many countries in the world, French-speaking Sub-Saharan African countries have, rather late unlike their neighboring English-speaking countries, adopted the IFRS for their listed companies (Degos, Levant, & Touron, 2019). Turkey, however, have adopted the IFRS/IAS for its companies listed on the Istanbul stock exchange way earlier than the OHADA (Organization for the Harmonization of African Business Law; a French acronym) countries. In addition, for non-listed companies, local standards inspired by the IFRS/IAS for Turkey have been, although recent, developed by the Turkish Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority (POA-KGK). This accounting set named as the Financial Reporting Standards for Large and Medium Size Entities (FRS for LMSE; BOBİ-FRS in Turkish) was designed for entities not in the scope of the full IFRS/IAS. The set was published in the official gazette on 29/07/2017, number 30138 and has been in force since 01/01/2018 29 (29 Temmuz 2017 Tarihli ve 30138 Sayılı Resmî Gazete, 2017). In the OHADA countries, the revised SYSCOHADA (OHADA Accounting System) was adopted on the 15/02/2017 and in force since 01/01/2018 (Organization for the Harmonization of African Business Law [OHADA], 2017). This accounting set regulates the accounting of any types of entity within the OHADA space beside of few exceptions for banks and insurance companies which are subject to local regulations.

Turkey's growing economy and its bid for joining the European Union have accelerated its process of shifting its local accounting towards the IFRS/IAS. The TASB (Turkish Accounting Standards Board; TMSK in Turkish) completed the translation of the standards published by the IASB in 2008. The move was part of a broad initiative of preparing and publishing the Turkish Accounting Standards (TFRS) which would guarantee a total full compliancy with the IAS/IFRS (Yalkın, Demir, & Demir, 2008). Within the same objective, the creation

of the POA (KGG) in 2011 taking over from the TASB with more power and autonomy, the transition process has accelerated ever since. The process has resulted to the full adoption of the IFRS/IAS for listed and public owned entities. Also, since 2017, beside the adoption of a new set for large and medium size entities, a draft set for small and micro entities has been prepared for 2022.

In the OHADA member countries characterized by a very large informal sector (Benjamin & Mbaye, 2012; Degos & Souleymanou, 2018; Penouil, 1998) the transition process towards the IAS/IFRS will not be easy rather it will be more challenging. The accounting system originating from the colonial era has evolved over the years. The OHADA Accounting system is today a result of a mixture of Anglo-Saxon, continental European and international accounting concept (Elad, 2015). Furthermore, the need for greater integration into a multidimensional world with the possibility of raising fund beyond national and regional borders, the OHADA standards setters have understood the need of having an accounting set in line with the IFRS/IAS. It is within this spirit that the revised SYSCOHADA was published in 2017 requiring all listed entities and other public owned ones to prepare their financial statement according both the IAS/IFRS and the SYSCOHADA starting from 01/01/2018 (OHADA, 2017).

The transition towards the IAS/IFRS is not always an easy process given the philosophical divergences on the number of approaches and principles that differ accordingly. Also, other differences linked to various aspects including economic development and the maturity of the accounting profession itself (Degos et al., 2019). Thus, the convergence or harmonization of local accounting standards with the IFRS/IAS in each country should consider diverse aspect of the national context (Hellmann, Perera, & Patel, 2013). The analysis of the process of one compared to another would make it possible to understand differences and mechanisms adopted by each country and therefore draw lessons that would allow a better comprehension for a successful transition for countries which are in their early stage of the process.

The main objective of this study is to understand the transition towards the IAS/IFRS through a comparative analysis between Turkey and the OHADA countries on principal factors that might play a positive or negative role in a country's convergence or adoption process. Also, challenges that these countries may face during the process are discussed from a historical perspective to the level of development and lessons are drawn.

This paper will be divided into four main parts. First, there will be a summary of the Turkish accounting system. Second, a summary of the OHADA accounting system. Third, an analysis of the evolution of the two accounting systems toward the international accounting standards. And finally, based on the experience of each part, an analysis of factors that have played an important role in their process either positively or negatively are discussed and lessons are drawn from their experience.

1. A Summary of the Turkish Accounting System

1.1. Brief Turkish Accounting History

The evolution of Turkey's accounting practices has been deeply influenced by the practices of a number of Western countries resulting from economic and political ties. An analysis of the Turkish accounting history shows a significant influences from countries like France, Germany, the United States of America (USA) and also the European Union through its regulations and directives (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008). Therefore, we can deduce that the evolution of the Turkish accounting system can be divided into four main phases. Those phases are first, its evolution under the French influence. Second, its evolution under the German influence. Third, its evolution under the American influence and finally its process of joining the European Union with the influences of the IFRS/IAS.

Indeed, towards the end of the 19th century, in the last days of the Ottoman Empire and the foundation of the first republic, Turkey, because of its close relations with France at that time was deeply influenced by the

French legislation with regard to its commercial law which was a literal translation from the French commercial code as well as of the accounting system which resulted from it. Years later, in the 1960s with the development of bilateral relationship with Germany which was distinguished by a rather important presence of German companies in the Turkish private sector, Turkey sees itself again under the influence of German policies and its new commercial code which comes into force in replacement of the former one under French influence, was this time under the influence of German legislation and its accounting system. In the 1970s, the growing American influence, the successive economic crises in Turkey and in the world, the recourse to the economic aid from the Bretton woods institutions, results in seeing the influence on Turkey shifting from European based to become Americans based. Thus, the Turkish system finds itself again under the influence of the American system, and otherwise Anglo-Saxon philosophy of accounting (Alp & Ustundag, 2009; Simga-Mugan & Hosal-Akman, 2005).

The “significant momentum” taken by the IFRS/IAS around the world (Smith, 2008) alongside with multiple factors such as: the increasing presence of foreign companies in Turkey, the inauguration of the Istanbul stock exchange (ISE) in 1986, the flourishing economy of the country, also the rising number of local companies looking to increase their international presence, the Turkish accounting system like many other countries has been significantly influenced by the rise of the IFRS/IAS. Thus, from 1989 it has been made mandatory for listed companies to publish their financial statements in accordance with the standards published by the CMB which was somehow inspired by the IFRS/IAS (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008).

In addition, with Turkey's bid for entering the European Union, the process of harmonization or convergence has been accelerated. Thus, with the establishment of the CMB (Capital Market Board) in 1982, the establishment of the ISE (Istanbul stock exchange) in 1986, the creation of the POA in 2011, the adoption of the new commercial code in 2014, the transition process towards the IAS/IFRS in Turkey is in a very advanced stage. On one hand, from 2005, all publicly-owned and traded companies are required to present their financial statements according to IAS/IFRS compliant standards (Simga-Mugan & Hosal-Akman, 2005). On the other hand, a new set for large and medium entities out of the scope of the TFRS as a simplification of the full IAS/IFRS have been in force since 2018. Also, for small and micro entities a new set more consistent with the IAS/IFRS has been prepared and will be enforced from 2022.

Thus, the adoption of the new commercial code in 2014 by the Turkish authority has finally reinforced the trend towards an accounting system more in line with the IAS/IFRS. Furthermore, in order to consolidate this perspective, the POA has been entitled as the only authority responsible for the supervision, publication and the enforcement of the auditing and the IAS/IFRS standards as well as the translation of these standards in the Turkish language.

As we can see, the Turkish accounting system from its early days has primarily been under the influences of France and Germany. Therefore, influences from the continental philosophy of accounting whose represented by countries like : France, Germany, Belgium, Austria and so on (d'Arcy, 2001; Elitaş & Üç, 2009). Indeed, this approach which grants the primacy to compliance with the rules therefore the law, to a much more fiscal propensity and a broader conception of the business partners. Therefore, the continental conception of accounting unlike the Anglo-Saxon, aims to satisfy a wider set of partners including, among others, the state, creditors (banks, investors) and so on and so forth. However, despite the adoption of IAS/IFRS, the continental philosophy of accounting, rule based, has traditionally be one of the main characteristics of the Turkey' regulations and tend to partially remain so at least for the small and micro-enterprises which remains subject to the tax based regulation at least up until the enforcement of the new set for those category of entities as of January 2022 (Balsari & Varan, 2014).

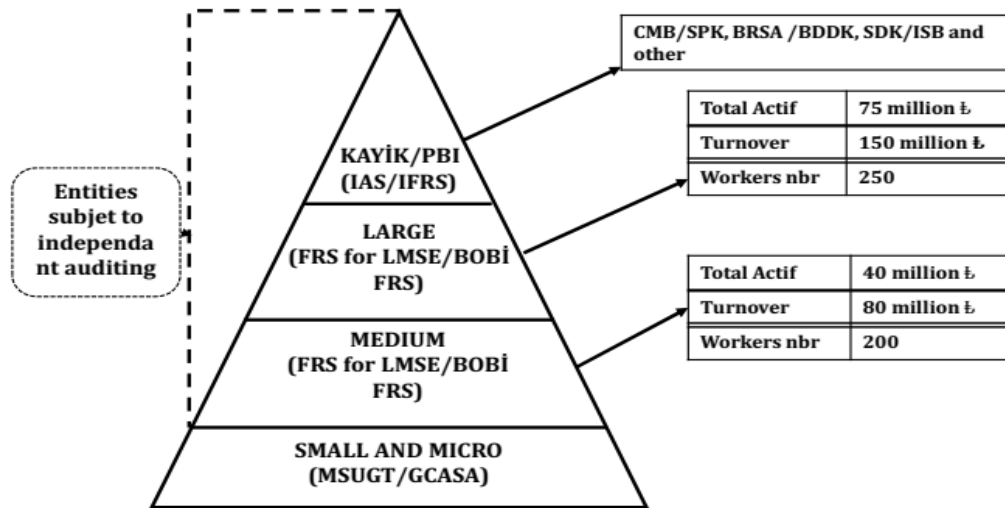
The significant rise of the IAS/IFRS around the world in recent years has proved them to be unstoppable (Smith, 2008). Turkey's accounting system as many other countries in the world has now became under the influence of the Anglo-Saxon accounting philosophy in as well (Elitaş & Üç, 2009). Indeed, the Anglo-Saxon

approach to accounting, being characterized by a primacy given to the investor and a more extended freedom to accounting professionals unlike the continental approach, is therefore distinguished by its market orientation. Thus, for Turkey, in the sense of developing its stock market and responding to the needs of its companies looking to expand their activities on the international level, converging its local accountings standards towards the dominant trend of international ones could be considered as a long-term strategic approach to support its economy.

The evolution of the Turkish accounting system is therefore revealing a gradual approach, characterized by multiple adjustments intended to respond to the needs of the country. These adjustments have evolved over time with the influence of partner countries which arise both from continental and Anglo-Saxon approaches as well as international accounting standards.

1.2. The Turkish accounting structure and characteristics and different models

Figure 1: The Turkish accounting system structure

Source: KGK, BOBİ FRS Tanıtım Toplantısı, İstanbul (14.09.2017), (From: (Cavlak & Ataman, 2017))

As shown in the graph above, the Turkish accounting is a mixed system combining market and partnership orientation of accounting. For the first category which is a market-oriented practices (Anglo-Saxon and international), financial statements main users are investors. This group is materialized by the adoption of the IFRS/IAS for a certain number of companies fulfilling defined criteria as well as all the companies listed on the Istanbul Stock Exchanges.

The second category which is a partnership-oriented practices (European-continental) is much more tax based. This is also materialized by the adoption of the FRS for LMSE (BOBİ-FRS) in 2017 and enforced as of the 01/01/2018. Even though in reality this set of standards is a result from a simplification of IFRS/IAS (full IFRS / IAS), it meets the needs of companies subject to independent audit but not required to present their statements financial in accordance with the full IAS/IFRS. Also, the set ease the concern of public authorities in terms of tax purpose along with allowing companies to make their transition towards the IAS/IFRS in the future much easier as the two set are relatively close.

In addition, tax orientation practices (European continental) are much more highlighted in the General Communiqué on Accounting System Application (GCASA-MSUGT in Turkish). Indeed, for small and micro sized entities, not eligible for the FRS for LMSE, are required to present their financial statements according to this accounting system in force since the 1990s. This system, unlike the two sets (the IAS/IFRS and FRS for LMSE) is solely tax-oriented first (Şimşak-Muğla & Hosal-Akman, 2008).

In the following lines, it will be discussed in detail these three different accounting sets that coexist in the Turkish accounting system.

1.2.1. The International Accounting Standards in Turkey

As mentioned earlier, the rapid rise of the IFRS/IAS around the world in the recent years has had an impact on the Turkish accounting system. In addition, Turkey's bid to join the European Union has sped up this process.

Companies subject to the preparation of their financial statements in accordance with the IFRS/IAS are essentially those publicly owned companies and those listed on the ISE. Also, it should be mentioned that financial institutions such as banks and insurance companies are also subject to the obligation of preparing their financial statements in accordance with the IAS/IFRS. In addition, it should also be noticed that public interest bodies finance and insurance companies are de facto subject to the IFRS/IAS, whatever their size.

The adoption of international standards by Turkey can therefore be considered as a willingness displayed by the public authorities to develop the financial sector. Therefore, support the country's development. Also, at same time allow the Turkish companies to be in line with the global accounting environment facing the irresistible rise of the IFRS/IAS. Nowadays, this has been the trend for many countries trying to attract more foreign investments but also for companies which are willing to conquer the world.

1.2.2. Financial Reporting Standards for Large and Medium Size Entities (FRS for LMSE)

A new accounting set published by the Turkish authorities through the POA under the name of FRS for LMSE was aimed for companies out of the scope of the IAS/IFRS but nonetheless subject to the obligation of independent auditing in accordance with the new commercial code number 6102 published in 14/02/2011 and in force since 07/01/2012 (Uluslan, Eren, & Köylü, 2012). This new accounting set was inspired by the IAS/IFRS and in line with the European Union directives (Öztürk, Gökçen, & Güleç, 2018).

Indeed, the FRS for LMSE are in line with the accounting reform undertaken in recent years in the transition process towards the IAS/IFRS. It mainly covers two types of entities: large entities and medium sized.

Large Size Entities: According to the criteria defined by the POA, a company is considered as a large entity if it fulfills the following requirements: having a total assets equal to or greater than 75M Turkish lira; a turnover equal to or greater than 150M Turkish lira; a total of employee equal or superior to 250 people (KGK, 2017) retrieved from (Cavlak & Ataman, 2017).

Medium Size Entities: According also to the same criteria defined by the POA, a company is considered as a medium sized entity when it fulfills the following requirements: having a total assets equal to or greater than 40M Turkish lira; a turnover equal to or greater than 80 million Turkish lira; a total of employee equal or superior to 200 people (KGK, 2017) retrieved from (Cavlak & Ataman, 2017).

It should be nevertheless mentioned that in both cases the entity belongs to one or the other group when two of these three criteria are met for two successive fiscal years. Thus, in the third financial year, the company is de facto subject to the condition of an independent audit and belong to the category of either a large size entity or a medium size entity (Cavlak & Ataman, 2017).

1.2.3. Accounting for Small and Micro Size Entities and General Communiqué on Accounting System Application (GCASA, MSUGT in Turkish)

For a business to belong to the small entity's category, it must meet at least two of the three criteria below according to the EU Directives. Businesses that do not meet those criteria will therefore be considered as belonging to the micro entity group, and businesses that do not meet the requirement of the micro entities will not be considered in the scope of this regulation (Öztürk, Gökçen, & Güleç, 2019).

Small Entities: According to EU directives number 2013/34 EU Directives on companies' size, a business is considered small if it meets at least two of the following three criteria (Demir & Bahadır, 2014):

Total Assets: < 4000 000 Euro

Turnover: < 8000 000 Euro

Number of workers: < 50

Micro Entities: According to EU directives number 2013/34 EU Directive on companies' size, micro-enterprises are those which have (Demir & Bahadır, 2014):

Total Assets: <350,000 Euro

Turnover: <700,000 Euro

Number of workers: <10

In force since 1994, the GCASA/MSUGT is an accounting framework which regulates all accounting operations for tax purposes. Therefore, entities which are subject to this regulation are mainly looking to meet their tax obligations (Gençoğlu, 2020; Öztürk et al., 2019). Previously applied for almost all entities, with the last reforms that took place in recent years for the convergence towards the IAS/IFRS, the GCASA/MSUGT is now applied only for small and micro size entities. Those entities are not subject to compliance with related obligations of independent auditing therefore excluded from the scope of the FRS for LMSE and will remain so at least until 2022.

Indeed, in line with the logic of the accounting reform underway, a draft of accounting standards for small and micro entities comprising 22 chapters has been prepared in accordance with the directives of the European Union. The application of this new accounting framework is scheduled for the 01/01/2021.

2. A Summary of The OHADA Accounting System

2.1. Brief Accounting History of the OHADA Accounting System

2.1.1. The OCAM Accounting Standards

The OCAM (African and Malagasy Union; in French: Organisation Commune Africaine et Malgache) was an organization founded in 1961, and went defunct in 1985, by newly independent French-speaking African countries to promote cooperation between member countries. Through the work of this organization, the OCAM generally accepted accounting principles (OCAM GAAP) were introduced in the 1970s (Degos et al., 2019). This was later the base for the development of a new accounting set in the 1990s named as the SYSCOA (Accounting System for West African Countries) later renamed as the SYSCOHADA.

The OHADA accounting system govern accounting practices in 17 African countries which are: Benin, Burkina Faso, Cameroon, Central African Republic, Chad, Comoros, Republic of the Congo, Equatorial Guinea, Gabon, Guinea, Guinea-Bissau, Ivory Coast, Mali, Niger, Senegal, Togo, Democratic Republic of Congo, all former French colonies with some exception such as Equatorial Guinea and Bissau Guinea which are former colonies of Spain and Portugal. Almost all these countries reach their independences in the 1960s.

The OHADA accounting system has its roots in the colonial era of these countries. Indeed, during the colonial occupation, these countries were using the same accounting system as of those of their former colonizer. This is how the French GAAP came into being the main accounting regulation used in these countries up until their independence and sometimes even beyond in some cases such as Mali, Ivory Coast and Senegal which were using the French GAAP far beyond their access to independence (Dicko & Fortin, 2014).

After their independences, the need to regulate various sectors and reclaim their own destinies was unquestionable. Likewise, the concern for the cooperation of the neighboring countries by nature was indisputable. Indeed, to seal this cooperation into fact, the OCAM was founded in 1965 (Dicko & Fortin, 2014). The OCAM was a regional organization whose aim was to promote economic, social, technical, and cultural co-

operation (Elad, 2015). This organization in partnership with France decided to develop its own accounting system considering its own realities and not simply copying the French accounting system of that time (Degos et al., 2019; Dicko & Fortin, 2014).

The new standards developed by the OCAM was officially adopted in 1970 in Yaoundé, Cameroon. A second version in 1979 as well as a third one in 1985 were successively adopted (Degos et al., 2019). The new OCAM accounting GAAP was seen as very innovative in that time. However, being a general framework that left each country the latitude to adapt it to its own internal realities, over the years, it has revealed major differences in the practical application of the OCAM GAAP. Thus, contributing to the end of the accounting set which was in some way very promising (Elad, 2015).

2.1.2. The SYSCOA and SYSCOHADA Standards

Elad (2015), the failure of the OCAM accounting system due to various factors such as the fundamental difference in terms of local adoption in each country led to the need of review of the initiative to harmonize accounting in the countries signatory of the OCAM treaty. And, it is in this context that a new treaty was signed in 1993 in Port Louis (Maurice) by 16 countries (Benin, Burkina Faso, Cameroon, Central African Republic, Chad, Comoros, Republic of the Congo, Equatorial Guinea, Gabon, Guinea, Guinea-Bissau, Ivory Coast, Mali, Niger, Senegal, Togo) including former OCAM member's and the membership of the DRC (Democratic Republic of Congo) in 2012 which thus brings the total of the members of the organization to 17 countries. Thus, OHADA as a pan-African organization is born with the mission of modernizing and harmonizing business law in Africa while encouraging to bring henceforth the accounting practices within the framework of this new treaty.

In the 1990s, giving a new context with the rising of the IAS/IFRS standards, the challenge of developing an accounting system which took into account the new realities were obvious (Degos et al., 2019; Ngantchou, 2011). Indeed, the OHADA countries in their will to implement substantial reforms decided within the framework of the OHADA treaty to develop a new accounting set. This is how the Uniform Act on the Accounting Law was adopted under the name of OHADA Accounting System (SYSCOHADA) (OHADA, 2000). This new accounting set was enforced as of 01/01/2001 and aimed to harmonize accounting rules across all member countries without exception (Degos et al., 2019).

Furthermore, well before the enforcement of the SYSCOHADA, the member countries of WAEMU (West African Economic and Monetary Union; UEMOA in French) grouping 8 of the 17 members of OHADA, through its central bank, BECEAO (Central Banque of West African States) had initiated a work in order to standardize the accounting practices in its member countries since 01/01/1998. From that initiative, the West African Accounting System (SYSCOA) was born (Degos et al., 2019).

Indeed, given that the two accounting systems SYSCOHADA and SYSCOA are developed by the same experts in a partnership with France, they were compatible on various aspects. Thus, the two sets somehow identical co-existed up until the last major reform of the SYSCOHADA in January 2017. The new reform resulted to an adoption of the new Uniform Act on Accounting Law and Financial Information (AUDICIF) which included for the first time the obligation for listed companies and publicly-owned entities to adopt the IAS/IFRS in their financial reporting beside of their financial statements prepared according to the SYSCOHADA. At the same time, these new standards will be considered as the only accounting standards enforceable in the OHADA member countries (Degos et al., 2019).

Furthermore, it worth mentioning that the two accounting sets, the SYSCOHADA and the SYSCOA, had all as a source of inspiration the French GAAP and particularly the 1982 set, the OCAM GAAP as well as the IAS/IFRS (Degos et al., 2019; Djossa Tchokote, 2009). Thus, the accounting system in French-speaking countries is can be resumed as a mixture of Continental-European, Anglo-Saxon, and international accounting philosophy. In addition, it is obvious therefore to mention also that the accounting system in the OHADA countries is strongly influenced by its colonial past but also the development of the accounting itself (Dicko & Fortin, 2014).

Over the years, the needs which change over time show the necessity to adapt to new realities and take advantage of the current opportunities by meeting the needs of professionals and businesses. With this obvious reality, the OHADA countries took a significant step forward by creating the OHADA standard-setting commission (CNC-OHADA) in 2009 as an assisting body for modernizing the OHADA accounting system among other responsibilities such as overseeing the implementation of standards across member countries (OHADA, n.d.).

2.2. The OHADA Accounting Structure

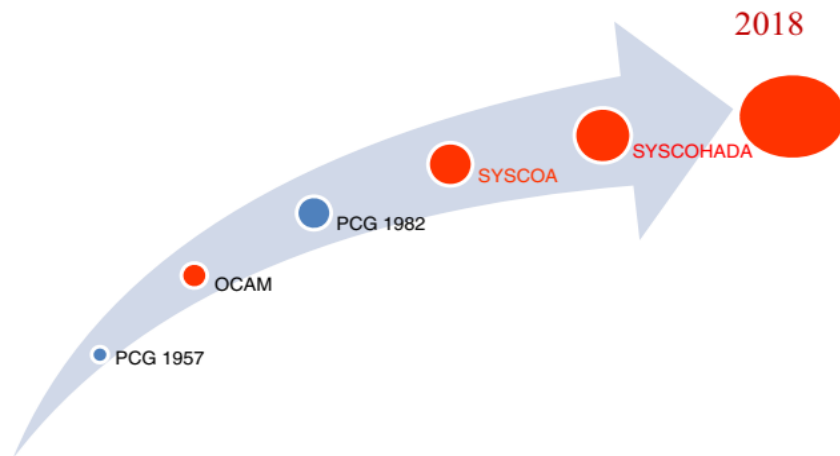
In this part, we will discuss the different systems in application under the revised SYSCOHADA implemented as of 01/01/2018 for personal accounts and 01/01/2019 for combined and consolidated accounts. It should be mentioned that the new SYSCOHADA reforms have for the first time introduced the obligation for certain categories of companies to present their financial statements according to the IAS / IFRS in addition to their SYSCOHADA compliant financial statements. It should also be mentioned that some entities such as public entities with the exception of listed companies, financial institutions (banks and other credit institutions), insurance and reinsurance companies, as well as non-profit organizations are excluded from the scope of SYSCOHADA and such entities are subject to the accounting regulations specific to their own sector (OHADA, 2017).

2.2.1. The IFRS/IAS in the OHADA countries

The latest SYSCOHADA reforms are part of a logic of a more openness towards the IAS/IFRS. Also, as part of broader perspective to increase the attractiveness of the member countries for international investors and especially the desire to develop a strong financial system. The decision to make mandatory for certain types of companies to present their financial statements according the IAS/IFRS in addition to SYSCOHADA financial statements was made in result of those reforms. The type of company concerned as well as the obligation to present the financial statements according to IAS/IFRS standards is specified in article 8 of the AUDICIF (OHADA, 2017).

In addition, these latest reforms are part of a dynamic of a closer convergence towards the IFRS/IAS. However, the financial statements prepared according to the IFRS/IAS standards remain exclusively intended for the financial market. Therefore, these companies remain subject to the obligation of presenting their financial statements in accordance with SYSCOHADA which remains the basis of the taxable and distributable result (OHADA, 2017).

Figure 2: The Accounting evolution over the years in the OHADA countries

Source : (Degos et al., 2019, p. 13)

2.2.2. The accounting systems under the SYSCOHADA

Unlike the old version of the SYSCOHADA in which there were three systems according to the size of the company, namely the *normal system* for large enterprises, the *lightened system* for medium-sized enterprises and the *minimum cash system* for small enterprises the new set has been redesigned. Indeed, the revised SYSCOHADA, with the findings of misunderstandings that surround the lightened system, policy makers have decided to remove this system to keep the two others which seem more understandable with less practice burdens (Tchokote, 2019).

Indeed, the revised SYSCOHADA implemented since 01/01/2018, provides in its 11 article two different accounting system (the normal system and the minimum cash system). The affiliation to each system is determined considering the size which is defined in terms of annual turnover. The financial statements presented according to each system may therefore differ from one to another giving the level of requirements which vary accordingly.

The normal system: The 11th article of the OHADA (2017, p. 17) in its third paragraph states that “*All entities are, barring exceptions related to their size, subject to the normal system for the presentation of their financial statements and for keeping their accounts*”. The normal system is therefore, the one that is used by all entities except for those that do not meet the requirements related to the turnover. Thus, financial statements required to be presented by entities under the normal system according to the 8th and the 26th articles in the AUDICIF are the Balance Sheet, the Income Statement, the Cash Flow Statement, and the Notes.

The minimum cash system: The affiliation to this system is based on the exception related to the annual turnover for small entities as defined in the 13th article of the AUDICIF (OHADA, 2017). The article defines the eligibility criteria for the minimum cash system and leave at the same time a possibility for these entities to present their financial statements according to the normal system if they decide so. The turnover requirements are as follow:

- **For commercial entity**, 60 million CFA francs (USD 100,000) or the equivalent in the currency unit of the country.
- **For artisanal and similar entity**, 40 million CFA francs (USD 70,000) or the equivalent in the monetary unit of the country.
- **For service entity**, 30 million CFA francs (USD 50,000) or the equivalent in the currency unit of the country.

The financial statements to be presented under the minimum cash system are according to the article 28 of the AUDICIF (OHADA, 2017): The Balance Sheet, the Income Statement, and the Notes. As can be seen, the minimum cash system does not require the presentation of a Cash Flow Statement.

Finally, despite the adoption of some Anglo-Saxon and IAS/IFRS concepts such as the principle of substance over form, fair value in specific cases, the impairment of tangible assets, amortization of intangible assets, the SYSCOHADA remains an accounting set intended to satisfy mainly the stakeholders of an entity namely public authorities, creditors and other third bodies which contrast to the ideal of the international standards whose main focus remain mainly the satisfaction of investors (Tchokote, 2019). Thus, the SYSCOHADA remains essentially a Continental European model of accounting mainly intended to satisfy tax obligations.

Furthermore, the adoption of international standards in the revised SYSCOHADA for listed and publicly owned companies, shows the will of the OHADA countries to gradually move towards the accounting harmonization with the IAS/IFRS. So, to take advantage of opportunities that such move would bring to their national economies, i.e. access to international financial resources which is essential for their economic development (Degos & Souleymanou, 2018).

3. Analysis of the Transition of the Turkish Accounting Standards and The OHADA Accounting System Toward the International Accounting Standards

As the business world becomes more integrated, the need for a common set of accounting for all countries becomes more than necessary (Şimga-Mugan & Hosal-Akman, 2005). Thus, since the establishment of IASC in the 1970s we have witnessed in recent years a rising number of efforts at the local levels of each country intended to implement new reforms that would lead to a convergence or adoption of the IAS/IFRS developed by the IASC, later IASB, with the main goal developing international accounting standards accepted by all countries.

From the work carried out on the local level of each country, two main trends of the transition process towards the IAS/IFRS have evolved. Those trends are essentially, on one hand, the trend towards harmonization or adoption which requires alignment, i.e. the use of international standards as published by the IASB. On the other hand, however, the trend is towards the convergence which supposes a gradual approach and the development of standards considering local realities and acceptable to all (Şimga-Mugan & Hosal-Akman, 2005).

In this section, there will be an analysis of the approach followed by the Turkish accounting standards as well as that of the OHADA in their transition towards the IAS/IFRS.

3.1. The Turkish Accounting Standards Transition

The transition from the Turkish accounting system towards the IAS/IFRS is a process of convergence that has evolved over time (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008). Furthermore, the salient points of these development are on the one hand the creation of the Capital Market Board of Turkey (CMB) with the enforcement of the law on the capital markets in 1982 followed by the establishment of the Istanbul Stock Exchange (ISE). Also, Turkey's bid of the European Union has been the accelerating factor of the accounting transition.

Indeed, in the years following the economic crisis of the 1970s, several reforms were undertaken, some with the assistance of the International Monetary Fund (IMF). These reforms were intended at reducing inflation, increasing production while supporting imports. From these measures, the most important was related to the establishment of the CMB and the creation of the ISE. Also, the increase in foreign direct investment at that time accelerated the accounting development process towards the IAS/IFRS. Thus, from 1989 with the establishment CMB, a set of accounting standards for listed companies were implemented to be enforce as of January 1989 (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008). In addition, the standards implemented by the CMB were for the most part in compliance with IAS/IFRS and only the accounting relating to inflation was a fundamental difference between the two systems. Applied up until early 2003, new standards more in line with the IFRS/IAS was implemented and was also later replaced by the standards applied in the European Union for listed companies which was the IFRS/IAS (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008).

It worth mentioning that even if the CMB was in some extent one of the pioneers of the transition towards the IFRS/IAS, several works from different institutions have also contributed to the process. This is the case of the Insurance Supervisory Board (ISB, SDK in Turkish) which was then the body responsible for regulating accounting in the insurance and reinsurance sector which prepared the Uniform Account Plan for insurance and reinsurance companies starting from 01/01/1994. This framework was replaced in 2008 by the obligation for these companies to present their financial statements in accordance with the standards prepared by the TASB, fully compliant with those of the IAS/IFRS (Çelik, 2012; Güleç & Ergi, 2019).

In the banking sector, the BRSA (The Banking Regulation and Supervision Agency, BDDK in the Turkish), which was then the regulatory body began from 2002 to publish accounting standards that banking institutions had to comply with for the publication of their financial statements (Güleç & Ergi, 2019; İbiş & Özkan, 2006). In

addition, from 2006, it was decided to comply with the IAS/IFRS for the presentation of their financial statements (Cavlak & Ataman, 2017; Güleç & Ergi, 2019).

To harmonize the work related to the preparation and publication of accounting standards in Turkey, the TASB was set up in 1999. The body main mission was the preparation and publication of financial standards that meet the needs for comparability and reliability of financial statements (Alp & Ustundag, 2009; Cavlak & Ataman, 2017; Güleç & Ergi, 2019). This body was replaced in 2011 by the POA, giving it an enforcement power and exclusivity in the preparation and publication of financial accounting and auditing standards applicable in Turkey and which comply with the IAS/IFRS standards (Güleç & Ergi, 2019). As can be understood, the creation of the POA was a very significant step in the transition process towards the IFRS/IAS in Turkey and this will make it possible to unify and facilitate the convergence process. This will also help avoid overlapping prerogatives between different policy making bodies.

The other key element in the transition towards the IAS/IFRS in Turkey is the adoption of the new commercial code which came into effect starting from 07/01/2012. Indeed, in its process of joining the European Union, as well as the transition towards the IAS/IFRS, this new code was a key point in term of policy harmonization (Uluslan et al., 2012). In addition, the new commercial code which incorporates several provisions from the European regulations, brings major changes in the Turkish accounting system (Güleç & Ergi, 2019).

On the major changes made by the new commercial code, we have the significant shifts from a tax based accounting policies towards a more financial based accounting policies with the investors as the main users of the accounting information which is the main intent of the IAS/IFRS (Öner, 2011; Uluslan et al., 2012). In addition, the new commercial code beside of the public-owned and listed companies, it requires other private large companies to present their financial statements following the IFRS/IAS (Uluslan et al., 2012). This decision however was reverted on 26 August 2014 by the POA and limiting again the application of IAS/IFRS standards for publicly owned and companies listed on the stock exchange. The new commercial code displays the expressed will of the public authorities to go further in the transition process towards the IAS/IFRS.

Indeed, it should also be mentioned that for entities out of the scope of the IAS/IFRS standards, a work for a new accounting set of standards has resulted to the FRS for LMSE and applied since 01/01/2018. These standards constitute a lighter version of the IAS/IFRS, and they are intended for large and medium size enterprises defined according to three main criteria including: total assets, turnover and number of workers. These standards, despite being somehow different from the full IAS/IFRS, will nevertheless allow companies which apply them to be prepared in the long run for the adoption of the IAS/IFRS.

Other initiatives to make the Turkish accounting standards closer to the IAS/IFRS is the preparation of the accounting standards for small and micro enterprises (FRS for SME; KÜMİ FRS in Turkish). This new set has been completed and the application planned for 01/01/2021. The new set of standards will be in line with the EU directives on entities out of the scope of independent auditing. Indeed, the FRS for SME will help replace the GCASA/MSUGT which is still used by the small and micro-sized entities (Gençoğlu, 2020). This new step will finalize the convergence process reforms and ensure the compliance with the IAS/IFRS for all financial reporting sets.

Finally, as we can see, the accounting transition process in Turkey has been a long and complex process in which several state organizations as well as professional ones have taken part over the years. Also, this process has been accelerated by a rapid economic growth with an increased international investment on one hand and political will on the other. It should also be mentioned that the establishment of the Capital Market Board of Turkey with the need of disclosing reliable financial information and also the bid for the EU membership have sped up the process of transition towards the IFRS/IAS (Alp & Ustundag, 2009).

3.2. The OHADA Accounting System Transition

The accounting in the OHADA space was at the beginning a tool for economic integration of the member countries which share a same colonial history. Thus, in the 1970s the adoption of the OCAM GAAP was itself a major advance. However, being developed by experts disconnected from the local reality of each country, the practical adoption of this accounting set was not as successful as expected. This was mainly due to the numerous differences between countries on their local realities and that the OCAM GAAP was a mega set that let every country to adapt it given its own local realities (Degos et al., 2019).

In the 1990s, faced with the failure of the OCAM GAAP, the French-speaking countries of sub-Saharan Africa faced a double challenge which was first the harmonization of their accounting at the local level and also, with the rise of the IAS/IFRS standards, set up an accounting standards in line with the new context (Degos et al., 2019; Ngantchou, 2011; Tchokote, 2019). Thus, with the development of the SYSCOA set initiated by the WAEMU/UEMOA countries, a new path to accounting was initiated leading to the creation of the SYSCOHADA accounting set by the member countries of the OHADA treaty which is now the main set within those countries since 2001. The development of the SYSCOHADA took into account the new advances and regulation by including the 4th, 7th directives of the European Economic Community related to accounting through the French GAAP of 1982 from which the OHADA GAAP was inspired (Degos et al., 2019; Tchokote, 2019).

Indeed, the establishment of the BRVM (Regional Stock Exchange) in the UEMOA space in 1996, the pressure exerted by multinational firms, the IMF (International Monetary Fund) and the WB (World Bank) also played an important role in the convergence process of the SYSCOA/SYSCOHADA towards the IAS/IFRS in the late 1990s. Also, the partial adoption of these standards with the last revision of the SYSCOHADA in 2017 (Booaky, Tawiah, & Soobaroyen, 2020; Degos et al., 2019; Elad, 2015).

The SYSCOHADA adopted in 2001, although still being a European approach or tax-based accounting due to its inspiration from the French GAAP of 1982, has borrowed both Anglo-Saxon and IAS/IFRS accounting concepts. It is for this reason that it is qualified by some analysts as a hybrid accounting system (Elad, 2015). Furthermore, the regulatory provisions of the SYSCOHADA 2000, even if they may be different in application, take into account all of the principles set out in the IAS/IFRS (Tchokote, 2019). Those principles are among others: the principle of historical cost, prudence, substance over form, as well as the introduction of a conceptual framework. The revision of SYSCOHADA in 2017 goes further in the convergence process towards the IAS/IFRS by making a partial adoption of these standards to mandate some category of entities to present their statements financial in following the IAS/IFRS in addition to their financial statements in accordance with the SYSCOHADA (Degos et al., 2019).

In addition, Tchokote (2019) the SYSCOHADA revised in 2017 although it followed its predecessor the SYSCOHADA 2000 from which it has been inspired, it differs in the sense of which it goes further in the convergence towards the IAS / IFRS. Thus, some provisions introduced into the revised SYSCOHADA which brings it closer to the IAS/IFRS are among others: the cash flow statement in accordance with IAS 7 among the financial statements but also the Explanatory Notes. It also introduced the impairment of tangible assets in accordance with IAS 36 even if the gains from revaluations are not recognized by the SYSCOHADA 2017. Also, the amortization of intangible assets was introduced in the new set as in the IAS 38 with an exception for trademarks subject to legal protection. The IFRS 6 on exploration and exploitation costs of mineral resources has also been introduced in the new SYSCOHADA 2017. Other international standards introduced into the new set are IAS 1, IAS 16, IAS 40, IAS 41, IAS 19, IFRS 15. In addition, an obligation by the new SYSCOHADA for listed companies and publicly owned entities to present their financial statement in accordance with the IAS/IFRS has been added which was not the case for previous accounting set.

As we can see, the revised SYSCOHADA, even if it does not incorporate all the requirement included in the IAS/IFRS, the similarities between these two-accounting set are numerous (Tchokote, 2019). This indicates

the will of the accounting policy maker in the OHADA to develop an accounting system which is both compatible with the local economic realities but also increasingly convergent with the dominant standards trend of our time which seems essential to the economic development as the IAS/IFRS seem to be an essential tool to attract investors.

Finally, as we have seen, the transition process towards the IAS/IFRS standards in the OHADA space was a two-step process (Degos et al., 2019). The first one, less important, took place with the establishment of the SYSCOHADA in the 2000s which incorporated some principles of the IAS/IFRS standards. The second, more significant, came with the last revision of the SYSCOHADA which took place in 2017. The new set although still based on a strong legal basis (Elad, 2015), goes further in the convergence towards the IAS/IFRS by partially adopting these standards for listed and publicly owned entities which must now present financial statements according to the IAS/IFRS as well as the SYSCOHADA starting from 2019 (Degos et al., 2019).

This recent evolution of the SYSCOHADA may seem marginal in the sense that there are only around forty (40) listed companies in all the OHADA area (Degos et al., 2019). However, the step remains quite significant in the sense that it shapes the path forward and will allow the accounting practitioners to become more familiar with the IAS/IFRS standards. We can therefore conclude that the process of transition towards the IAS/IFRS in the OHADA countries is still at its primary stage of the convergence process with a strong will to move forwards (Degos et al., 2019).

4. Positive Factors and Challenges Faced by Countries in their Transition Towards the International Accounting Standards and lessons

Following the analysis of the transition towards the IAS/IFRS of Turkey and the OHADA countries, it is obvious that multiple factors may play positively or negatively on the process.

4.1. Positive factors that might encourage the transition towards the IAS /IFRS

By going through several studies, one can easily understand that the transition process towards the IAS/IFRS may vary over time and differ from country to country (HassabElnaby, Epps, & Said, 2003). However, multiple factors which might play significant roles in facilitating the transition towards the IAS/IFRS have been extensively examined and supported by several studies. Some of the main factors largely covered are: the role of culture, the education level and the existence of a financial market and other political and socio-economic factors which are either strongly or relatively tied to the adoption of IAS/IFRS by a given country (Alp & Ustundag, 2009; Boolaky et al., 2020; Chamisa, 2000; Chua & Taylor, 2008; Ding, Jeanjean, & Stolowy, 2005; HassabElnaby et al., 2003; Jeriji, 2009; Stainbank, 2014; Zeghal & Mhedhbi, 2006).

Thus, we can assume that countries with an Anglo-Saxon background culture with a growing financial market are more likely to adopt earlier the IAS/IFRS. This can be true for the OHADA countries which have a continental approach to accounting and therefore explain the late adoption of the IAS/IFRS. The same can be said in some extent for Turkey which has the same background of accounting practices but has a bigger economy and is also willing to join the EU which can be seen as reasons for the earlier adoption of the IAS/IFRS by Turkey for its financial market.

Other factors behind the adoption of the IAS/IFRS by several countries and specially emerging and developing ones are the "coercive, mimetic, and normative isomorphism influence" (Boolaky et al., 2020; Irvine, 2008). Those factors are explained by the pressure put on these countries to adopt the IAS/IFRS by international institutions such as the WB and the IMF. Also, those factors can be explained by the years of membership in the International Federation of Accountants, the presence of global audit firms in those countries along with business partners and large multinationals which might push for more compliance with the IAS/IFRS (Boolaky et al., 2020; Dicko & Fortin, 2014; Irvine, 2008).

In Turkey as for the other emerging market and developing countries, reasons for the transition towards the IAS/IFRS remain mostly the same (Alp & Ustundag, 2009) . Therefore, the level of economic development along with the creation of the capital market, the significant growth of direct investment from international firms have been determining elements in the transition process (Simga-Mugan & Hosal-Akman, 2005). Indeed, the fast growing number over the last two decades can be measured by a number of companies with foreign capital in Turkey, hitting 6 5,533 at the end of 2018 up from 5,600 in 2002 and a total FDI (Foreign Direct Investment) around USD 209 billion attracted over the period 2003-2018 up from a merely USD 15 billion up until 2002 (Presidency of the Republic of Turkey, 2018). International firms with the need of satisfying their investors started earlier to prepare their financial statements according the IAS/IFRS beside of those which they are required to present in line with the local accounting regulations in force in Turkey (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008). Thus, in parallel of the acceleration of the FDI, there has been a real sped up of the transition process towards the IAS/IFRS to both enhance the attractiveness of the country and also meet the pressing needs for companies to ensure the comparability and reliability of financial information not to forget the bid for entering the EU (Alp & Ustundag, 2009).

In addition, the foundation of the CMB along with the creation of the ISE have been a milestone in the development of the accounting and auditing standards in line with the IAS/IFRS (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008). To this, it must also be added the natural evolution of accounting which, with regard to the evolution of the world which has become more integrated, with a global circulation of capital, the transition to the IAS/IFRS seems to be irreversible and the Turkish public authorities have understood this need early enough in the sense that they have put in place mechanisms that will make the transition much easier.

As for the OHADA countries, which for the most part still use loans granted by the IMF and the WB, institutions that back and encourage adoption of the IAS/IFRS, the transition process towards the IAS/IFRS can also be considered as the result of lobbying and requirement for loan granting from these institutions (Boolakly et al., 2020; Degos et al., 2019; Elad, 2015; Irvine, 2008; Jeriji, 2009). These factors are defined as "institutional pressure" (Dicko & Fortin, 2014; Irvine, 2008) which explain why some countries especially in Africa chose to adopt the IAS/IFRS.

In addition, the increasing presence of multinational companies and global audit firms in Africa along with a pressing need to attract more international fund essential for their development, we have seen an growing trend of adoption of the IAS/IFRS across the continent including the OHADA countries with the latest revision of the SYSCOHADA. Also, the willingness to develop a thriving financial market with the establishment of BRVMP, DSE (Duala Stock Exchange), BAE (Central Afica Stock Exchange), are among other factors which will ultimately quicken the process of transition towards the IAS/IFRS for the OHADA countries.

However, let mention that that the IAS/ IFRS adoption in the case of Africa does not necessarily lead to IAS/IFRS implementation or compliance (Samaha & Stapleton, 2008; Stainbank, 2014). In many African countries, the knowledge required for successful transition does not generally come with it (Fossung et al., 2020). Also, the lack an independent institution for the enforcement of standards make difficult an effective implementation. Following the Turkish experience may therefore help the OHADA countries in avoiding missteps related to the issue.

4.2. Negative factors or challenges that might hinder the transition towards the IAS /IFRS

Like any process, difficulties remain inherent. Thus, the transition processes towards the IAS/IFRS standards both in Turkey and in the OHADA countries face different setbacks according to the stage on which each are. Turkey being in a very advanced stage; conversely the OHADA countries being at their early stage even if they have started working for a convergence long ago.

With regard to Turkey, in the early days of the transition, the lack of pressure from the public authorities and the significant number of family owned businesses not necessarily having an interest in adopting the

IAS/IFRS have somehow contributed to the delay of the process (Balsari & Varan, 2014; Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008). Also, according to Alp and Ustundag (2009), several other challenges related to the Turkish adoption of the IAS/IFRS might be summarized as the complexity of the IAS/IFRS which call for a coordination of legislative requirements for a successful transition. We also have difficulties related to the scope of application and enforcement which generally require a global legislative framework. Other issues are technical, the translation problem and the lack of sufficient knowledge about the IAS/IFRS.

In addition, with several regulatory bodies in almost each sector like: the BDDK/BRSA for banking sector, the SDK/ISB for insurances, the SPK/CMB for listed companies, and the TMSK/TASB did not facilitate the coordination of work which could allow a more complete and early transition. However, with the establishment of the POA/KGK in 2011 as the only body responsible for the preparation and publication of accounting and auditing standards in Turkey, the problem of multi-standards setting bodies was resolved. The other problem is a common one for countries with an accounting system based on the continental European or tax-based approach of accounting. In such countries, any change in accounting requires a change in legislation beforehand (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008). It should also be mentioned that, the last reforms which led to the implementation of the new commercial code in 2012 allowed Turkey to engage more than ever in the path of investor-oriented accounting and an easier convergence towards the IAS/IFRS. However, the other major issue remains the training of accounting and auditing practitioners to ensure a successful transition and this will constitute the main challenges for Turkey to meet in the forthcoming years (Şimga-Muğa & Hosal-Akman, 2008).

Finally, as we can see, Turkey is at a well-advanced stage in its transition process towards the IAS/IFRS and has overcome so far, all major challenges. Therefore, this experience could be a way to follow for many countries especially developing ones and other emerging market which engages in the same process (Alp & Ustundag, 2009).

With regard to the OHADA countries, the difficulties encountered are socio-economic, legal, institutional, the evolution of the accounting practices, the level of development but also the colonial past of the member countries (Degos et al., 2019). Also, the OHADA as a supra-national organization, speed in decision-making and the practical application of those decisions are not always effective due to the “*bureaucratic hurdle*” (Elad, 2015).

In addition, being still an accounting system relying heavily on a legal basis despite the latest progress, any accounting modification requires a change in the law, and this can be an important obstacle to the flexibility of the system. Other element that can be considered as a difficulty is the absence of a dynamic financial market in the region where yet, there are only around 40 listed companies in the whole region. We should also mention the importance of the informal sector which lack regulation and therefore undermine any process for accounting regulation (Benjamin & Mbaye, 2012; Degos & Souleymanou, 2018; Penouil, 1998). Also, the need of training for practitioners who are not yet very familiar to the IAS/IFRS which is not likely to facilitate the accounting transition (Fossung et al., 2020).

Finally, the process of accounting transition towards the IAS/IFRS in the OHADA countries is in an early stage facing several challenges and whose success will depend on the adaptability that those countries will demonstrate in the future.

4.3. Lessons from the Turkish experience

The transition process towards the IAS/IFRS is a long process which requires adjustments over time. Turkey, for the last two decades have been successful in shifting its national accounting system from a strong legal based system to more Anglo-Saxon based accounting with multiple legal reforms leading to a full adoption of the IAS/IFRS for listed companies and publicly owned entities. Also, the implementation of a new set of

accounting for large and medium entities inspired by the IAS/IFRS and fully in line with the EU directives on accounting. Another set of accounting for small and micro entities is also set to be in force as of 2022.

This success of the Turkish transition comes with the ability to overcome several challenges somehow common to developing countries and emerging markets. The Turkish transition success is particularly related to the creation of auditing mechanism which led to the creation of the PAO/KGK the single autonomous body with a full authority for preparing, publishing accounting and auditing standards in Turkish and also ensuring the compliancy with these standards. Also, for a successful transition process, working groups composed of experienced accountants, auditors, and academicians was set from the beginning. Accounting interest groups were as well involved in the process along with a cooperation between governmental institutions. Other actions taken are: making sure that the national accounting standards adopted into national legislation are in line with the IAS/IFRS, provide guidance, create public awareness on new standards, ensure necessary regulations for implementation and supervision, provide training for accountants, revise accounting certification for professionals and curriculum of universities, promote cooperation with the international standard setting body, address the specific issues of the country and update standards to be in line with the IAS/IFRS (Alp & Ustundag, 2009; Balsari & Varan, 2014; Hellmann et al., 2013; Samaha & Stapleton, 2008).

CONCLUSION

In this study, we tried to understand factors which might play a positive or negative role in a country's transition process towards the IAS/IFRS. Through a scan over the existing literature in both Turkey and the OHADA countries, we have analyzed the transition process towards the IAS/IFRS that have been taking place in these countries over the past years. Both parties have in some extent several common characteristics but also differ in certain ways. On hand the main common characteristic of Turkey and the OHADA countries is the shared background of continental accounting practices. On the other hand, the main difference can be listed as the stage on which each are in the transition process towards the IAS/IFRS. The OHADA countries are in their early stage of the process with only a partial adoption of the IAS/IFRS for its listed and publicly owned entities which are required to prepare IAS/IFRS compliant financial statements only intended for the financial market. Turkey however, is at a very advance stage of the process with a full adoption of the IAS/IFRS for listed and publicly owned entities and other accounting sets in line with the IAS/IFRS for both non-listed large and medium entities but also for small and micro entities.

From the literature review of Turkey, the OHADA countries and many other developing countries, it can be understood that the transition process towards the IAS/IFRS can be a challenging and a long-term process requiring multiple adjustments. Also, several factors may play a key role in a countries transition process and some of the main factors are summarized as follow: the cultural background, the education level, the existence of a financial market and other political and socio-economic factors which are either strongly or relatively tied to the adoption of IAS/IFRS by a given country (Alp & Ustundag, 2009; Boolaky et al., 2020; Chamisa, 2000; Chua & Taylor, 2008; Ding et al., 2005; HassabElnaby et al., 2003; Jeriji, 2009; Stainbank, 2014; Zeghal & Mhedhbi, 2006). Furthermore, an adoption of the IAS/IFRS does not directly lead to an implementation or compliance with those standards specially in the African context and therefore, a proper oversight and legislative action are required to ensure a successful transition (Samaha & Stapleton, 2008; Stainbank, 2014).

We suggest from this study that the Turkish experience from the transition process towards the IAS/IFRS could be an example to look at for the OHADA countries as well as for other developing countries and therefore, avoid missteps and make the process easier and more successful.

This study has not been based on an empirical analysis and therefore the cause-effect relationship between factors that encourage or those which are considered as difficulties for the transition process cannot be measured. However, a later empirical study on these matters could be considered.

MAKALE BİLGİ FORMU / ARTICLE INFORMATION FORM**Yazar(lar)ın Notları**

-

Yazar(lar)ın Katkıları

Makaleye tüm yazarlar eş katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar(lar) tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Yerel Muhasebe Standartlarından Uluslararası Muhasebe Standartlarına Geçiş: Ohada Üye Ülkeleri ile Türkiye Arasında Bir Karşılaştırma" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde "Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Felsefe Dergisinin" hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazarlara aittir

REFERENCES

- Alp, A., & Ustundag, S. (2009). Financial reporting transformation: the experience of Turkey. *Critical Perspectives on Accounting*, 20(5), 680–699. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2007.12.005>
- Balsari, C. K., & Varan, S. (2014). IFRS implementation and studies in Turkey. *Accounting and Management Information Systems*, 13(2), 373–399.
- Benjamin, N., & Mbaye, A. A. (2012). *The Informal Sector in Francophone Africa*. The World Bank. Retrieved from <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-0-8213-9537-0>
- Boolakay, P. K., Tawiah, V., & Soobaroyen, T. (2020). Why do African countries adopt IFRS? An institutional perspective. *The International Journal of Accounting*, 55(01), 2050005. <https://doi.org/10.1142/S1094406020500055>
- Cavlak, H., & Ataman, B. (2017). Büyük ve orta boy işletmeler için finansal raporlama standardı (BOBİ FRS) ile tam set türkiye muhasebe ve türkiye finansal raporlama standartlarının (TMS/TFRS) karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 153–168. <https://doi.org/10.29106/fesa.348486>
- Çelik, E. (2012). *Türkiye finansal raporlama standartları (TFRS)'nin varlıkların değerlendirilmesi hususunda getirdiği yenilikler: Serbest muhasebeci mali müşavirlerin bilgi düzeylerinin tespitine yönelik bir araştırma*. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Chamisa, E. E. (2000). The relevance and observance of the IASC standards in developing countries and the particular case of Zimbabwe. *The International Journal of Accounting*, 35(2), 267–286. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.6863&rep=rep1&type=pdf>
- Chua, W. F., & Taylor, S. L. (2008). The rise and rise of IFRS: An examination of IFRS diffusion. *Journal of Accounting and Public Policy*, 27(6), 462–473. <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2008.09.004>
- d'Arcy, A. (2001). Accounting classification and the international harmonisation debate — an empirical investigation. *Accounting, Organizations and Society*, 26(4), 327–349. <https://doi.org/10.1016/S0361->

3682(00)00036-2

- Degos, J. G., Levant, Y., & Touron, P. (2019). The history of accounting standards in French-speaking African countries since independence: the uneasy path toward IFRS. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 32(1), 75–100. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-03-2016-2459>
- Degos, J. G., & Souleymanou, K. (2018). Révision de l'acte uniforme SYSCOHADA: À l'heure de l'adoption des normes IFRS dans les structures informelles des états parties. *Revue Du FINANCIER*, 228, 229, 39–40.
- Demir, V., & Bahadır, O. (2014). Yeni avrupa birliği yönergesi (2013/34 eu) kapsamında bireysel finansal tablolar. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis*, 24(121).
- Dicko, S., & Fortin, A. (2014). IFRS adoption and the opinion of OHADA accountants. *Afro-Asian J. of Finance and Accounting*, 4(2), 141–162. <https://doi.org/10.1504/AAJFA.2014.063746>
- Ding, Y., Jeanjean, T., & Stolowy, H. (2005). Why do national GAAP differ from IAS? The role of culture. *The International Journal of Accounting*, 40(4), 325–350.
- Djossa Tchokote, I. (2009). *La diffusion du système comptable OHADA : conception des principes et déclinaison des pratiques* (Bordeaux 4). Bordeaux 4. Retrieved from <http://www.theses.fr/2009BOR40011>
- Elad, C. (2015). The development of accounting in the franc zone countries in Ffrica. *The International Journal of Accounting*, 50(1), 75–100. <https://doi.org/10.1016/j.intacc.2014.12.006>
- Elitaş, C., & Üç, M. (2009). The change on the foundations of the Turkish accounting system and the future perspective. *Critical Perspectives on Accounting*, 20(5), 674–679. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.cpa.2008.01.005>
- Fossung, M. F., Ntoug, L. A. T., Santos de Oliveira, H. M., Pereira, C. M. F., Bastos, S. A. M. C., & Pimentel, L. M. (2020). Transition to the revised OHADA law on accounting and financial reporting: Corporate perceptions of costs and benefits. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(8), 172.
- Gençoğlu, Ü. G. (2020). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Taslağı'nın BOBİ FRS ve Vergi Uygulamalarımız İle Karşılaştırılması ve Genel Değerlendirme. *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 187–199.
- Güleç, Ö. F., & Ergi, Ş. (2019). Dünyada ve Türkiye'de Finansal ve Yerel Raporlama Standartlarının Gelişim Süreci. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 258–277.
- HassabElnaby, H. R., Epps, R. W., & Said, A. A. (2003). The impact of environmental factors on accounting development: an Egyptian longitudinal study. *Critical Perspectives on Accounting*, 14(3), 273–292. <https://doi.org/10.1006/cpac.2002.0530>
- Hellmann, A., Perera, H., & Patel, C. (2013). Continental European accounting model and accounting modernization in Germany. *Advances in Accounting*, 29(1), 124–133. <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2013.02.002>
- İbiş, C., & Özkan, S. (2006). Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS)'na Genel Bakış. *Mali Çözüm Dergisi*, 74, 25–43.
- Irvine, H. (2008). *The global institutionalization of financial reporting: The case of the United Arab Emirates*. 32, 125–142. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/j.accfor.2007.12.003>
- Jeriji, M. (2009). Professionnalisme d'un normalisateur comptable et adoption d'un référentiel de nature anglo-saxonne. *La Revue Des Sciences de Gestion*, 236(2), 63–72. <https://doi.org/10.3917/rsg.236.0063>
- Ngantchou, A. (2011). Le Système Comptable OHADA : Une réconciliation des modèles « européen continental » et « anglo-saxon » ? *Comptabilite - Controle - Audit*, 17(3), 31–53.
- OHADA. (n.d.). Presentation of the CNC-OHADA. Retrieved November 17, 2020, from <https://www.ohada.org/en/presentation-of-the-cnc-ohada/>
- OHADA. *Acte uniforme portant organisation et harmonisation des comptabilités des entreprises*. , (2000). Journal officiel de l'OHADA, No. 10.

- OHADA. *Acte uniforme relatif au droit comptable et à l'information financière & système comptable OHADA (SYSCOHADA)*. , (2017). Journal officiel de l'OHADA, N° spécial.
- Öner, Y. (2011). TTK ile Şirketler Şeffaflaşacak. Retrieved December 3, 2020, from Klynveld Peat Marwick Goerdeler (Kpmg), Haziran website: <http://www.btinsan.com/ttk-ile-sirketler-seffafilasacak--19885h.htm>
- Öztürk, E., Gökçen, G., & Güleç, Ö. F. (2018). Bobi frs ve tfrs'nin finansal raporlara etkileri açısından karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 437-457. <https://doi.org/10.29106/fesa.425384>
- Öztürk, E., Gökçen, G., & Güleç, Ö. F. (2019). Kümi frs seti taslağı, bobi frs seti ve tam set tms/tfrs'nin temel konular açısından karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 413-430. <https://doi.org/10.29106/fesa.616662>
- Penouil, M. (1998). La transition de l'activité informelle à la P.M.E. est-elle possible ? *Documents de Travail*, (23). Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/mon/ceddtr/23.html>
- Presidency of the Republic of Turkey, I. O. (2018, November 12). *FDI in Turkey - Invest in Turkey*. Retrieved from <https://www.invest.gov.tr/en/whyturkey/pages/fdi-in-turkey.aspx>
- Samaha, K., & Stapleton, P. (2008). Compliance with International Accounting Standards in a national context: some empirical evidence from the Cairo and Alexandria Stock Exchanges. *Afro-Asian Journal of Finance and Accounting*, 1(1), 40-66. <https://doi.org/10.1504/AAJFA.2008.016890>
- Şimga-Mugan, C., & Hosal-Akman, N. (2005). Convergence to international financial reporting standards: the case of Turkey. *International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation*, 2(1-2), 127-139. <https://doi.org/10.1504/IJAAPE.2005.006895>
- Şimga-Mugan, C., & Hosal-Akman, N. (2008). Practical implementation issues of International Financial Reporting Standards Case study of Turkey. *United Notion Conference on Trade and Development*, 130-142. Geneva. Retrieved from https://unctad.org/en/Docs/diaeed20081_en.pdf
- Smith, M. (2008). Are international financial reporting standards (IFRS) an unstoppable juggernaut for US and global financial reporting? *The Business Review, Cambridge*, 10(1). Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1125069
- Stainbank, L. J. (2014). Factors influencing the adoption of international financial reporting standards by African countries. *South African Journal of Accounting Research*, 28(1), 79-95. <https://doi.org/10.1080/10291954.2014.11463128>
- Tchokote, I. D. (2019). The influence of IAS/IFRS on the new OHADA general chart of accounts. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 15(1), 465-474. <https://doi.org/10.17265/1548-6583/2019.10.001>
- Ulusan, H., Eren, E., & Köylü, Ç. (2012). 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu (Ttk)'nun Muhasebe ve Denetim Uygulamalarına Getirdiği Yenilikler Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (55), 11-34.
- Yalkın, Y. K., Demir, V., & Demir, L. D. (2008). International financial reporting standards (IFRS) and the development of financial reporting standards in Turkey. *Research in Accounting Regulation*, 20, 279-294. [https://doi.org/10.1016/S1052-0457\(07\)00216-0](https://doi.org/10.1016/S1052-0457(07)00216-0)
- Zeghal, D., & Mhedhbi, K. (2006). An analysis of the factors affecting the adoption of international accounting standards by developing countries. *The International Journal of Accounting*, 41(4), 373-386. <https://doi.org/10.1016/j.intacc.2006.09.009>
- 29 Temmuz 2017 Tarihli ve 30138 Sayılı Resmî Gazete. , (2017). Resmî Gazete.

Gönderilme Tarihi : 28.08.2020

Kabul Tarihi : 23.11.2020

DOI : 10.32705/yorumyonetim.787307

Araştırma Makalesi/Research Article

COVID-19'UN İNSAN DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN SOSYAL YAYILIM BAĞLAMINDA SINIFLANDIRILMASI

Keziban SEÇKİN CODAL

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü,
kseckin@ybu.edu.tr, ORCID ID: [0000-0003-1967-7751](https://orcid.org/0000-0003-1967-7751)*

ÖZ

Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi olarak ilan ettiği COVID-19'a yanıt vermek için sağlık sistemleri güçlendirilmekte ve sosyal hayatı düzenleyen kurallar yeniden gözden geçirilmektedir. Alınan tedbirler salgınla mücadelede anahtar elemanlar olmakla birlikte bireylerin ve toplumların sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde de bir takım değişikliklere neden olmaktadır. Pandemi ile ilgili bilgi ve deneyimlerin gerçek zamanlı ve anlık paylaşıldığı bir iletişim platformu olan sosyal medya, salgının sosyal yayılım etkilerini değerlendirilmesine olanak sağlayan bir kanaldır. Çalışmada, COVID-19 salgınının sosyal yayılım bağlamındaki etkileri, tweetler üzerinden Marsden (1998)'in davranışsal yayılımın sınıflandırılmasına bağlı kalarak, söylem analizi yardımıyla değerlendirilmiştir.

Salgının etkilerinin sosyal yayılım temelinde, histerik, bilinçli olarak kendine zarar verme, saldırganlık temelli, kural ihlali, tüketici davranışı ve finansal temelli olmak üzere altı başlık altında incelenebileceği gözlemlenmiştir. Sınıflandırma, pandeminin sosyal ve ekonomik yapı üzerinde yarattığı etkilerin sistematik olarak incelenmesine odaklanacak çalışmalar için temel alanları işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: COVID-19, Salgın, Yayılım, Sosyal Yayılım, Sınıflandırma

CLASSIFICATION OF COVID-19 IMPACTS ON BEHAVIOUR IN THE CONTEXT OF SOCIAL CONTAGION

ABSTRACT

Health services are being improved and the laws regulating social life are being checked in order to respond to COVID-19 declared a pandemic by the World Health Organization. Although measures are crucial element to tackle pandemic, they trigger some challenge on social and economic structure as well as individuals and societies. Social media, a communication platform where information and experience about pandemic are shared in real time by instant messaging, is a tool for evaluating the impact of social contagion. In this study, the impact of Covid-19 pandemic in terms of social contagion is examined using discourse analysis based on the classification proposed by Marsden (1998) for behavioural contagion through tweets.

It has been noted that the effects of the pandemic can be analyzed under six headings on the basis of social contagion, including hysteric, deliberate self-harm, aggression-based, rule violation, consumer behaviour and financial-based. Classification points to the key themes of research that will focus on systematically investigating the impact of the pandemic on the social and economic framework.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Contagion, Social Contagion, and Classification.

1.Sosyal Yayılım

Yayılım kelimesi, 1546 yılında ilk kez Giralama Fracastor tarafından bulaşıcı hastalıklar ile ilgili yazılan bir makalede kullanılmıştır (Locher, 2002). Aynı zaman dilimi içerisinde çok sayıda insanda belirli bir hastalığın ortaya çıkması olarak tanımlanan epidemi, salgın, bulaş, yayılım gibi kelimelerinin de sinonimi olarak kullanılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen, 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 bulaşıcı hastalığı, bir yayılım ürünüdür (WHO, 2020a). Covid-19 virüsü ile enfekte olan bir kişi solunum yolu ile bu hastalığı temas ettiği bireylere bulaştırmakta ve hastalığın yayılmasına neden olmaktadır (WHO, 2020a). Dünya Sağlık Örgütü raporuna göre Ağustos 2020 itibari ile yaklaşık 24 milyon doğrulanmış vaka bulunmaktadır (WHO, 2020b). Binlerce kişinin hayatını kaybettiği bu salgında başta sağlık sektörü olmak üzere finans, eğitim gibi sosyal ve ekonomik alanlarda da sosyal yayılıma dayalı etkiler gözlemlenmektedir.

Sosyal yayılım, sosyal fenomenleri kapsayan, sosyal ağlar aracılığıyla yayılarak, ilgili konunun norm haline dönüşmesine olanak tanıyan, yayılımın bir alt kümesidir (Seckin Codal, 2016). Sosyal yayılım çalışmalarında bir grubun parçası olan bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarını açıklamaya odaklanan mekanizmalar irdelenmektedir. Dedikodular, yalan haberler, fikirler tıpkı bulaşıcı hastalıklar ya da orman yangınları gibi yayılarak, insanları etkilerler (Barash, 2011).

Yayılım; davranış, mesaj, organizma veya ürün gibi farklı formlardaki unsurların bir toplum içindeki bulaşma desenlerini temsil eder (Seckin Codal, 2016). Son yıllarda söylenti yayılımının modellenmesi, bir ürünün viral pazarlama araçları kullanılarak satılması ya da tanıtılması ve 2019 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan pandeminin yayılımının incelenmesi gibi pek çok alanda sosyal yayılım çalışması yapılmıştır. Bunun yanı sıra sosyal yayılım, finans, tıp, fizik, bilgisayar bilimi gibi disiplinler arası çalışmalara da konu olmaktadır.

Günümüzde ise yayılım sosyal medya araçlarının da desteği ile kişiden kişiye hızla yayılan ürünleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Yayılım teorisi, sosyal olaylarda belirli şartlar altında gerçekleşen kitlelerin olası davranışları üzerine odaklanmaktadır. Özellikle Gustave LeBon, Robert Park, Herbert Blumer'in yapmış olduğu çalışmalar bu teori ile ilgili ilk çalışmalardandır (Locher, 2002).

LeBon (1895)'un yapmış olduğu yayılım teorisine göre, kalabalığın içindeki her düşünce ve her hareket bulaşıcıdır (LeBon, 1895). Birey, aidiyet geliştirdiği grubun bir parçası olduğunda, etki altında kalarak kendi doğasına aykırı durumları onaylama eğilimindedir (Stolley, 2005). Park (1921), çalışmasını acil durum etkileşimine dayandırılmaktadır (Park ve Burgess, 1921). Normal zamanlara oranla, stres ya da kaos ortamlarında bireylerin birbiriyle daha yoğun etkileşim içine girdiği ve dolayısıyla kişilerin düşünce ve davranışlarının grubun diğer üyelerinin aksiyonlarından etkilendiği vurgulanmaktadır. Blumer (1969)'in yayılım teorisi de dairesel reaksiyon üzerine kurgulanan üç aşamalı bir süreçten bahsetmektedir. İlk aşama olan öğütme (milling), amaçsız olan bireylerin bir merkez etrafında toplanmasını sağlamaktır. İkinci aşama, kolektif coşku (collective excitement), öğütmenin en yoğun yaşandığı aşamadır ve bireyler kişisel kimliklerini kaybederek, toplum kimliği kazanırlar (Blumer, 1969). Sosyal yayılım (social contagion) aşaması ise diğer basamakların bir uzantısıdır (Shepard ve Greene, 2002). Kişiler bu aşamada, sosyal dirençlerini kaybederek, kalabalıkla birlikte hareket ederler.

Temel olarak, sosyal yayılım araştırmaları davranışsal ve duygusal yayılım olmak üzere iki temel bulaş üzerine odaklanmaktadır (Marsden, 1998). Bu çalışmada davranışsal yayılıma odaklanılacak olup, pandemi gibi kaotik bir süreçte insanların etkileşimleri sosyal yayılım bağlamında araştırılacaktır. Twitter'da yer alan spesifik bir konu başlığı altındaki söylemler ile davranışsal yayılım sınıfları incelenecektir. Salgının başta toplum sağlığı olmak üzere pek çok alana sirayet ettiği ve bu alanların belirlenmesinin alınacak önlemler açısından büyük önem arz ettiği düşünülmektedir. Belirlenen temalar aracılığıyla odaklanılması gereken temel alanların işaret edilmesi hedeflenmektedir. Bu amaç kapsamında ilk olarak yayılımın sınıflandırılmasına

odaklanılacaktır ve araştırmanın motivasyonu ile araştırma sorusu ortaya konulacaktır. Elde edilen bulgular araştırma kapsamında tartışılacak ve çalışmanın sonuçları ve sınırlılıkları paylaşılacaktır.

2. Yayılımın Sınıflandırılması

Sosyal yayılım, bireyin bir gruba aidiyet geliştirmesi ve kişisel kimliğini arka plana iterek, toplumla eş güdümlü ve toplum amaçlarına uygun hareket etmesi olarak tanımlanabilir. Literatürde yer alan sosyal yayılım tanımlamaları özellikle etkileşimin etkileri üzerine odaklanmaktadır. Özellikle, iletişim, sosyoloji, psikoloji, epidemiyoloji, işletme gibi pek çok disiplinde yer alan farklı teorilerle sentezlendiğinde, davranışsal yayılımın salgın hastalıklarla benzer şekilde davrandığı görülmüştür (Benson ve Gresham, 2007). Marsden (1998) memetik ve sosyal yayılımı incelediği çalışmasında davranışsal yayılımı alt kırımları ile ele almakta ve yayılımın memler üzerinden nasıl aktarıldığına odaklanmaktadır. Marsden (1998)'e göre, davranışın niteliğine göre davranışsal yayılımı araştıran çalışmalar altı başlık altında incelenmektedir.

1. *Histerik yayılım*: Bir nüfus içerisinde semptomların açıkça hiçbir dayanağının olmamasına rağmen bireyler arasında yayılım gözlemlenmektedir (Kerckhoff ve Back, 1968). Kerckhoff ve Back (1968) tarafından yapılan çalışmada, haziran böcekleri (The June Bug) tarafından ısırıldığı iddia eden işçilerin birçoğunda böcek tarafından ısırıldıklarına dair hiçbir bulguya rastlanmaz iken, aynı şikayetlerde bulunmaları histerik yayılımın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen histerik yayılım, duygusal yayılımın bir formu gibi de düşünülebilir. Sosyal yayılım bağlamında ele alınan psikojenik rahatsızlıkların yayılımı; halüsinasyon, bulantı, kusma, post-travmatik stres bozukluğu, psikik stres bozukluğu, kronik yorgunluk gibi başlıklar bu alanla ilgili yapılan araştırmalara örnek niteliği taşımaktadır.

2. *Bilinçli olarak kendine zarar verme temelli yayılım*: Özellikle intihar oranları üzerine yapılan çalışmalar ile diğer bilinçli olarak kendine zarar verme davranışlarının görülme oranları, yoğunlukları, maruziyet içerikleri üzerine yapılan çalışmalar bu yayılım türünün kapsamına girmektedir. Sosyal yayılım çerçevesinde gençler arasında görülen intihar amacı gütmeyen kendine zarar verme eğiliminin incelendiği araştırmalar, bu alanda yapılan çalışmalara örnektir (Jarvi, S., Jackson B., Swenson L., 2013). Çalışmalar, medya araçları üzerinden gerçekleşen kendine zarar verme temelli yayılımın, genç insanların intihar girişimleri üzerinde ciddi etkisinin olduğunu göstermektedir (Gould vd., 2003).

3. *Saldırganlık temelli yayılım*: Geçici kızgın kalabalıkların doğasını araştıran çalışmalar olduğu gibi, Milgram'ın deneyleri gibi laboratuvar ortamında deneysel kanıtlara dayanan çalışmalar da mevcuttur (Milgram, 1967). Kitle iletişim araçları tarafından yönetilen kitlesel saldırganlığın maruziyet ölçüsü, etki oranı ve korelasyon testleri üzerine odaklanan çalışmalar da yapılmaktadır.

Mısır'da yaşanan halk ayaklanması, kolluk kuvvetleri ve sivil vatandaşlar arasında yaşanan gerilim sonucunda ölümle sonuçlanan olaylara dayanmaktadır (Fahim, 2010; Hassan, 2014). Ayaklanma, gerilimin boyutunun hızla artmasıyla, bir iç savaş haline dönüşmüştür. Libya'da yaşanan ve Arap Baharının bir uzantısı olarak kabul edilen olaylar ise, başka şiddet olaylarının yaşandığı halk ayaklanmalarıdır (Fahim vd., 2011). Tüm bu olaylarda sosyal medyanın yoğun olarak kullanıldığı bilinmekte ve şiddet dürtüsünün kızgın kalabalıklar içerisinde bu yolla da hızla yayıldığı kabul edilmektedir (Harrison ve Mitchell, 2014).

4. *Kural ihlali temelli yayılım*: Literatürde, kural ihlal etme eğilimi olan bireylerin bir grup içerisinde bu davranışı sergileme ihtimalinin artış gösterdiğini kanıtlayan araştırmalar mevcuttur. Gençler arasında sigara kullanımı, hız tutkusu, uyuşturucu madde kullanımı, erken yaşta cinsel ilişkiye girme eğilimi ve suça yatkınlık üzerine yapılan çalışmalar bu kapsam dahilinde değerlendirilen araştırmalardır. Türkiye'de gençler arasında madde kullanımı üzerine odaklanan çalışmalar, kural ihlali temelli yayılım üzerine odaklanan araştırmalara örnek olarak verilebilir (Ünlü, 2011; Unlu vd., 2014).

5. *Tüketici davranışı temelli yayılım*: Tüketici davranışının yayılım özellikleri ile ilgili yapılan çalışmalar, moda ve tüketici hevesleri gibi hızla yayılan rasyonel olmayan davranışlara odaklanmaktadır. Tüketim

mallarının bulaşıcılığı temelinde; satış tahminin yapılması ve yeni ürünün benimsenmesinin modellenmesi, deterministik ve stokastik modellerin geliştirilmesi üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur.

6. *Finansal temelli yayılım*: Dünya genelinde yaşanan satın alma çılgınları, panik satışların sebep olduğu dalgalanmalar finansal yayılıma sebep olmaktadır. Finansal temelli yayılıma, 1929'da Amerika Birleşik Devletleri Borsasında yaşanan büyük çöküşün ardından yaşanan panik satışlar örnek olarak verilebilir (Lange, 2007). Finansal yayılıma katkıda bulunan ya da yayılımın şiddetini artıran olayları inceleyen çalışmalar bu kapsamda değerlendirilir.

Sosyal yayılım araştırmaları, yalnızca yukarıda altı başlık altında anlatılan davranışsal yayılım üzerine odaklanmamakta, literatürde ayrıca endişe, korku, takdir edilme güdüsü ve zevk gibi duygusal yayılımın irdelendiği çok sayıda çalışma da bulunmaktadır (Fischer, A. H., Rotteveel M., 2014). Ancak mevcut çalışma davranışsal yayılım üzerine odaklanmakta olduğundan, duygusal yayılıma yer verilmemiştir.

3. Metodoloji ve Veri Seti

Küresel erişilebilirliğin tanımlayıcılarından internet; bloglar, mikrobloglar, forumlar, iş ağları, fotoğraf paylaşım platformları, oyun ve sohbet uygulamaları gibi sosyal medya araçlarını kapsayan geniş alana sahiptir. 4.57 milyar aktif internet kullanıcısının 3.96 milyarı sosyal medyayı aktif olarak kullanmaktadır (Statista, 2020a). Her geçen gün artan dijital popülasyon toplumsal normların geliştirilmesinde aktif bir rol oynamaktadır. Günlük kullanım oranının yaş gruplarına göre değişkenlik gösterdiği gerçeğine rağmen sosyal medya kullanımı bir bağımlılık olarak tanımlanmaktadır. Bu yoğun kullanım toplumsal davranış ve tutum değişimlerine neden olmakta, düşüncelerimizi şekillendirmektedir. Facebook, Youtube, WhatsApp, Facebook Messenger, Instagram, Twitter ve Snapchat sosyal medya platformları en yüksek küresel aktif kullanım penetrasyonuna sahiptirler (Statista, 2020b). Türkiye'de 2020 yılında 12.7 milyar kişinin kullandığı Twitter, kullanıcı sayısına göre dünya sıralamasında 6ncı sırada yer almaktadır. Bireyler, düşüncelerini büyük bir kitle ile paylaşmak için 280 karakter ile sınırlandırılmış, grafik, resim, video, anket ve takvim desteği de olan Twitteri kullanmaktadır. Twitter, yaratıcıları tarafından bir kişinin nerede, ne yaptığını, ne düşündüğünü ve ne hissettiğini paylaştığı bir mikro blog olarak tasarlanmıştır (Fiander, 2012). Dünya Sağlık Örgütü'nün de resmi olarak kullandığı konu başlıkları ile beraber koronavirüs ile ilgili söylemler Twitter'da oldukça yaygın olarak paylaşılmaktadır.

Aşağıdaki araştırma sorularına bu çalışma kapsamında cevap aranacaktır:

Twitter üzerinde Covid-19 konu başlığı ile yapılan paylaşımlar pandemi döneminde bireylerin yaşadığı davranış değişimlerini yansıtmakta mıdır?

Eğer yansıtıyor ise bu davranışlar belirli temalar altında sınıflandırılabilir mi?

Salgın döneminin başlangıcından itibaren Node XL kullanılarak farklı zaman dilimlerinde "Covid-19" konu başlığı ile atılan tweetler indirilmiştir. Ancak, bir konuyla ilgili tweetlere erişmek için kullanılan arayüzlerin tüm tweetlerin incelenmesine imkan vermediği, maksimum tweet indirme kısıtına sahip olduğu unutulmamalıdır. Veri toplama süreci olan 86 gün boyunca yaşanan bazı teknik sorunlar nedeni ile veri de bazı boşluklar oluşmuştur. Bot hesaplar kapsam dışında tutulmuş ve Türkçe tweetler incelemeye alınmıştır. Elde edilen veriler R istatistik programlama dili kullanılarak temel istatistikler yardımıyla incelenmiştir. Veri seti içerisinde resmi bakanlık hesaplarından yapılan paylaşımlar ve özellikle Sağlık Bakanı Prof. Dr. Fahrettin Koca'nın hesabından yapılan paylaşımlar resmi olarak ilk haber kaynağı olarak kabul edildiğinden ve en fazla reaksiyon alan paylaşımların bunlar olması nedeniyle uç değer olarak kabul edilip göz ardı edilmiştir. Veriye ait metadatalar üzerinden en fazla reaksiyon alan, coğrafi konum olarak ülke sınırları içerisinde paylaşılan orijinal tweetlerin yer aldığı özet bir veri seti elde edilmiştir. Elde edilen tweetler içerisinde tek kelime, tek kelime ve emoji, sadece emoji yer alıyorsa, bir link ve bir link ile bağlantılı bir söylem var ise, argo bir ifade yer alıyorsa, özel ya da tüzel bir kişiye yönelik saldırgan bir söylem var ise, bir resim ve video ile bağlantılı bir

paylaşım var ise bu tür tweetler de çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmamıştır. Benzer kelime ve kelime öbeklerine sahip ancak cümle içindeki sıralamaları farklı olan tweetlerden ise sadece biri rasgele seçilmiştir. Özet tablo daha sonra Excele aktarılmış ve çalışma kapsamında paylaşılmıştır. Çeşitli kişi ve kuruluşların oluşturduğu örneklem ile doğrudan bir bağlantı kurulmadığından araştırmacının ön yargısını barındırmamaktadır. Ayrıca, veri toplama aşamasında nitel araştırma yöntemleri konusunda bilgisi olan bir araştırmacıdan ve bir de sosyal medya uzmanından yardım alınmıştır.

Çalışmada, veri kaynağı olarak kullanılan Twitterda, 11 Mart - 5 Ağustos tarihleri arasında Covid-19 konu başlığı bağlantılı kelime öbekleri ile yapılan paylaşımlar incelenecek ve bunlar Marsden (1998)'in sınıf etiketlerine bağlı kalarak söylem analizi yardımı ile sınıflandırılacaktır. Söylem analizi, farklı dil ailelerindeki dilin fonksiyonlarının kullanımının incelenmesi ve toplumla ilişkili olarak yazılı veya sözlü kalıplara ait desenlerin keşfedilmesi olarak tanımlanmaktadır (Carter, 1993). Dil, sosyal ve kültürel yapılar arasındaki ilişkiye bağlı kalarak açıklanan söylem analizi bir nitel araştırma yöntemidir. Söylem analizi, araştırmacının neye odaklandığına göre farklı açılardan, farklı disiplinler tarafından ele alınabilir. Bu analiz yönteminde örneklemin büyüklüğü ve temsil yetkinliği analizin başarısı için bir ön koşul değildir (Çelik ve Ekşi, 2008). Aksine örneklem büyüklüğü arttıkça derinlemesine analiz imkanı ortadan kalktığı için az sayıda bireyden elde edilen dilsel malzemeye odaklanılır (Çelik ve Ekşi, 2008).

Analiz aşamasında Marsden (1998)'in literatürde yer alan sosyal yayılım çalışmalarını sınıflandırdığı altı tema temel alınmıştır. Görüşlerin temaların altına yerleştirilmesi için bir bilişim uzmanı, bir sosyal medya uzmanı ve bir de nitel araştırma yöntemleri konusunda bilgisi olan araştırmacıdan yardım alınmıştır. Dört aşamada gerçekleştirilen çözümlemede ilk olarak tweetler biçimsel özellikleri açısından incelenmiştir. İkinci aşamada, tweetlerin verilen temalarla birlikte değerlendirilmesi istenmiştir. Bu aşamanın sonunda araştırmacılar arasındaki uyum yaklaşık %45'tir. Uzmanların veriye ve temalara aşina olmamaları nedeniyle karşılaşılan bu zorluğa başlangıç kılavuzu adı verilen her bir tema için üretilen kodlar aracılığıyla sistematik bir çözüm getirilmiştir. Bu yaklaşım Braun ve Clarke (2006) tarafından tema analizi çalışmaları için önerilmiştir. Üçüncü aşamada, potansiyel temalar için oluşturulan kodlar, temalarla ilişkili kelimeleri ifade etmektedir ve kelimelerin anlamı Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde yer alan anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Bu aşamanın sonunda yüksek oranda uyum sağlanmıştır. Buna rağmen anlaşmazlık yaşanan bazı tweetler için son aşamada yapılan görüşme ile tema-tweet eşleşmeleri çalışmada paylaşılan son halini almıştır.

4. Bulgular

Ülkeler, Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi olarak ilan ettiği COVID-19'a yanıt vermek için sağlık sistemlerini güçlendirmek ve sosyal hayatı yeniden düzenlemek durumunda kalmışlardır. Uluslararası uçuşlara getirilen kısıtlamalar, okul öncesi de dahil olmak üzere eğitim kurumlarına getirilen yasaklar, kamu, özel ve dini kurumlara getirilen tedbir kararları, restoran ve eğlence mekanlarının kapatılması, sokağa çıkma yasağı gibi sosyal hayattaki etkileşimi en aza indirgeyecek farklı derecelerde önlemler alınmıştır. Alınan tedbirler ve sürecin yönetimi ile birlikte bireylerin ve toplumların sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.

Pandeminin etki ve maruziyet süresi değiştikçe bireyler ve toplumlar üzerinde öngörülemeyen değişiklikler farklı disiplinlerdeki çalışmalara konu olmuştur. Bireylerin düşünce ve tutumlarını özgürce paylaştıkları sosyal medya platformları üzerindeki etkileşim ise gözlemlenebilir ve sınıflandırılabilir olmasından dolayı bir veri kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bir konu başlığı kullanımı yoluyla, sosyal medya, belirli bir alan veya odakla ilgili içeriğin seçilmesine olanak sağlar.

Tablo 1'de Covid-19 konu başlığını altında ateş, boğaz ağrısı, nefes darlığı, öksürük, hasta gibi virüsün semptomlarını tanımlayan ifadelerin yer aldığı tweetler incelenmiştir. Yer verilen ifadelerde kesin tanı ve teşhis konulmamasına rağmen bireyler benzer semptomlara sahip oldukları iddiasında bulunmaktadır. Kitlesele histeri, kitlesele psikojenik hastalık ve kitlesele sosyojenik hastalık gibi kavramlar ile de örtüşen salgın histerisi

semptomlarla ilgili inançlarını paylaşan iki veya daha fazla kişi arasında meydana gelmektedir (Boss, 1997). Salgın histerisi üzerine yapılan literatürde pek çok çalışma yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda salgın histerisinin genellikle organik bir hastalığı taklit eden, ancak tanımlanmış herhangi bir nedeni olmayan bir grup semptomla karakterize edilmiş ve bu semptomların kesin bir hastalık oluşturduğuna dair ortak bir inancı paylaşanlarda ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Chowdhury ve Brahma, 2005). Kelimelerin sözlük anlamına ve cümle bütünlüğüne bakıldığında, Tablo 1’de yer alan tweetler birer salgın histeri örneğidir. Salgın histeri durumunda, halkı ve halk sağlığı yetkililerini bilgilendirmek yayılımı engellemek için izlenecek müdahale planının ilk adımıdır. Twitter, Covid-19 pandemisi sırasında uluslararası pediatrik kritik bakım topluluğu arasında gerçek zamanlı bilgi paylaşımı ve işbirliği için yaygın olarak kullanılmaktadır (Kudchadkar ve Carroll, 2020).

Tablo 2’de bilinçli olarak kendine zarar verme temelli yayılım tweet örnekleri ilgili kelime öbekleri ile birlikte verilmiştir. İntihar, bunalım, depresyon, acı, boğulma hissi, ölmek gibi kavramlar ile bireyler içinde buldukları psikolojik durumu tasvir etmişlerdir. Karantina, sosyal mesafe, izolasyon salgınla mücadelede anahtar elemanlar olsa da bu bileşenler, özgürlük kısıtlaması, mali kriz ve tedavi ve bakım ihtiyacı ile birleşince psikolojik sorunlara neden olmuştur (Brooks vd., 2020). Sosyal medya intiharla ilişkili davranışları olumlu ve olumsuz etkilemekte ve özellikle kırılgan gruplar için risk teşkil etmektedir (Luxton vd., 2012). Halk sağlığı ile ilişkili konularda ise sosyal medyanın proaktif olarak halkın bilinçlendirilmesi ve ruh sağlığı konularında eğitim platformu olarak kullanılması potansiyel olarak hayat kurtarabilecek bir yaklaşımdır (Luxton vd., 2012).

Tablo 3’te saldırganlık temelli tweet örnekleri, ilişkili kelime öbekleri ile birlikte verilmiştir. Enfeksiyon korkusu, nüfusun belli bir bölümünün damgalanmasına ve hedef alınmasına neden olmuştur. Özellikle Asya kökenli vatandaşların yaşadığı fiziksel ve sözlü taciz vakaları yabancı düşmanlığını artırmış ve huzursuzluğu arttırmıştır (Azim vd., 2020). 65 yaş üstü vatandaşlara yapılan uyarıların bazen şiddet ve nefret söylemleri içeriyor olması yaşa bağlı ayrımcılığı tetiklemiştir (BBC News, 2020). Yaşanan bu kutuplaşmanın önlenmesi için devlet liderlerinin ve sağlık kurumlarının birleşik çabaları salgınla ilişkili önyargının önlenmesi ve gerekli olan sosyal uyumu geliştirmek için hayati önem taşımaktadır (Azim vd., 2020).

Tablo 1. Histerik Yayılıma İlişkin Tweet Örnekleri

Tweet	İlişkili Kelimeler	TDK'daki anlamı	Dilbilgisi
SağlıkBakanı açıklama yaptıkça geriliyorum bogazım ağrıyor ateşim çıkıyor gibi hissediyorum sanki ben hasta oldum psikolojim bozuldu. Allahım bir önce bu hastalık bitsin	Boğaz Ağrısı, Ateşi çıkmak, hasta olmak	Ağrı: Vücudun herhangi bir yerinde duyulan şiddetli acı; Boğaz Ağrısı: Boğazda duyulan şiddetli acı. Ateşi çıkmak/ yükselmek: Hasta vücut ısısı olağandan çok artmak. Hasta olmak: Sağlığı bozulmak, esenliği yerinde olmamak, rahatsızlanmak, hastalanmak.	Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu bir cümledir. Cümle vurgusu hastalık belirtilerine, psikoloji ve hastalık kelimesine yapılmıştır.
Aşırı hasta uyandım ateşim var kankalar corona mıyım acaba	Hasta, ateşi yükselmek, corona	Hasta: sıfat Hastalık, kaza veya yaralanma dolayısıyla fizik veya ruh sağlığı bozulmuş ve tedavi edilmesi gereken kimse, rahatsız.	Anlamca olumsuz yapıcı olumlu soru cümlesidir. Cümle vurgusu aşırı hasta ve korona kelimesine yapılmıştır.
Simdi ben evden yaklaşık 20 gündür evden çıkmıyorum ama yine muhtemel bir korona hastasıyım bogazım ağrıyor nefes darlığım var oksurugum var ama beni etkilemiyor atesim yok halsizliğim yok ben anlamadım beni hasta eden virus kime bulasmaz	Korona, boğaz ağrısı, nefes darlığı, öksürük, ateş, halsizlik, hasta etmek, virüs	Nefes darlığı: Solumada yaşanan sıkıntı. Öksürük: 1. isim Ciğerlerdeki havanın, solunum organlarının kasılması ve zorlanmasıyla ağızdan gürültü ile çıkması; 2. isim, tıp Üşütme gibi bir sebeple ortaya çıkan göğüs hastalığı. Halsizlik: Hâlsiz olma durumu, bitkinlik, dermansızlık, takatsizlik.Hasta etmek: Hasta etmek: 1. hasta olmasına yol açmak;2. mecaz bezdirmek, bıktırmak, usandırmak.	Anlamca ve yapıcı olumsuz bir cümledir. Cümle vurgusu korona kelimesine ve hastalık belirtilerine yapılmıştır.
Bugün de ateşim var covid-19 seni düşünmekten zorla hasta olacaz	Ateşi yükselmek, covid-19, hasta		Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu bir cümledir. Cümle vurgusu hasta kelimesine yapılmıştır.
Benim psikolojide bu yöne gidiyor. Ateşim var gibi hissediyorum, sanki boğazımda bi batma var... Hadi beni geç ya eve taşırısam ya evdekiler hasta olursa asıl bu fikir beni tüketiyor. Çünkü evden dışarı çıkan bir benim.	Ateşi yükselmek, boğazda batma, hasta		Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu cümleler içeriyor. Cümle vurgusu hastalık belirtilerine yapılmıştır.

Tablo 2. Bilinçli Olarak Kendine Zarar Verme Temelli Yayılım İçeren Tweet Örnekleri

Tweet	İlişkili Kelimeler	TDK'daki anlamı	Dilbilgisi
Covid-19 tanisi konup kendini 4.kattan atıp intihar eden bi vatandas vardi ya yemin ederim ki bugun onu o kadar iyi anladim ki o kadar iyi anladim ki ölmek bu cektigim acilardan kat kat iyidir...	Covid-19, intihar, ölmek, acı	İntihar: 1. isim Bir kimsenin toplumsal ve ruhsal nedenlerin etkisi ile kendi hayatına son vermesi;2. isim, mecaz Hayatını tehlikeye düşürecek aşırı davranış veya iş. Ölmek:1. nesnesiz Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek; 2. nesnesiz Bitki, solmak;3. nesnesiz, mecaz Bazı sebeplerle çok sıkıntı veya acı çekmek;4. nesnesiz, mecaz Değerini, geçerliğini, gücünü yitirmek, kullanılmamak. Acı:1. isim Bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu, tatlı karşıtı;2. sıfat Tadı bu nitelikte olan;3. isim Herhangi bir dış etken dolayısıyla duyulan rahatsızlık, ızdırıp;4. isim, mecaz Ölüm, yangın, deprem vb. olayların yarattığı üzüntü, keder, elem; 5. sıfat Çarpıcı, göz alıcı; 6. sıfat, mecaz Keskin, şiddetli; 7. sıfat,mecaz Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü.	Anlamca olumsuz ve yapıcı olumlu bir cümledir. Cümle vurgusu iyi kelimesi üzerine yapılmıştır.
Arkadaşlar ben bu leveli atlatamayacağım galiba psikolojik olarak çökmüş durumdayım covid-19 değil psikolojik bunalım öldürecek beni.	Psikolojik, covid-19, bunalım, ölmek	Psikolojik:1. sıfat Ruh bilimsel;2. sıfat Ruhsal.Bunalım:1. isim Doğal bir süreçte birdenbire oluşan aykırılık, bunluk, buhran, kriz;2. isim Tehlikeli sonuç doğurabilecek gerginlik, buhran, kriz;3. isim, ruh bilimi Uyarılara karşı duyarlılığın, iş yapabilme gücünün, kendine güvenin azalarak karamsarlığın, umutsuzluğun güçlenmesiyle ortaya çıkan ruhsal bozukluk, ruhsal çöküntü, depresyon;4. isim, tıp Bir hastalıkta iyileşme veya ölümle sonuçlanan, birdenbire ortaya çıkan fizyolojik değişiklik, kriz;5. isim, ekonomi Çöküntü.	Anlamca olumsuz ve yapıcı olumlu bir cümledir. Cümle vurgusu çökmek ve bunalım kelimesi üzerine yapılmıştır.
Günün genelde bu saatlerinde bir anda gelen derman tukenmesi ve boğulma hissi . Günün sonunda hepimizi avcunun içine alacak olan hastalık covid-19 değil depresyon olacak	Derman kesilmek, boğulma, covid-19, depresyon	Dermanı kesilmek: yorgunluktan güçsüzleşmek. Boğulma:Boğulmak işi.Depresyon:1. isim, ruh bilimi Bunalım;2. isim, ekonomi Çöküntü.	Anlamca olumsuz ve yapıcı olumlu bir cümledir. Cümle vurgusu depresyon kelimesi üzerine yapılmıştır.
Covid 19 pozitif olan Bedia hemşire 6. kattan atlayarak intihar etti... Aynı hastanenin 6. katından 4 ay önce de bir aile hekimi atlamıştı!	Covid-19, intihar		Anlamca olumlu ve yapıcı olumlu cümlede vurgu intihar ve aile hekimi kelimesi üzerine yapılmıştır.

Tablo 3. Saldırganlık Temelli Yayılım Türüne İlişkin Tweet Örnekleri

Tweet	İlişkili Kelimeler	TDK'daki anlamı	Dilbilgisi
Insallah bu fotoğraflar eskidir. Salak çinliler yarasa yedi diye 2-3 ay eve hapsolduk . Bu salaklar denize girecek diye yine aylarca cezasını biz kurallara uyanlar çekmeyelim bilim kurulu	Salak, Çin, hapsolmak	Salak: Giyinişinden, konuşma ve davranışlarından seviyesiz, dengesiz ve saf olduğu anlaşılan (kimse). Hapsolmak: Bulunduğu yerden dışarı çıkamamak.	Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu/olumsuz cümleler içermektedir. Fotoğraf, eve hapsolmak, kurallara uyanlar kelimelerine vurgu yapılmıştır.
Covid-19 için ilacı bulurlar. İlaç haliyle pahalı olur. Zenginler alır kullanır. Fakirlerden hasta, yaşlı ve zayıflar ölür . Dünya iki kutuba ayrılır. Zenginler ve çalışma gücüne sahip fakirler. Böylece pür anlamda kapitalizme geçmiş oluruz. Yani sonuç, olan yine garibana.	Zengin, fakir, zayıf, ölmek, zıt kutup	Zengin: 1. sıfat Parası, malı çok olan, varlıklı, varlıklı, varlıklı, fakir, yoksul karşıtı;2. sıfat Yararlı veya kendisinden beklenen, istenilen nitelikleri çok olan;3. sıfat Verimli;4. sıfat Gösterişli;5. sıfat Çok, bol. Fakir:1. sıfat Geçimini güçlüğüyle sağlayan, yoksul, fukara, zengin karşıtı;2. sıfat Olması gerekenden az;3. isim Hindistan'da yokluğa, eziyete kendini alıstırmış derviş; 4. sıfat, mecaz Zavallı, kimsesiz;5. isim, eskimiş, mecaz Kişinin alçak gönüllülük göstermek için kendisine verdiği san. Zıt kutup: Farklı durum ve yapıda olan (kimse).	Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu cümleler içermektedir. Pahalı, zengin, zayıf, iki kutup, kapitalizm gibi kelimelere vurgu yapılmıştır.
Suçumuz 65 yaş üstü, 20 yaş altı olmamak mı? Biz ağaç kovuğunda mı yaşıyoruz o yasaklılarla aynı evi paylaşıyoruz onlar virüse gitmiyor biz alıp onlara götürüyoruz	65 yaş üstü, 20 yaş altı, biz, onlar	Biz: 1. zamir Çokluk birinci kişiyi gösteren söz; 2. zamir Bazen teklik birinci kişi zamiri "ben" yerine kullanılan bir söz. Onlar: O şahıs zamirinin çokluk biçimi.	Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu ve olumsuz cümleler içermektedir.
Oturun artık bi evinizde oturun istanbulda hala 2 GÜNDE bilmem kac bin 65 yasustu kisi otobus kullanmis otobuslara nefes alamayarak ölen hastaların videoları bari asılsın belki akıllanirlar	65 yaş üstü, nefes alamamak, akıllanmak	Akıllanmak: 1. nesnesiz Karşılaşılan olayların sonuçlarından yararlanarak davranmak.2. nesnesiz Uslanmak.	Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu cümleler içermektedir.

Tablo 4'te kural ihlali temelli yayılım türüne ilişkin tweet örnekleri verilmektedir. Sosyal mesafeye uyulmaması, maske kullanımına ilişkin yaşanan tedbirsizlikler, karantinadan kaçma eğilimi gibi kural ihlalleri salgınla mücadeleyi önlemektedir (Institute of Medicine (US) Forum on Microbial Threats, 2007). Düğünlerde, eğlence mekanlarında, sahillerde, toplantılarda sosyal mesafenin ihlaline yönelik haberler, karantinadan kaçan, maske takma zorunluluğuna uymayan bireyler toplumda huzursuzluk yaratma ve yaşanan kaygıyı artırmaktadır.

Tablo 5'te verilen tüketici davranışında yaşanan değişim temelli yayılımı örneklendiren tweetler, maske, dezenfektan, kolonya, ateş ölçer, maya, bakliyat, makarna, stok gibi kelimeler içermektedir. Birçok ülkede yaşanan stok çılgınlığı, bazı tüketim kalemlerinin öne çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'de makarna stoku, Avrupa ve Kuzey Amerika'da ise tuvalet kağıdı stoku yaşanan endişeye bağlı bir tüketim

davranışdır (Garbe vd., 2020). Netflix ve Amazon gibi ticari nişlere sahip şirketlerin salgın döneminde en çok kazanan firmalar olması yaşanan tüketim trendini anlatmaya yönelik başka bir örnektir (Conrad, 2020).

Tablo 6 pandeminin finansal etkilerini gösteren yayılım türüne ilişkin örnek tweetler içermektedir. Pandemi sürecinde yaşanan kısıtlamalar ile gelen mali kayıplar, endüstrilerin ve hizmet sektöründeki kapatmalar neticesinde yaşanan işsizlik finansal problemler doğurmuştur. Türk lirasında yaşanan değer kayıpları karşısında döviz rezervlerinin erimesi yaşanan tedirginliği artırmaktadır (Jones, 2020). Bireyler piyasalardaki hareketliliğin yaşattığı gerilimi altın fiyatlarındaki artışa dikkat çekerek göstermektedir.

Tablo 4. Kural İhlali Temelli Yayılım Türüne İlişkin Tweet Örnekleri

Tweet	İlişkili Kelimeler	TDK'daki anlamı	Dilbilgisi
Sayın bakanım Samsunda olan düğün maske yok sosyal mesafe yok halay da yasak olmasına rağmen çekiliyor inşallah gereken yerlere ulaşır bu paylaşım !	Maske, sosyal mesafe, yasak	Maske: 1. isim Boyalı karton, kumaş veya plastikten yapılan ve başkalarının tanınmamak için yüze geçirilerek kullanılan yapma yüz;2. isim Korunmak için özel olarak yapılıp yüze geçirilen şey;3. isim Yüz ve boyun güzelliği için cilde sürülen krem, macun vb. şeyler;4. isim, mecaz Gerçek duyguları veya bir şeyin gerçek görünüşünü gizleyen aldatıcı görünüş, davranış;5. isim, ruh bilimi Kişinin oynadığı rol veya hem kendisine hem de çevresine karşı takındığı davranış. Yasak:1. isim Bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel, memnuiyet; 2. sıfat Yapılmaması istenmiş olan, yok, memnu, haram.	Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu bir cümledir.
MASKE TAKMAK ÖLDÜRÜR! (İçine çektiğin CO2'le kanser bile olabilirsin.) KARANTİNA ÖLDÜRÜR! (D vitamini eksikliği, hareketsizlik, ekonomik nedenler, bunalım, ciddi hastalığı olanların tedavilerinin ertelenmesi.	Maske, ölmek, karantina	Karantina:1. isim, tıp Bulaşıcı bir hastalığın yayılmasını önlemek için belli bir bölgenin veya yerin kontrol altında tutulup giriş çıkışların engellenmesi biçiminde uygulanan sağlık önlemi; 2. isim Hastanelerde, yatacak hastaların kayıt ve kabul edildikleri yer.	Anlamca olumsuz, yapıcı olumlu cümleler içeriyor. Cümle vurgusu maske takmak ve karantina kelimelerine yapılmıştır.
Karantinadan kaçış 1544...	Karantina, kaçış	Kaçış: 1. isim Kaçma işi; 2. isim, spor Yarışan bir koşucunun veya bir kümenin diğer yarışçıları hızla geçmesi.	Tam bir cümle değildir.
Akıl almaz olaylar hepde bu şehirde!! Bursa'da akılalmaz olay!! Covid-19 tanısıyla evde karantina altına alınan düğün sahibi anne, kızının mutlu gününde düğüne katıldı. TEST pozitif olmasına rağmen, kimse düğüne gelmez diyerek düğüne katıldı! Çok sayıda kişiye bulaştırdı..	Covid-19, karantina, bulaş	Bulaş: 1. nesnesiz Bir nesne, üzerine sürülen bir şey yüzünden kirlenmek; 2. -e İstenilmeyen bir madde bir şeye sürülmek;3. -e Hastalık geçmek, sirayet etmek; 4. -e Çatmak, sataşmak, tedirgin etmek; 5. -e İstmeden veya rastlantı sonucu bir işe karışmak.	Anlamca olumlu, yapıcı olumlu cümleler içermektedir. Düğün kelimesine vurgu yapılmıştır.

Tablo 5. Tüketici Temelli Yayılım Türüne İlişkin Tweet Örnekleri

Tweet	İlişkili Kelimeler	TDK'daki anlamı	Dilbilgisi
covid_19 ile birlikte değeri katlanan şeyler tam liste ; ✓ Maske ✓ Dezenfektan ✓ Sirke ✓Sumak ✓Turşu ✓ Kolonya Varsa unuttuğum ekleyin..	Covid-19, maske, dezenfektan, sirke, kolonya	Dezenfektan: Mikrop kırma özelliği olan (madde).Sirke: 1. isim Salatalara, yemeklere ekşilik vermek için kullanılan ekşimiş üzüm, elma, limon vb. Suyu; 2. isim Birtakım kimyasal yöntemlerle hazırlanmış birleşiklerin ortak adı. Kolonya: İçinde limon, lavanta, tütün vb. bitkilerin yağı bulunan, hafif kokulu alkollü bir madde.	Anlamca ve yapıca olumlu bir cümledir. Maske, dezenfektan, sirke, sumak, turşu, kolonya kelimelerine vurgu yapılmıştır.
Anlaşıldı ki sabah dezenfektan, maske ve kolonya stoklayacağız.	Dezenfektan, maske, kolonya, stok	Stok: 1. isim Yığılım; 2. isim, ticaret, ekonomi Yığımlık.	Anlamca ve yapıca olumlu cümlede dezenfektan, maske, kolonya kelimeleri vurgulanmıştır.
Covid-19 salgınına yönelik hanelerdeki tüketim açısından ilk tepki olarak Kolonya, Sirke, Makarna, Bakliyat vb kategorilerde artışlar görülmüştü. Bu kategorilerin sonraki iki haftadaki seyrine bakıldığında; Maya kategorisinin büyümesinin her hafta artarak devam ettiği görüldü	Covid-19, kolonya, sirke, makarna, bakliyat, maya	Makarna: 1. isim İrmik veya una yumurta karıştırılarak hazırlanmış türlü biçimlerdeki kuru hamur; 2. isim Bu hamurdan yapılan yemek; 3. isim, argo İtalyan lireti. Bakliyat: Baklagillerden elde edilen ürün. Maya: 1. isim, kimya Bazı besinlerin yapımında mayalanmayı sağlamak için kullanılan madde, ferment: Ekmek mayası. Yoğurt mayası. Kıymız mayası.	Anlamca ve yapıca olumlu cümlede, artış kelimesine vurgu yapılmıştır.
Basit hesap, ortalama vatandaş için Covid-19 ekonomisi hesabı (Tek kişi için) 1 paket maske : 150 TL 1 adet kaliteli ateşölçer : 600 TL 1 kutu multivitamin takviyesi: 60 TL 1 lt. kolonya : 75 TL 1 adet dezenfektan : 75 TL Toplam: 960	Covid-19, maske, ateşölçer, multivitamin, kolonya, dezenfektan		Tam bir cümle değildir.
Biz de önlem olarak makarna stokluyoruz	Makarna, stok		Anlamca ve yapıca olumlu cümlede, makarna kelimesine vurgu yapılmıştır.

Tablo 6. Finansal Temelli Yayılım Türüne İlişkin Tweet Örnekleri

Tweet	İlişkili Kelimeler	TDK'daki anlamı	Dilbilgisi
Dünyayı kasıp kavuran Covid 19 bile Türkiye'deki altın ve dövizin yükseliş hızına yetişemiyor. En az beş çocuğu unutup, hatta evlenmeyi bile unutup..	Covid-19, altın, döviz	Altın: 1. isim, kimya Atom sayısı 79, atom ağırlığı 196,9 olan, 1064 °C'de eriyen, kolay işlenen, yüksek değerli, paslanmaz element, zer (simgesi Au); 2. sıfat Bu elementten yapılmış; 3. isim Altından yapılmış sikke;4. sıfat, mecaz Üstün nitelikli, değerli. Döviz: 1. isim, ekonomi Ülkeler arası ödemelerde kullanılacak para, çek, poliçe vb. her türlü ödeme aracı;2. isim, ekonomi Yabancı ülke parası; 3. isim Herhangi bir konuyu tanıtmaya, duyurma, propaganda yapma amacıyla üzerine yazı yazılmış bez veya karton.	Anlamca olumsuz ve yapıcı olumlu ve olumsuz cümleler içermektedir.
Altın bir aydır rekora doymuyor... #Covid_19 salgınına yönelik ikinci dalga endişeleri ve ABD ile Çin arasında devam eden gerilim, altın fiyatlarını yükseltmeye devam ediyor. #Altın fiyatlarını yorumlayan kuyumcular altında bir düşüş beklemediklerini söylüyor.	Altın, Covid-19, altın, fiyat	Fiyat: 1. isim Alım veya satımda bir şeyin para karşılığında değeri, eder, pah; 2. isim, ekonomi Bir mal veya iş gücü için uygun görülen para karşılığı; 3. isim, ekonomi Bir değer ile para birimi arasındaki ilişki:	Anlamca ve yapıcı olumlu cümleler içermektedir. Rekor, yükselmek kelimelerine vurgu yapılmıştır.
2010 da bir öğretmen maaşı 23 Çeyrek altın alabiliyorken... Bugün bir öğretmen maaşı 6 Çeyrek altın alabiliyor....	Maaş, çeyrek altın	Maaş: Aylık. Çeyrek altın: Ata liranın dörtte biri, çeyrek.	Tam bir cümle değildir.
Altın 820 TL ver mehteri	Altın, TL		Tam bir cümle değildir.
izmir de çeyrek altın 915 tl	Çeyrek altın, TL		Tam bir cümle değildir.

Sonuçlar

Sosyal yayılım çeşitli sınıflandırma teknikleri kullanılarak farklı alt başlıklar altında incelenebilir. Sınıflandırma amacına bağlı olarak alt kategorilerin yorumlanması, benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konması kullanılan yaklaşıma bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu araştırmada, Marsden (1998)'in yapmış olduğu, fenomen temelli yapılan sınıflandırmaya bağlı olarak pandemi sürecinde Twitter sosyal medya platformu üzerinde meydana gelen etkileşim davranışsal yayılım bağlamında incelenmiştir. Ele alınan altı kategoride değerlendirilen tweetler örneklendirilmiştir.

Salgının etkileri sosyal yayılım temelinde, histerik, bilinçli olarak kendine zarar verme, saldırganlık temelli, kural ihlali, tüketici davranışı ve finansal temelli olmak üzere altı başlık altında incelenebileceği

gözlemlenmiştir. Sınıflandırma, pandeminin sosyal ve ekonomik yapı üzerinde yarattığı etkilerin sistematik olarak gözlemlenmesine olanak tanımaktadır. Pandeminin insan davranışı üzerine etkilerine odaklanacak çalışmalar için ele alınan başlıkların yönlendirici olacağı düşünülmektedir.

Temel alınan sınıflandırma tekniği, yayılım türünü işaret etmesi açısından yol gösterici olmasına rağmen, yayılım unsurlarını nitel bir yaklaşıma dayandırması nedeni ile genellenemez. Bu nedenle, sosyal yayılımı yöneten ve yönlendiren sosyal güç unsurlarının incelenmesi ve teorik temellere dayandırılarak açıklanması için başka çalışmalarla da desteklenmesi gerekmektedir. Metin madenciliği araçları ya da konu modellemesi yaklaşımı kullanılarak pandemi ile ilgili söylemlerin analizi ve mevcut çalışmada kullanılan temalar ile uyumu gelecek çalışmalarda ele alınacaktır.

Büyük veri kaynağı olmasına rağmen, Twitter'ın bazı sınırlamalarının da olduğu dikkate alınmalıdır. İnsanları benzer görüşler içerisine hapseden filtre balonları, kullanılan algoritmalar ve bot hesaplar nedeni ile gerçek, güvenilir ve bağımsız bir veri kaynağı olmayabilir. Farklı veri toplama araçları ile desteklendiğinde odak grupların gözlemlenmesi, ele alınan bağlam ile ilişkili daha detaylı bilgi verebilir. Bu çalışma kapsamında ele alınan yaklaşımla kelimelerin gerçek anlamı kullanılmıştır. Ancak kelimelerin kendi anlamlarının yanı sıra mecazi anlamları da bulunabilir. Benzer şekilde insanlar duygularını ifade ederken alaycı bir ifade kullanabilirler. Tüm bu faktörlerin bir sonucu olarak, tweetlerin içine yerleştirilmiş anlam zenginliğini tam olarak incelemek ciddi bir kısıttır. Arama sırasında kullanılan konu başlığı koronavirüs ile ilgili açılan yüzlerce başlıktan sadece birini temsil etmektedir. Dolayısıyla farklı konu başlıkları kullanılarak araştırma zenginleştirilebilir. Twitter sosyal olayların etkilerini görmek için oldukça yararlı bir veri kaynağıdır ve bu çalışma birçok kişi ve kuruluşu değerlendirmek için yapılacak bir örnek olay çalışmasına yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

MAKALE BİLGİ FORMU

Yazar(lar)ın Notları

"COVID-19'UN İNSAN DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN SOSYAL YAYILIM BAĞLAMINDA SINIFLANDIRILMASI" başlıklı çalışma özgün bir çalışma olup, daha önce herhangi bir yere yazılı ya da sözlü olarak sunulmamıştır.

Yazar(lar)ın Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"COVID-19'UN İNSAN DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN SOSYAL YAYILIM BAĞLAMINDA SINIFLANDIRILMASI" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde "Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Felsefe Dergisinin" hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazarlara aittir"

KAYNAKÇA

- Azim, D., Kumar, S., Nasim, S., Arif, T. Bin, ve Nanjiani, D. (2020). COVID-19 as a psychological contagion: A new Pandora's box to close? *Infection Control and Hospital Epidemiology*. Cambridge University Press.
- Barash, V. (2011). THE DYNAMICS OF SOCIAL CONTAGION.
- BBC News. (2020). Koronavirüs ve "yaşlılar": Neden ayrımcılığa maruz kalıyorlar? tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52042185> adresinden erişildi.
- Benson, D., ve Gresham, K. (2007). Social Contagion Theory and Information Literacy Dissemination: A Theoretical Model. *In ACRL 13th National Conference* içinde.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Boss, L. P. (1997). *Epidemic Hysteria: A Review of the Published Literature* (C. 19).
- Braun, V., ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), ss. 77–101.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., ve Rubin, G. J. (2020, Mart 14). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*. Lancet Publishing Group.
- Carter, R. (1993). *Introducing applied linguistics*. Penguin English .
- Çelik, H., ve Ekşi, H. (t.y.). SÖYLEM ANALİZİ. 2008.
- Chowdhury, A. N., ve Brahma, A. (2005). An epidemic of mass hysteria in a village in West Bengal. *Indian journal of psychiatry*, 47(2), ss. 106–108.
- Conrad, de A. (2020). Stocks That Could Thrive in a Post-Pandemic World. *The New York Times*. tarihinde <https://www.nytimes.com/2020/07/09/business/stocks-after-coronavirus-investors.html> adresinden erişildi.
- Fahim, K. (2010). Death in Police Encounter Stirs Calls for Change in Egypt. *The New York Times*. tarihinde <http://www.nytimes.com/2010/07/19/world/middleeast/19abuse.html> adresinden erişildi.
- Fahim, K., Shadiyd, A., ve Gladstone, R. (2011). Violent End To An Era as Qaddafi Dies in Libya", *The New York Times*. tarihinde <http://www.nytimes.com/2011/10/21/world/africa/qaddafi-is-killed-as-libyan-forces-take-surt.html> adresinden erişildi.
- Fiander, D. J. (2012). Social media for academic libraries. *Social Media for Academics: A Practical Guide* (ss. 193–210). Elsevier Ltd.
- Fischer, A. H., Rotteveel M., and E. C. (2014). Emotional Assimilation: How We Are Influenced by Others' Emotions. *Cahiers de Psychologie Cognitive/ Current Psychology of Cognition*, 22, ss. 223–245.
- Garbe, L., Rau, R., ve Toppe, T. (2020). Influence of perceived threat of Covid-19 and HEXACO personality traits on toilet paper stockpiling. *PLoS ONE*, 15(6). Public Library of Science.
- Gould, M., Jamieson, P., ve Romer, D. (2003). Media contagion and suicide among the young. *American Behavioral Scientist*, 46(9), ss. 1269–1284.
- Harrison, E., ve Mitchell, S. M. (2014). *The Triumph of Democracy and the Eclipse of the West*. England: Palgrave Macmillan Publishing.
- Hassan, A. (2014). A Fruit Vendor Whose Death Led to a Revolution", *The New York Times*. tarihinde <http://www.nytimes.com/2014/12/16/us/arab-spring-a-fruit-vendor-who-started-a-revolution.html?ref=topics& r=0> adresinden erişildi.
- Institute of Medicine (US) Forum on Microbial Threats. (2007). *Ethical and Legal Considerations in Mitigating Pandemic Disease: Workshop Summary* (3. baskı). Washington (DC): National Academies Press (US). tarihinde <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK54163/> adresinden erişildi.
- Jarvi, S., Jackson B., Swenson L., and C. H. (2013). Archives of Suicide Research. *Archives of Suicide Research*, ss. 1–19. tarihinde <http://www.tandfonline.com/action/journalInformation?journalCode=usui20> adresinden erişildi.

- Jones, M. (2020). The Turkish lira's perfect storm. *Reuters*. tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-turkey-currency-graphic/the-turkish-liras-perfect-storm-idUSKBN2212BY> adresinden erişildi.
- Kerckhoff, A. C., ve Back, K. W. (1968). *The June Bug: A Study in Hysterical Contagion*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Kudchadkar, S. R., ve Carroll, C. L. (2020). Using Social Media for Rapid Information Dissemination in a Pandemic: #PedsICU and Coronavirus Disease 2019. *Pediatric critical care medicine : a journal of the Society of Critical Care Medicine and the World Federation of Pediatric Intensive and Critical Care Societies*, 21(8), ss. 538–546. tarihinde <http://links.lww.com/PCC/B388> adresinden erişildi.
- Lange, B. (2007). *The Stock Market Crash of 1929: The End of Prosperity*. New York: Infobase Publishing.
- LeBon, G. (1895). *Psychology of Crowds*. Sparkling Books Edition, Sparkling Books.
- Locher, D. (2002). *Social contagion theory*. Upper Saddle River: NJ Prentice Hall .
- Luxton, D. D., June, J. D., ve Fairall, J. M. (2012). Social media and suicide: A public health perspective. *American Journal of Public Health*, 102(SUPPL. 2).
- Marsden, P. (1998). Memetics and Social Contagion: Two Sides of the Same Coin? *Journal of Memetics - Evolutionary Models of Information Transmission*, 2. tarihinde http://cfpm.org/jom-emit/1998/vol2/marsden_p.html adresinden erişildi.
- Milgram, S. (1967). The Small World Problem. *Psychology Today*, 1, ss. 60–67.
- Park, R., ve Burgess, E. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Seckin Codal, K. (2016). *SOSYAL AĞLARDA ODAĞIN AĞ VE DAVRANIŞ DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN MATEMATİKSEL BİR MODEL YARDIMIYLA ÖLÇÜLMESİ DOKTORA TEZİ* Keziban SEÇKİN CODAL Enstitü Anabilim Dalı : İşletme Enstitü Bilim Dalı : Üretim Yönetimi ve Pazarlama. Sakarya Üniversitesi.
- Shepard, J. M., ve Greene, R. W. (2002). *Sociology and You*. Glencoe/McGraw-Hill.
- Statista. (2020a). *Global digital population as of July 2020*. tarihinde [statistic id617136 worldwide-digital-population-as-of-july-2020](https://www.statista.com/statistics/617136/worldwide-digital-population-as-of-july-2020/) adresinden erişildi.
- Statista. (2020b). *Global active usage penetration of leading social networks as of February 2020*. tarihinde [statistic id274773 most-popular-social-networks-worldwide-2020-by-reach](https://www.statista.com/statistics/274773/most-popular-social-networks-worldwide-2020-by-reach/) adresinden erişildi.
- Stolley, K. S. (2005). *The Basics of Sociology*. USA: Greenwood Publishing Group.
- Ünlü, A. (2011). *The Impact Of Social Capital On Youth Substance Use*. VDM Verlag Dr. Müller Publishing.
- Unlu, A., Sahin, I., ve Wan, T. T. H. (2014). Three Dimensions of Youth Social Capital and Their Impacts on Substance Use. *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse*, 23(4), ss. 230–241. Routledge.
- WHO. (2020a). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report-94 HIGHLIGHTS*.
- WHO. (2020b). *Coronavirus disease (COVID-19) Weekly Epidemiological Update Global epidemiological situation*.

Gönderilme Tarihi : 02.10.2020
Kabul Tarihi : 03.12.2020
DOI : 10.32705/yorumyonetim.803986

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKLERDE BOZKURT SEMBOLÜNE YÜKLENEN ANLAMIN KUTSALLIK BAĞLAMINDA DÖNÜŞÜMÜ

Eda BALCI

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri EABD

academician7@gmail.com, **ORCID ID:** [0000-0001-5994-0417](https://orcid.org/0000-0001-5994-0417)

Osman ÖZKUL

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ozkul@sakarya.edu.tr, **ORCID ID:** [0000-0002-0418-7007](https://orcid.org/0000-0002-0418-7007)

ÖZ

Bu makalede bozkurdun, çeşitli rollerle geçtiği Türk destanlarından günümüze kimi zaman doğaüstü güçlerle anılması yahut aşkın bir potansiyeli barındırması nedeniyle, Türklerin tarihsel hafızasında kutsallık bağlamında taşıdığı anlam yükü incelenmiştir. Temel olarak doğaüstü güçler atfedilen mitolojik bozkurttan, özgün ve aşkın anlamlarla harmanlanmış modern zamanların siyasal eğilimlerinde sembolleşen ideolojik bozkurda kadar, tüm zamanlar için kesintisiz bir serüven takip edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile, bir kavmin etnik bir unsur olarak sahiplendiği bir sembolün, kutsallık bağlamında teorik, ideolojik, pratik kullanımı ve anlamsal karşılıklarını ortaya koyarak, daha net ve somut bir şekilde anlaşılması ve benzer çalışmalar için yönlendirici bir örnek sunulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda kaynak taraması ile kutsallık bağlamında ele alınan veriler birbiri ile ilişkilendirilerek, Dilthey'in anlamacı yöntemine başvurularak yorumlama cihetine gidilmiştir. Türk topluluklarının kadim dönemleri, Göktürkler ve İslâm dönemi ile birlikte, yakın dönemde milliyetçi ideoloji, özde Atatürk ve ele aldığı bozkurt sembolü, ulusçu ideoloji ve ülkücü ideolojinin bir aracı olarak bozkurdun sembolik-ideolojik anlamı irdelenmiş; elde edilen bulgulardan yola çıkılarak, dönemler itibarıyla sırasıyla mitolojik / olağan, millî, (menfi); yakın dönemde tümü seküler olmak üzere, millî, etnik çağrışımlı ve etnik "bozkurt motifi" olarak tipleştirilmeye gidilmiştir. Anlamacı yaklaşımın kazanımları, Dilthey'in yaklaşımında öne çıkan "tipleştirme" çabası ile bir ön şablonda özetlenerek, somut bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk mitolojisi, bozkurt, sembol, kutsallık, ideoloji.

TRANSFORMATION OF THE MEANING ATTRIBUTED TO GREY WOLF (BOZKURT) SYMBOL IN TURKISH UNDERSTANDING

ABSTRACT

In this article, the richness of meaning in the historical memory of the Turks in the context of sacredness has been examined, since the Turkish epics, in which the Bozkurt (greywolf) passed through with various roles, is sometimes remembered with supernatural powers or has a transcendent potential. From the mythological Bozkurt, which is basically attributed to supernatural powers, to the ideological

Bozkurt that is symbolized in the political tendencies of modern times, blended with original and transcendent meanings, an uninterrupted adventure has been pursued for all times. With this study, it is aimed to understand more clearly and concretely the theoretical, ideological, practical use and semantic equivalents of a symbol that a nation has adopted as an ethnic element in the context of sacredness, and to present a guiding example for similar studies. In this context, the literature review and the data considered in the context of holiness were associated with each other, and interpretation was made by using Dilthey's method of interpretation. The symbolic-ideological meaning of the gray wolf as a tool of nationalist ideology, especially Atatürk and the gray wolf symbol, nationalist ideology and idealist ideology in the recent period, together with the ancient periods of the Turkish communities, the Göktürks and the Islamic period, have been examined; Based on the Findings obtained, according to the periods, respectively, mythological / ordinary, national, (negative); Recently, it has been typified as a national, ethnically related and ethnic "gray wolf motif", all of which are secular. The gains of the understanding approach have been summarized in a preliminary template with the "typing" effort that stands out in Dilthey's approach, and a concrete contribution has been made.

Key words: Turkish mythology, bozkurt, symbol, holiness, ideology.

GİRİŞ

Bozkurt sembolü kadim Türk tarihinde bazı araştırmacılara göre dinî bir motif, diğer bazı araştırmacılar için ise millî bir motif olarak yer almıştır. Kurdun mitolojik bir sembol olarak varlığı ve günümüz halk inançlarındaki yeri çeşitli eserlerde konu edilmiştir. Bu nedenle, halk inançları bağlamında çok sayıda veriye yer verilmeyip, bu yönüyle konu Türk halk bilimi yahut ilgili disiplinlerin araştırmacılarına bırakılacaktır. Bu çalışmada temel olarak doğaüstü güçler atfedilen mitolojik kurdun serüvenine kısaca değinilmek ile birlikte, asıl olarak; ilâhî, aşkın anlamlarla harmanlanmış bir çizginin izini sürmeye, zamanımızda çoğunlukla ideolojik bir sembol olarak kullanılan bozkurda anlamsal bir açılım sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada süreklilik arz eden bir motif perspektifinde bozkurdun salt kutsal'a ve "seküler din"¹ tahayyülü ile elde edilen teorik çıktılara temas ettiği noktaların birleştirilmesi ile elde edilen süreklilik yorumlanacaktır. İdeolojik olarak bozkurt sembolünün ele alınması yönünde eksiklik mevcut iken, kaynak taramalarında Türkler ile ilgili tarihsel psikolojik çalışmaları bulunan Erol Göka (2006: 109) da bu gerekliliği belirtmiştir. Bu ihtiyaca kısıtlı olarak değinen bu çalışma diğer yandan, hedeflediği alan ve kapsamı gereği, konuyu yalnız aşkın bağlamda ele alarak, zamanlar itibariyle geçmişten günümüze bütüncül bir çizginin izini sürmeye çalışacaktır.

Çalışmanın esas teması ve bağlamı kutsallık olduğu için, "kut" kavramının din sosyolojisi terminolojisinde karşılık geldiği anlama kısaca değinmek faydalı olacaktır. Sözlükte kut (mana), "insan veya maddede bulunabilen doğaüstü güç" olarak tanımlanmıştır. Kut ile ilgili açıklamalarda eski Türklerin 'kut'u "gökten inen bir nur, bir altın ışık" olarak tasarladığına, insan, hayvan ya da eşya neye dokunursa onu kutsal kıldığına değinilmektedir (Kirman, 2011: 193).

Konu kutsallık bağlamında ele alındığında konuya anlam kazandıran açılımlardan biri, kutsalın nitelikleri ile bir şablon elde etmektir. Doğrudan bu yönde çalışması ile İslâmî terminolojide kullanılan "kutsal"ın niteliklerini açıklayan Güneş, bir şeyin kutsallık kazanmasının ancak Allah'ın belirlemesi ile olduğunu belirtir² (Güneş, 2010: 53). Din tarafından kabul gören kutsallığı "müsbet kutsallık", herhangi bir

¹ Bu çalışmanın konusu kapsamında "seküler din" kavramı, milliyetçi ulusçu sâiklerin modern dönemde ve ulus coğrafyasında temerküz eden teori ve pratikleri (ritüelleri, sembolleri, törenleri vb.) ile adanmış ruhların aşkın bir his ile kaynaştırdığı, dinî terminolojideki kavramlara karşılık gelen seküler içerikler ile donatılmış, kurgusal birlik (cemaat) ve bütünsellik anlamında kullanılmıştır.

² İslâm dini perspektifinden bozkurt sembolüyle ilgili olarak "kutsal" kavramının, genel bir kriter olarak kullanılmasından ziyade, İslâm tarihi süresince çeşitli münâzaralar ve etkileşimler bakımından bir tespitini yapabilmeyi olanaklı kılmak üzere, çalışma boyunca bazı yerlerde genel İslâmî görüş tanım ve kavramlarına gerek duyulmuştur.

bildirim bulunmayan kutsallığı “menfi kutsallık” olarak değerlendiren yazar, “İslâm’ın onaylamadığı anlayışlarda Allah’a isnad edilmesi gereken niteliklerin başkalarına nisbet edilmesi”nin “*menfi kutsama*” olduğunu kaydeder. Birtakım “varlıkları hak etmediği üstünlük ve yüceliklerle nitelemek, onlara özel anlamlar yüklemek ve bunları dinî inanç haline getirmek, aşırı”dır ve bunlar “menfi kutsama” grubuna girmektedir (Güneş, 2010: 82-83). Güneş’in bu tespitleri ile müsbet ve menfi kutsallık kavramı, W. Dilthey’in anlamacı yaklaşımı ile birlikte, çözümleyici bir bağlam olarak, ontolojik derinlik potansiyelini irdeleyen bir anahtar olarak kullanılacaktır.

Makalede Türklerin kadim tarihinden itibaren bozkurt sembolüne yükledikleri anlam çözümlenmeye çalışılırken; mutlak suretle putlaştırıldığı varsayımından hareket edilmemiştir. Bozkurt sembolünün totemik bir esas taşıdığı yahut putperest ritüellerle ilişkili doğrudan bir tapınma nesnesi olduğu varsayımından yola çıkılmamıştır. Konu ile ilgili kaynaklardan elde edilen bulguların, genele teşmil edilebilecek ölçüde yaygınlık durumuna ilişkin yahut bu bulguların değerlendirilmesi yönünden göreceliği, bu çalışmada basitleştirici bir tutumla yargıya varmayı bertaraf etmektedir. Diğer yandan konunun esas teması ve bağlamı kutsallık olduğu için, kaynaklardan elde edilen veriler bu bağlamda sınırlandırılarak çalışmaya dâhil edilmiş; bozkurt sembolünde kutsallık temasının bir süreklilik içerisinde ele alınıp yorumlanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kaynak taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Dilthey’in öne sürdüğü motif kavramı perspektifinde yürütülen bu çalışmada, sembolik anlam-eylem üzerine yapılacak bilimsel bir faaliyet, pozitivist bir bakıştan ziyade anlamacı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında “eylemi yönlendiren *anlam*”ın izini sürme, “eylemi bize “anamlı” kılan şeyi *anlama*” faaliyeti ön plana çıkmaktadır. Dilthey’e göre insan, içinde yaşanılan çevrenin insan kurgusu olan “kural, değer ve normlar”ın yani “tinsellik”in içine gömülü olarak yaşamaktadır; bu kurgu git gide insan eylemlerinin neden ve motifleri haline gelmektedir (aktaran Özlem, 2019a: 110-111; Özlem, 2019b: 148). Böylece tin bilimleri “”insanın kendisi hakkında bir anlam”a ulaşması gibi *pratik* bir amaca hizmet ettiğinden, doğa bilimlerinden daha büyük bir önem taşırlar ve doğa bilimlerine göre önceliklidirler” (aktaran Özlem, 2019b: 93-94).

Bozkurt sembolü, Dilthey’in öne çıkardığı motif kavramı kapsamında değerlendirildiğinde, bir “algılama nesnesi”nden çok, bir “anlama nesnesi”ne dönüşmektedir. Simgeler yahut motifler kültür alanında var olan anlamsal gerçeklikler olduğundan, doğabilimsel bir süreklilikte izlenmez; “bir simge-eylem, bir motif-eylem bağıntısı” gibi değerlendirilerek, zaman içinde kazandığı yeni anlamlar üzerinde durulur. Diğer bir deyişle, anlamacı yaklaşım, tarihselci bir bakış açısı ile ilerler. Buna göre “anlam-eylem” bağıntısı her dönem için biriciktir özgün koordinatlarında belirir ve bireyseldir (aktaran Özlem, 2019a: 110-111; Özlem, 2017: 42-43; Özlem, 2019b: 148-149). Bu çalışmanın izlediği yol, veri elde edilebilen tüm zamanlar için, tarihselci bir bakış açısı ile sembol (motif) - eylem bağıntısını kurmaktır. Bu bağıntının biricikliğini derinleştirmek için, bağlam olarak seçilen özgün bir kavramın çözümleyiciliğine başvurulacaktır. Etnik bir sembolün tarihsel serüveni sahnelenirken, özgün kolektif bir muhtevaya sahip dinî bir kavram ile sosyolojik ortaklığı sınanacaktır. Türkler için bu, genel “kutsallık” bağlamında “kutsalın nitelikleri”dir.

Çalışmanın genel amacı, bir kavmin tarihsel hafızasında geniş yer edinen bir sembolün ilişkili olabileceği teorik altyapının çerçevesini çizmek, modern dönemde ideolojik pratik kullanımlarının anlamsal karşılıklarını ortaya koymak ve böylece ilgili taraflarca sahiplenilen sembol - ideoloji - kutsallık bağlamının daha net anlaşılmasına katkı sunmaktır. Çalışma kapsamında bozkurdun totem olup olmaması geri planda kalırken, yapılacak değerlendirmeler için aşkınlık seviyesinin dikkate alınması bu çalışmanın amacı için yeterli görülebilir.

Çalışmanın özel amacı ise, kadim Türklerin tarihsel hafızasında ontolojik bağları ile derin kültürel izleri olan bozkurt sembolünün Türklüğün tarihsel varlık sürecinde yüklediği anlamların izini sürerek benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak, yakın dönemde siyasal ve ideolojik örgütlenmelerin yüksek düzeyde ve yoğunlukta sahiplendiği bu sembolün işlevsel kapasitesini irdelemek, bozkurt sembolünün teorik olarak aşkın büyüsel sis perdesini aralayarak kavramsal bir şablona yerleştirmektir. Bu kapsamda

hedef, Türkçü düşüncenin gelecek tasavvurlarında parçadan bütüne yönünü tayin etmede, mikro incelikli kavrayış ve anlama denemeleri yapmak, buna benzer motif - ideoloji - kutsallık bağlamli çalışmalarda, yönlendirici olabilecek tıpsel bir düşünme faaliyeti ile tipleştirilmeye giden bir ön katkı sunmaktır.

Seçilen tarihsel verileri sosyolojik bir hazinede bilimsel bilgiye dönüştürme etkinliğinde, “tip kavramı” ile “tin bilimleri” üzerinde duran Dilthey’in yeniden katkı vermesi mümkündür. Tin bilimlerinin anlamacı yaklaşımı, yani “tarihsel tekliği kendi bir defalık bütünlüğü içinde anlama” çabası ile tip kavramını devreye alarak “bu bir defalık bütünlükleri ele alırken, her tarihsel dönemde rastlanabilecek benzer durumları da dikkate alma ve bunları sınıflandırma gereksinim”i duyması (aktaran Özlem, 2017: 241; aktaran Özlem, 2019b: 92) etkili bir iş birliği sağlayacaktır. Dilthey’in “tıpsel düşünme” etkinliğinde, “tin bilimleri kendi objelerine uygun olarak” geliştirilen “tip kavramları” ile çalışabilmektedir (aktaran Özlem, 2019b: 93). Bu etkinliğe sınırlı bir ön hazırlık sunan bu çalışmanın son aşamasında genel bir şablon elde edilerek, anlama çabasının bir miktar billurlaşması mümkün olacaktır.

1. Kadim Dönemde Bozkurdun Kutsal Anlamı

“Mitler insanın kendisini doğa ile özdeşleştirmesiyle başlar, sembollerle çoğalır” (Kalafat, 2012: 9). Etnik kültürel sembollerin erken devirlerde mitolojik izlerini bulmak mümkündür. Arkaik dönemlerden itibaren, kurdun rehberliğini konu alan destanları paylaşan topluluklar “Orta Asya Türkleridir” (Arıt, 2018: 147). Türk mitolojisini inceleyen Ögel (1998: 40), “Türk mitolojisinin en önemli sembolü”nü ‘kurt’ olduğunu ifade eder.

Ülkemizde Türk mitolojisi ve Türk tarihi çalışmalarında kurt motifine değinen başlıklar bulmak mümkündür; yahut doğrudan kurt sembolünü konu edinen araştırmalar mevcuttur. Kalafat’ın kurt konulu çalışmaları ilgi çekicidir³. Ancak farklı disiplinler açısından “bozkurt” sembolünün yeterince konu edildiği söylenemez.

Destansı anlatılarda sıkça rastlanan, tabiatın katı gerçekliğine karşı zihnî esneklik sağlayan doğaüstü düşünsel kurgular, bozkurt temalı anlatılarda görülmektedir. Bununla birlikte kültürel – ideolojik bu motife ilişkin ontolojik düşünsel zenginlikte düşünme pratiklerinin yeterince ifade bulduğu söylenemez. Bu çalışmanın kapsamında totemizm tartışmaları ve menşei totemizm varsayımı yer almasa bile, bu alanda düşünme pratiklerini cömertçe sergileyen, kavrayış geliştirici bir kaygı taşıyan É. Durkheim’ın (2011), genel sembolik anlamda düşünsel etkinliği iyi bir örneklik oluşturmaktadır.

Destanlarda kurdun tanrısallığına değinmek için, Türklüğe ilişkin etnolojik çalışmalarıyla tanınan ilk Türk sosyoloğu Ziya Gökalp’ı anmak önemlidir. Gökalp’ın çalışmalarında geçen Hue-Hu (Hyung-nu) kurt destanı, tanrısallık tahayyülünde kurgulanmış kurt motifinin bir örneğini sunmaktadır. Kavmin tanrısallıkla boyutlandırılmasına aracılık eden anlatı, hakanın kızlarını kimseye layık görmeyerek Tanrı’ya sunması, onları boş bir arazide çok yüksek bir kuleye yerleştirmesi ve bu sırada ortaya çıkan yaşlı bir kurt ile kızlardan birinin soyundan bu kavmin türemesi şeklinde geçmektedir (aktaran Gökalp, 2007: 82). Destanda rastgele ortaya çıkmasına ihtimal verilmeyen kurdun tanrısallık yönü ile bu soydan gelen kavmin Tanrı’nın himayesinde kabul edildiği, ilerleyen zamanlarda kurt tarafından onlara yol gösterildiği, bunun Tanrı’nın inayeti olduğu aşkın tema pekişmektedir.

³ Yaşar Kalafat’ın kurt ile ilgili çalışmalarından, burada sayılanlarla sınırlı olmamak kaydıyla, örnekler: (2007). *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları-1 Türk Halk İrfanında Kurt*. Lalezar Kitabevi; (2009). *Türk Halk Tefekküründe Kurt -2 Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*. Berikan Yayınevi; (2012). *Türk Mitolojisinde Kurt*. Berikan Yayınevi; “Göktürklerden Günümüze Türk Halk İnançlarında Kurt”, **Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)**, Ankara, 2005, C.3; “Osmanlı’dan Günümüze Sivas Alevilerinde Kurt Kültü”, **Osmanlı’dan Günümüze Sivas**, Sivas 21-25 Mayıs 2007; “Türk Halk İnançlarında Kurtla İlgili Yeni Tespitler” **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir, 2005; “Türk Halk Tefekküründe Kurt Kültü” **Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 5**, Bursa, 2006; “Doğubayazıt-Gürkan Seyahati ve Türk Halk İnançlarında Kurt”, **Güney Azerbaycan, Sosyal Kültürel Siyasi Araştırmalar Dosyası**, Kış 2006; “Doğu Anadolu Halk Kültüründe Kurt”, **I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu**, 07-11 Eylül 2005, Doğubayazıt.

Bozkurt yerine sıkça duyulan “gökbörü” ismindeki “gök”, “göğün rengi olan mavilik”tir; “Gök renk, kutsal göğün olduğu kadar, Tanrının da bir sembolü” (Ögel, 1998: 42) olarak kullanılmıştır. “Gök renkli erkek kurt, Gök Tanrı’nın bir simgesidir” (Çoruhlu, 2002: 188).

Gökaltp eski Türk dinini sembolizm temelinde değerlendirirken, Türklerin, topluluk kurgularına yönelik bu inanç temelini, sosyal gruplara dönük bir boyuta işaret ettiğini, bu şekilde Türklerin bilmeyerek aslen kendi gruplarına aşkınlık atfetmiş olduklarını ifade etmiştir (Gökaltp, 2007: 27-28). Kafesoğlu’nun fikirlerine işaret eden kitabın yayıncısı, bu görüşleri ile Gökaltp’ın, kurucu sosyologlardan biri olan Durkheim’in etkisinde olduğunu ifade etmektedir (aynı eser, 2007: 28). Bu tespitleri ile Gökaltp’ın, modern sosyoloji kuramcılarında Durkheim’in, topluluğun kendi kendini kutsallaştırması tezine atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu teze göre, toplumun mecazî ifadesi ilâhîlik ile aynı seviyededir, yani aşkındır (Durkheim, 2011: 309-310). Dini toplumun doğasından türeten Durkheim, dini, toplumun üstünde bir tanrı ile değil, kutsallık ilkesi ile açıklamaktadır (aktaran Aydın, 2015: 132). Bu çalışma açısından, Durkheim’in din ve topluluk ayağı üzerine kurguladığı aşkınlık tasavvuru, önemli bir belirleme odağı olarak göz önünde bulundurulacaktır.

Bozkurt motifinin etnik kültürel bir temelde işlendiği çalışmalara Hüseyin Nihal Atsız’ın “Bozkurtlar Diriliyor” (1990) isimli eseri örnek verilebilir. Eserin genelinde kurt sembolü, bozkurtlar soyu ve Göktürklerde kurt başlı “sancak” olarak bir topluluğu temsilen kullanılmıştır. Eserin genelinden süzülüp gelen aşkın potansiyel, en dorukta ‘bozkurt’ sembolünde merkezlenmiş ve idealize edilmiştir. Toplumun doğasında biriken aşkın kapasite, seküler bir sembolde somutlaştırılmıştır.

Bu yorumlara katkıda bulunan başka çalışmalar da bulunmaktadır. Ünal’a göre anlatılarda ata kurdun “ilahlaştırılmış” baba rolü, ataların kurttan türemesi, Türk soyuna kutsanmışlık niteliğini, bir tür Tanrısal seçkinlik özelliğini yüklemektedir. Ataların ilâhlaştırılması, yalnız Türklere özgü olmayarak, bir yandan hakanların, sultanların, krallıkların, dinin meşrûlaştırıcı işlevini kullanması açısından önemlidir (Ünal, 1994: 28).

Kurdun aşkın rolüne değinen Deliorman (2009: 41), Uygurların türeme inançlarında geçen ata kurdun, kurt kılığını girmiş Tanrı inancı olduğuna değinmektedir. Esin’in aktardığına göre “‘T’ie-lé’ boylarından olan Uygur Kağanının, “Böri” başlı bayrağına M.Ö. 756 sıralarındaki bir kayda göre, merâsim ile ibâdet edilirdi” (aktaran Esin, 1980: 422).

Bozkurdun “ilâhi bir Ata” olmakla beraber; Tanrısal yardıma aracılık eden yol gösterici, darda kalındığında yardımcı (Hızır) olması, askerî danışmanlık yapan bir hocayı temsil etmesi, Hunların (MÖ 220-MS 220) devrine rastlar (Ünal, 1994: 38). Oğuz Destanında, Selçuklu devrinin kaynaklarında Türklerin, ufukta görünen ilâhî bir kurdun peşinden gittikleri belirtilmiş; kurt kaybolunca konaklamak için Tanrısal iradenin burayı işaret ettiğini düşünmüşlerdir (Ögel, 1988: 4). Bu anlamda kurt, görünen varlığının ötesinde tanrısal bir rol yüklenmiştir. Bu durum, kurdun mutlak surette Tanrı’nın elçisi olarak rehberlik ettiği inancı taşıyabilir; yahut bilinmezliğin kaotik durumu ile baş etmeye yarayan sezgisel bir anlamlandırmadan fazlası olmayabilir.

Tanrısal tahayyülün içinde kurgulanmış kurt motifi mutlaklaştırıldığında, Tanrı’nın yardım ve lütuf iradesini mümeyyiz bir varlıkta kesinlik derecesinde tasavvur etmek anlamına gelmektedir. Eğer Tanrı bizzat kayıt koymadı ise, bu durum en başta değinilen “menfi kutsallık” olarak anlaşılabilir. Her durum ve şartta Tanrı’nın iradesinin bozkurtta tecessüm ettiği inancı, son tahlilde bozkurdun tanrısal birtakım rolleri barındırdığına kanaat etme anlamı taşır.

Mutlaklık fikri, bozkurt tahayyülünün totem ile aynı seviyede değerlendirilmesine neden olur. Bu durum toplulukların ilksel itkilerle kabileci ve dinsel eğilimlerini inceleyen Durkheim’in tezinde, topluluğun kendi kendini kutsallaştırması zemininde, dinin kaynağı ile açıklanabilir. Durkheim’a göre, “dinin kaynağı toplumun kendisidir. Bir başka deyişle topluluk etkileşiminin doğurduğu heyecandır” (Aydın, 2015: 133). Diğer taraftan mutlaklık fikrinin olmadığı bozkurt tahayyülü, bilinmezliğin kaotik alanında sezgisel birtakım beklentilerin kendisine yüklendiği bir güç ve moral sembolü olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde elde edilen veriler bütünü değerlendirildiğinde, tipleşmeye giden bir şablonda, İslâm öncesi dönemde en genel ifadesi ile iki tür tanıma ulaşılabilir: doğaüstü “mitolojik bozkurt motifi” ile menfi kutsallık yorumu; yahut Asya bozkırlarında yoğun bir tanışıklığın getirisi ile umut, güç ve moral beklentilerinin somutlaştığı, olağan “bozkurt motifi” tanımını elde etmek mümkün olur. Bozkurt motifi Tanrısal boyutlarda tasavvur edilmediği zaman, müsbet yahut menfi kutsallık bakımından yoruma konu edilmeyecektir.

2. Göktürkler ve İslâm Döneminde Bozkurdun Kutsal Anlamı

Mitolojik büyü perdesi aralandıkça bozkurt tasavvurunun daha gerçekçi bir zemine oturduğu; bununla birlikte sembolün odağında seküler aşkın bir seviyeyi barındırdığı ön görülebilir. Göktürklerle gelindiğinde “*tuğlar ile bayrakların tepesinde*” devlet sembolü olan kurt (Ögel, 2014: 144), Çin tarihine göre Göktürklerle yol gösterici gök kurt değil, “Tuğlarının başlarında, altın bir kurt başı”dır. Kurdun anlamı daha “gerçekçi bir yöne doğru” kaymış ve eski tanrısal rolünü kaybetmiştir. Fakat kurt, sembolik önemini hiçbir zaman yitirmemiştir (Dikici, 2005: 358).

Düşmana yenilen Göktürklerin sığındığı Ergenekon’dan çıkışlarını konu eden Ergenekon Destanı, daha sonra bir anma merasimi olarak, örs üzerinde demir ve çekiçle yeniden pratik edilen bir yaşatma günü ritüeline konu olmuştur. Ergenekon’dan çıktıklarında Göktürk Hakanı Börteçine “atalarının milli sembolü olan Kurt-başlı Gökbayrağı millî sembol olarak” kabul etmiş; kurtarıcı rolündeki Tanrı-kurt, yerini kurtarıcı hakana bırakmıştır. Sembol olarak bozkurt, artık biyolojik varlık olan “börü” (kurt) değil, güçlü bir hakanın unvanıdır (Ünal, 1994: 49). Bozkurt tasavvurunda sağlanan açılım, üstün ruh potansiyeli olarak günümüze ulaşan “Türklüğe adanmış lider” kimliğinde devam etmiştir.

İslâm sonrasında kurt sembolünün ilâhî anlam boyutundan sıyrılarak birtakım vasıflarının İslâm’a devşirilmesi önemlidir. Kolektif şuurlarında bozkurt tasavvurunda devam eden muhteva; yiğitlik, güç vb. vasıflardır (Çoruhlu, 2002: 136). Türk halk anlatımlarında bozkurttan Hızır’a devamlılık gösteren “kılavuz varlık” ögesini inceleyen Duman, Carl Gustav Jung’ın (2009) “arketip” kavramını kullanarak, “dirençli kültür unsuru” olan yapının “olağanüstü kılavuz varlık” arketipi olduğu tespitini yapar. Türklerde “olağanüstü kılavuz varlık” arketipinin İslâmiyet öncesinde ve sonrasında, bozkurttan Hızır’a dirençli bir kültür unsuru olarak devamlılığı dikkat çekicidir (Duman, 2012: 191-192).

Duman’a göre İslâmiyet ile birlikte gelişen, “insan dışındaki varlıkların kutsiyetinin hoş görülmemesi” anlayışı, kılavuzluk işlevini “gök yelesi bozkurt”tan alıp Hızır’a bırakmıştır (Duman, 2012: 193). Duman’ın bu tespiti, İslâm öncesi dönemde tanımlanan doğaüstü “mitolojik bozkurt motifi”nin, İslâm döneminde menfi kutsallık yorumuna konu olarak mitolojik döneme terk edilmesi olarak ifade edilebilir. Arketip olarak “olağanüstü kılavuz varlık”ın, yeni dönemde Hızır formunda özünü devam ettirdiği söylenebilir.

Günümüz Anadolu coğrafyası halk inançlarında kimi zaman sürüye gelen kurdun bereketli ve müjdeli Hızır rolü ile bağdaştırılması, şuurları tanışıklığın yeni bir çerçeve ile devam ettirildiğini gösterir (Göka, 2011: 272-273). Geniş yayılım gösteren dinlerin, yayıldıkları yerlerde kitleler tarafından, özgün dinî inançlar ile sentezlenmesi sıkça gözlemlenen bir olgudur.

İslâm öncesi Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi (Duman, 2012: 198), halife olan Osmanlı padişahlarının “zıllu’llahı f’il âlem” anlayışı, Tanrı’nın Türk kavmini kutsayıp görevli kılması inancından izler taşımaktadır (Aslan, 2010: 77). Bu inancın, “kılavuz varlık” arketipini dirençli kültür unsuru olarak desteklediği söylenebilir; böylece bozkurttan Hızır’a yapının devamlılığı sağlanır; hatta Osmanlı Devletinin devlet-i ebed müddet inancının sürekliliğinde bu anlayışı görmek mümkündür.

Göktürkler ve İslâm dönemi ile ilgili veriler değerlendirildiğinde, elde edilen tanımlar; Göktürkler dönemi için “millî bozkurt motifi” tanım olarak ele alınabilir; İslâm dönemi için bozkurt motifinin, menfi kutsallık yorumuna konu edilerek, mitolojik devirlere terk edildiği söylenebilir. Ancak öz itibarıyla “olağanüstü kılavuz varlık arketipi” olarak yeni formlarda süregelmiş; muhteva olarak güçlülük, yiğitlik vb. üstün insanî vasıflarla devam etmiştir.

3. Yakın Dönemde Bozkurdun Kutsal Anlamı

Çalışmanın takip ettiği çizgi paralelinde olmak üzere, milliyetçi sembolizmin aşkın ruhuna değinen kuramsal bir çerçeve ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Burada geçen kavramlar çoğunlukla seküler din tasavvuruna temas eden noktalarda önem kazanmaktadır. Milliyetçilik ve sembolizm çalışmaları ile Anthony Smith'in ortaya koyduğu tespitlerden elde edilen kuramsal bir çerçeve belirlendikten sonra, yakın dönemle ilişkili verileri ile Atatürk'ün sahiplendiği bozkurt, ulusçu ideoloji, Türkçü-Turancı ve ülkücü ideoloji ile yeniden üretilen bozkurt sembolü ele alınmıştır.

Milliyetçilik-sembol bağlamı yaklaşımlara, konu çerçevesinde ideolojinin doğası ve sembol ilişkisi üzerinden bakıldığında ideolojilerin, toplumsal anlam dünyasına karşılık gelen semboller üzerine kurulu olduğu söylenebilir (Aydın, 2013: 169). "Milliyetçiliğin kendine-atfedici niteliği hakkında Breuilly'e (1982: Bölüm 16)", "Durkheim ve milliyetçilik üzerine" Mitchell'e (1931)" dikkat çeken Smith (2016: 127), topluluğun kendi kendini kutsallaştırması bağlamında Durkheim'ı zikreder; sembol bağlamı şu tespitlerde bulunur:

1- "Topluluğun her üyesi seremoniler, gelenekler ve semboller yoluyla topluluğun yaşamına, duygularına ve erdemlerine katılır ve kendini bunlar aracılığıyla topluluğun kaderine yeniden yeniden vakfeder" (Smith, 2016: 127).

2- "Seremoni ve sembolizm, milliyetçiliğin ideolojisi ile millete dair kavramları eklemeyerek ve onları elle tutulur kılarak tarihi ve kaderi olan soyut bir topluluğun devam edegelmesine yardımcı olur" (Smith, 2016: 127).

Burada semboller, ayrıca mitler ve kahramanlar, ortak bir kimlik ruhu inşa eder. Üçüncü bir tespit: dünyevî olanın "bir çeşit dinsel bir niteliğe" bürünmesi, konunun bir başka boyutudur; "dünyevî ve dinî şeyler, sadakat, yurtseverlik, görev aşkı ve kaderi de içeren sivil bir din içinde birbirine kaynaşır" (aktaran Tannenbaum ve Schultz, 2006: 192).

Bu üç tespit özetlenecek olursa; çalışmanın kapsamı içerisinde, millî semboller millî birlik ve bütünleşmede yardımcı unsur olarak kullanılır. Bu çerçevede millî semboller kolektif hâfızayı tâzeler; bir milletin geçmiş ve gelecek tasavvurunda tarihsel bütünlük kurar; topluluğun dinsel muhayyilesinde yer alan aşkın dinamikleri, dünyevî bir karakter ile harekete geçirmeyi başarır. Daha genel bir çerçeveden görmek gerekirse, seçilmiş topluluklar kadim dönemde tanrıları tarafından seçilirken; ideolojiler çağında, küresel gerçeklik alanında varlıklarını konumlandıkları, kendilerini özgün kılan "bir ideoloji ve sembolizm" ile seçilirler (Smith, 2016: 136).

Kuramsal çerçeve içerisinde, çalışmanın konusu bağlamında Smith'in katkılarıyla gelişen etno-sembolizm yaklaşımının verebileceği vizyon da sorgulanmıştır. Bu bağlamda öncelikle, etno-sembolizmin yeni bir kuram olmayıp, "alternatif bir inceleme paradigması" sunduğu belirtilmelidir (Smith, 2017: 11). Etno-sembolizmin, "ideolojileri ve kolektif eylemleri güdüleyen öznel ve sembolik kaynaklar"a yönelerek, katılımcıların "algı ve vizyon" dünyasını anlamaya çalışması önemlidir. Genel perspektifte çıkış noktası, modernizmin maddesel dünyası ve kurucu siyaseti değil, sübjektif kolektif birikimin doğasından hareketle nispeten hissî ve tutkulu bir serüvendir (Smith, 2017: 30). Bu yönelimlerden hareketle, etno-sembolist bir yaklaşım doğrudan amaçlanmamış olsa bile bu çalışmada, Dilthey'in anlamacı yaklaşımına paralel olarak, etno-sembolistlerin vurguladığı gibi, topluluğa ait sembollerden biri ele alınarak katkı sunulmaktadır denilebilir.

Yeniden milliyetçilik kavramına dönülürse; siyasal bir ideoloji, toplumsal bir hareket türü yahut kültür biçimi olarak görülebilen milliyetçilik, hem "çağın ruhu"ndan, hem de önceki zamanların "motif, tahayyül ve fikirler" inden izler taşır (Smith, 2016: 118). Ülkücü milliyetçilik bu bağlamda etnik tarihsel kültürel motiflere sahip çıkmayı ajandasına alan, periyodik olarak yeniden üreten bir milliyetçiliktir. Buradan hareketle, Türklerde bozkurt sembolünün benzer şekilde kolektif duygusal kapasiteye sahip olduğu kolaylıkla söylenebilir. "Bozkurt", milliyetçi ideolojinin birikimini somutlaştırarak görünür kılar; topluluk üyelerini heyecanvârî duygusal bir zeminde bütünleştirme işlevini yerine getiren muharrik kuvvet, çoğu zaman hatırı sayılır bir konuktur.

Yakın dönemle ilişkili verilere bakıldığında, en ilginç örnek olaylardan biri, Çobanoğlu'nun, Türk halk kültüründe memoraları incelediği çalışmasında "Hızır" olarak olağanüstü durumlarda "yardıma ihtiyacı olanlara yardım" eden hayvan teması altında kurt ile ilgili olan anlatılardan biridir. Kurtoğlu'nun (2000) anlattığına göre, 1988 yılında kırsalda görev yapan bir grup asker pusuya düşer. Yere yatıp siper almaktan başka çarenin olmadığı bir yerde "nereden çıktığı anlaşılamayan gri renkte bir kurt çalıkların arasında oturmuş" askerleri seyretmektedir. Kurt ayağa kalkıp, dönüp baktıktan sonra yürümeye devam eder. Kurdu kendilerini çağırdığını anlayan Kurtoğlu, komutanın da bunu fark etmesiyle birkaç arkadaşıyla kurdu takibe yönelir. Diğer askerler de peşlerinden gelir. Kurdu izlediği yolu takip ederek oradan çıkmayı başarırlar. Kurtoğlu, tüm yaşayanları etkileyen bu olayı asla unutamayacağını söyler; gözyaşlarıyla dua ettiklerini ifade eder (Çobanoğlu, 2003: 162-163).

Kurtoğlu'nun anlattığı olay destanlarda bir topluluğun yok olma noktasından çıkıp yeniden dirilme, yaşama kavuşma teması ile benzer şekilde cereyan etmiştir. Kurdu kurtarıcı, yol gösterici rolü, Tanrı'nın yardım için gönderdiği elçisi niteliği yeniden zuhur etmiştir. Dikkat çekici husus, Türklerin tarihsel hafızasında yer alan sembol bir varlığın, zor şartlarda yine aynı işlevi sürdüreceği inancıdır. Duman da çalışmasında, benzer anlatılarda "mutlak surette" iyi bir sonuca ulaşma beklentisine dikkat çekmektedir (Duman, 2012: 196).

3.1. M. Kemal Atatürk ve Bozkurt Sembolünün Anlamı

Atatürk'ün bozkurt sembolüne yaklaşımını aşkın bağlamda irdelemeden önce, çalışmanın kuramsal çerçevesi bağlamında, Atatürk'ün kurguladığı tarihsel inşa faaliyetlerinin arka planında nasıl bir yaklaşımı olduğu kısaca ifade edilmelidir. Oral'ın (2015: 99) "Türk Ulusunun İnşası" başlıklı çalışmasında yer verdiği, Atatürk'ün millî tarihe bakışını değerlendiren Akurgal, Atatürk'ün millî tarih çalışmalarında kadim İskit, Hitit ve Sümer halklarına odaklandığını belirtir. Atatürk, bu yeni alanlardan yıpranmamış taze bir ruh devşirmiştir. Milletın muhayyilesine hitap edeceğini düşündüğü ve biraz mitolojik karakterli bir tarihe yönelmiştir (Akurgal, 1956: 582-583). Bu bağlamda denilebilir ki, araştırmaların, İslâm tarihi dışına taşmış olması başka bir deyişle seküler anlam taşıyıcı sembollerin canlanmasına kapı açmıştır.

Türk kimliğinin tahkim edilmesi sürecinde bozkurt sembolü, yeni Cumhuriyetin seküler Türkçü yaklaşımının önemli bir sembolü olarak yükselmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türk varlığının gittikçe daralan dünyasının kurtarıcı ve yol gösterici atası, Türk destanlarından tecessüm eden Bozkurt'udur (Ayvazoğlu, 2002: 542-543).

Atatürk'ün Türkçü ideolojinin izdüşümündeki devrimleri, yeni bir Türklük bilincinin inşası anlamına gelmektedir. Gündeme gelen yeni kavramların seküler ve aşkın boyutları, örneğin bozkurtlu kültürün yeniden üretilmesi, İslâm öncesi Asyaik devirlerin "pagancı simgeler"inin yaygınlaştırılması (Özdoğan, 2015: 86) bağlamında da yorumlanmıştır. Kimi taraflarca yapılan bu yorum, çalışma kapsamında özgün bir anahtar olarak kullanılan "menfi kutsama" olarak tanımlanabilir.

Göktürkler döneminde atalarının millî sembolünü üstlenen ve bayrağına taşıyan Hakan, "millî bozkurt motifi"nin bir örneği iken; Atatürk, Türk varlığının ve bekâsının savunulduğu bir mücadeleyi ve devrimi gerçekleştirdiği için, millî liderliği yanında hassaten "adanmış lider" profilinde Türkçülük ideolojisinin bir Bozkurt'u olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle, lider Atatürk, Türkçülük ideolojisi ve bozkurt motifi, seküler bir zeminde -Türklüğün varlığı ve bekâsı zemininde- birbirini desteklemektedir. Türkçülük ideolojisi kimi zaman konjonktürel olarak dinî referanslara yer verebilir; ancak yalın teorik zemin olarak seküler karakterlidir; istisnası olmayan tek varlık sebebi: Türklüğün varlığı ve bekâsıdır. Bozkurt sembolü bu çizginin bileşenlerinde yer alan bir motiftir.

3.2. Ulusçu ve Ülkücü İdeolojiye Göre Bozkurt Sembolünün Anlamı

Sembolizm bağlamında ulusçu ideolojinin kuramsal çerçevesinden bakıldığında, ulusçu ideolojilerin genelinde sembolizm rastlandığı görülür (Yıldız, 2010: 39). Türk ulusçuluğunun teşekkülünde, özellikle 1929-1938 yılları arası süreçte, ortak kökene dair düşünüş ve motiflerin canlandırılması, ulusun muhayyilesinde kavramsal ve görsel olarak açığa çıkmış boşlukların doldurulması hedeflenmiştir (Yıldız,

2010: 17). Böylelikle zayıf tarihselliğin üstesinden gelebilecek, zamanın ruhu ile mayalanacak bir Türk ulusçuluğu için, sembolizmin işlevselliğinden yararlanılmıştır.

Türk ulusal kimliğinin hukukî-siyasî vatandaşlık tanımına, Türklüğün etnik tanımı eklenmiş (Yıldız, 2010: 160), Türkçü ideoloji bu eklenme ile elde edilen kazanımların arkasında duran bir ontoloji ile süregelmiştir. Bu ontolojinin mahiyeti tümüyle özlü bir şekilde bozkurt sembolünde temsil edilmiştir. Bu ontolojik duruş ile sembol birbiri ile özdeşleşmiş; tarihsel birikimleri ile kapsamlı bir varoluş iradesini tanımlar hale gelmiştir. Semboller, hedeflenen bir gücü odaklamakta araç olarak kullanılabilirler. Ulusçuluğun yoğun işlendiği tarihi aralıkta bozkurt motifi, çeşitli kavramlarla örülü seküler bir ideoloji ile birlikte çalışmıştır.

Ulusçu ideoloji, sembolleri yardımcı unsur olarak yeniden üretir; seküler bir kavram kümesini seferber ederek bir düzen kurgular. Bu oluşuma aşkın bir inanç tonu eklendiğinde, modern seküler din kavramı ile açıklanabilen bir yapı ortaya çıkar. Tüm yardımcı unsurlarıyla nihaî hedef doğrultusunda Türk ulusçuluğu, kadim ırk olan Türklüğün şuur altındaki devlet-i ebed müddet inancının kilometre taşlarından birini oluşturur.

Türkçü ideolojiye gelince, 1940'lı yılların Türkçü dergisi Bozkurt incelendiğinde, dinî terimlerin seküler manâları ifade ettiği görülür. Örneğin, Bozkurt dergisinin 1. sayısında (05 Mart 1942) R. Oğuz Türkkan, yazısının başlığını "Bozkurtçunun Amentüsü" olarak belirlemiştir. Topluluk kimlik bilgilerini ifade ederek başlayan yazısında, ideoloji sorusunu "Bozkurt Türkcülüğü" olarak tanımlamış; topluluğun varlığını, ontolojisini seküler karşılıklar ile temellendirmiştir (Türkkan, 1942: 6). Dinî çağrışımlı kavramların içini seküler bir muhteva ile doldurmak olarak tanımlanabilecek bu duruma Özdoğan, eserinde "imaname" nitelemesi ile, Türkkan'ın yazısına değinmiştir (Özdoğan, 2015: 232-234).

Ülkücülüğün kolektif siyasal düzleminde, konjonktürel değişikliklerin meydana getirdiği önemli kırılmalarından biri, dinin politika ve söylemlere belirgin şekilde dâhil olmasıdır. "1970'li yılların ortaları"nda Milliyetçi Hareket Partisi'nin söylemlerinde "Türk-İslâm çizgisinin" belirgin hale gelmesi, seküler görüşte olan "Bozkurtçular" grubu ile fikrî kapsamına dini alan "Üç Hilalciler" grubu arasındaki çatlağı gün yüzüne çıkarmıştır denilebilir. Seküler olarak mutlak konumundan taviz vermeyen ve katıksız Türkcülükte ısrar eden Hüseyin Nihal Atsız ile parti lideri Alparslan Türkeş'in arasına ideolojik bir mesafe girmiştir (Akpınar, 2016: 96-98).

"Bozkurtçular" ve "Üç Hilalciler" ayrışmasına yakından bakıldığında, esas zemin olarak, seküler mitolojik karakterli bozkurt sembolünün, dinî temalı sloganlar eşliğinde el ile canlandırılması yahut teorik düzeyde Türk İslâm ülküsüne dayandırılması, sembolün seküler niteliğine ve çağrışımlarına engel oluşturmaz. Günümüzde bozkurt sembolü, modern siyasal kolektif bir ontolojinin yardımcı işlevselliğini taşımaktadır. Ülkücü dünya görüşüne göre ideolojinin bizâtihi kendisi, seküler karakterli olsa bile, İslâmî olarak varlık gösteren bir topluluk için, İslâmî varoluş bilincine ters düşmemektedir. Kimi dinî kesimler tarafından menfi bir kutsama olduğu iddia edilse bile, ülkücü kesim için tarihsel ve dinî referanslarıyla yüce bir misyonun müspet teması içinde tasavvur edilmektedir.

Yakın dönem verileri değerlendirildiğinde, bozkurt motifi ön plana çıktığı her dönem için, teorik zemin olarak seküler karakterlidir. Kolektif hafızada milli mücadele yıllarında umut, güç ve moral beklentilerinin somutlaştığı, olağan "bozkurt motifi" tanımının geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Bozkurt motifinin mutlaklaştırılmadığı her zeminde "menfi kutsallık" potansiyeli barındırmadığı öngörülebilir. Atatürk'ün vizyonunda işlevselliği olan "millî bozkurt motifi"; ulus ideolojisinin hizmetinde, ulusun etnik kültürel geçmişi ile bağlarını kuran görece "etnik çağrışımlı bozkurt motifi" olarak ele alınabilir. Ülkücü dünya görüşünde bozkurt sembolünün, -etnik vurgusunu daima taşıyarak- yeniden üretilen "merkez etnik bozkurt motifi" olarak, merkezlendiği odaktan itibaren sınırları Türk varlığı ile tahayyül edilebilen topluluğun ontolojik çekirdeğinde yer aldığı söylenebilir.

SONUÇ

Bozkurt sembolünün, geçmişten günümüze değin aşkın anlamlar taşıdığı geniş bir coğrafya ve yoğunluklu veriler irdelenerek çalışmanın bünyesine dâhil edilen kutsallık potansiyeli ve bozkurdun

günümüzdeki ideolojik varlığı, çalışma içerisinde süreklilik perspektifinde ele alınmış; Dilthey'in tarihsellik içinde anlamacı yaklaşımı kullanılarak, yorumlara yön veren görüşler içerisinde özgün bir anahtar tespit etme ve kullanma gereği duyulmuştur. Çalışmanın hâkim teması ve bağlamı kutsallık olduğu için, Güneş'in değerlendirmelerinde yer verilen 'müsbet ve menfi kutsallık' kavramı, çalışma boyunca özgün boyutlu bir anahtar olarak, sembolün tarihselliğini derinleştirmek üzere kullanılmıştır. Dilthey'in yöntemi doğrultusunda, anlama çabasının ürünü olarak, verilerin değerlendirilmesi ile elde edilen tanımlarla, tipleştirmeye doğru bir ön çalışma şablonu ortaya konmuştur.

Tablo 1. Bozkurt Sembolünün Kutsallık Bağlamında Anlamı

Kadim dönemde bozkurdun kutsal anlamı	doğaüstü "mitolojik bozkurt motifi" / olağan "bozkurt motifi"	
Göktürkler / İslâm Döneminde Bozkurdun Kutsal Anlamı	"millî bozkurt motifi" / (menfi kutsama)	
Yakın Dönemde Bozkurdun Kutsal Anlamı: Seküler	M. Kemal Atatürk ve Bozkurt Sembolünün Anlamı	"millî bozkurt motifi"
	Ulusçu / Ülkücü İdeolojiye Göre Bozkurt Sembolünün Anlamı	"etnik çağrışimli bozkurt motifi" / "etnik bozkurt motifi"

İlk olarak mitolojik tarihsel anlatılarda karşılaşılan bozkurt motifinde kutsallık potansiyeli, Durkheim'ın genel sosyolojik çıkarımlarına tercüme edilmiştir. Topluluğa özgü süregelen bir motif-eylem örgüsünde ortaya çıkan doğaüstü tahayyüller, genel düşünsel arka planda, topluluğun kolektif zihninde kendini kurgulayışının doğaüstü bir seviyede olduğu "mitolojik bozkurt motifi" ve olağan seviyede "bozkurt motifi" tanımı ortaya çıkmıştır. İlk tanım, topluluğun kendini yüceltmesinin aşkın bir seviyede tanımlandığı Durkheim'ın genel formülüyle tutarlı bir yorumdur. Elde edilen verilerle çalışmanın genelinde bozkurt motifinin aşkın tonlamalarının, adanmışlık profilinin, bozkurtlu heyecan potansiyelinin, mutlak değer olarak, Durkheim'ın çizdiği düzeyde görüldüğü söylenebilir. Buna göre kadim dönem için elde edilen iki tanım: doğaüstü "mitolojik bozkurt motifi" / olağan "bozkurt motifi" dir.

Genel olarak ideolojiler, büyük bir çıkış, büyük bir varoluşsal çağrı, kurgusal potansiyel barındırır; ideolojilerin mutlak değer olarak Durkheim'ın tespit ettiği aşkın dozu barındırmaları doğaldır; seküler kimi kavramlar ilâhî olanla benzer aşkın boyutlar taşıyabilir. Durkheim bunu kabile bağları ve topluluğun kendini kurgulayışı üzerinden açıklamıştır.

Göktürkler döneminde doğaüstü niteliklerini geride bırakan bozkurt "millî bozkurt motifi", İslâm ile birlikte genel olarak, menfi kutsallık yorumuna konu edilerek, öz itibarıyla "olağanüstü kılavuz varlık" olarak yeni formlarda devam etmiştir. Bununla birlikte topluluğun muhayyilesinden hiçbir zaman silinmemiştir. Türkler kolektif şuur altında, İslâm öncesinde ve sonrasında Tanrı'nın kutsayıp görevli kıldığı bir kavim inancını yitirmemiştir. İlâhî olanın sekülerleştiği birtakım motif ve ritüeller dahi, kut potansiyelini peşinen taşır. Bu paralelde Osmanlı düşüncesinde devlet-i ebed müddet inancı aşkın bir muhteva barındırır. Motif ve semboller bu inancın yardımcı unsurlarıdır.

Yakın dönemde seküler nitelikte olan sembol; Atatürk döneminde "millî bozkurt motifi", ulusçu ideolojide görece "etnik çağrışimli bozkurt motifi" ve ülkücü dünya görüşünde -etnik vurgusunu daima taşıyarak- topluluğun ontolojisinde yer alan merkez "etnik bozkurt motifi" olarak tanımlanabilir. Kemalist ulusçuluğun Batı ile uyumlu ulus tasavvurunda kısmen ehliştirdiği bozkurt, ülkücü ideolojide tüm dünya Türklüğünün gücünü bir "el"de toplayan, ideal birliğin rüzgârını arkasına alan, görece meydan okuyan bir semboldür.

Ulusçu ideolojinin sembolizminde yer alan bozkurt sembolü, Türk'ün İslâm sonrası tarihini gölgede bırakırken; ülkücü ideolojide kesintisiz şekilde dinî temaları da içermekten çekinmez. El ile canlandırılan bozkurt profilinde dinî temalı eklektik sloganlar tabii şekilde temsil edilebilir. Türk'e ait olan herhangi bir unsur Türk'ten dolayı, peşinen olumlu bir değer potansiyelini barındırır. Son tahlilde Türk'ü niteleyen tüm

bileşenler bekâ potasında, görünür yahut görünmez kılınarak, varlık ve dirlik hedefini tutturmaya hizmet eder. Seküler tanınan Bozkurtçular grubu ile Türk-İslâm ülkücülerinin bu temelde birleşmesi zor olmaz.

Türklüğün duygu dünyasında bozkurt sembolü, aşkın kurgularda heyecanvarî çıkışların işlevsel unsuruna dönüşebilmektedir. Kadim ırk olan Türkler, yaşamın çeşitli alanlarını, millî beka odağına, şaşırtıcı bir çeviklik ve adanmışlık ruhu ile refere edebilmektedir. Bu vites değişiminde motor gücünün görünen yüzü olarak, ülkücü ideolojide bozkurt sembolü kolektif zihinde tanımlı bir parola gibi beklemektedir.

Kemalist ulusçuluğun ve ülkücü ideolojinin sembolizminde “bozkurt motifi” heyecanvarî bir duygulanım ile temellendirilse de, Kemalist ulusçulukta işlevselliği ile “bozkurt”, riskli bir “ütopya”nın uzak vadilerine sürülmez. Sonuca yönelik olarak, pragmatik bir inşa hareketinin temellerinde kullanılır.

Genel olarak milliyetçi ideolojilerde yardımcı işlevselliği olan unsurları, motif – ideoloji – kutsallık bağlamında, konu alan anlama etkinlikleri birleştirilerek, motif – ideal vizyon şemasında mikro hassas belirlenimler ile yol alıcı çıkarımlar sağlanabilir.

Özel olarak Türkçü ideolojide, din sosyolojisi alanı bilimsel üretkenliğinde yürütülen motif – ideoloji – kutsallık bağlamı anlama çalışmalarının çeşitlendirilmesi, Türkçü ideolojinin coğrafik sosyal veri alanları ile etkileşiminde, mikro anlayış belirlenimleri elde etmesine ve ideolojinin sosyal kavrayış potansiyelinde yol alıcı sonuçlar vermesine katkı sağlayabilir.

MAKALE BİLGİ FORMU

Yazar(lar)ın Notları

-

Yazar(lar)ın Katkıları

Makaleye tüm yazarlar eş katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar(lar) tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Türklerde Bozkurt Sembolüne Yüklenen Anlamın Kutsallık Bağlamında Dönüşümü" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde "Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Felsefe Dergisinin" hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazarlara aittir

KAYNAKÇA

- Akpınar, H. (2016). *Kurtların Kardeşliği CKMP'den MHP'ye Ülkücü Hareketin Kısa Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları
- Akurgal, E. (1956). Tarih İlmi ve Atatürk. *Belleten Dergisi*. XX/80, 571-584.
- Arıt, A. N. (2018). *Şamanizmde Kutsal Rehberler "Nagual Sembolizmi"*. 3. Basım. İstanbul: Ray Yayıncılık
- Aslan, N. (2010). Kurt Motifinin Türk Menşee Efsanelerindeki Anlamı Üzerine. *Millî Folklor Dergisi*. 22/87, 72-77.
- Atsız, H. N. (1990). *Bozkurtlar Diriliyor*. İstanbul: Baysan Basım ve Yayın Sanayii A.Ş.
- Aydın, M. (2013). *Bilgi Sosyolojisi*. 3. Basım. İstanbul: Açılımkitap Yayınevi

- Aydın, M. (2015). *Kurumlar Sosyolojisi*. 3. Basım. İstanbul: Açılımkitap Yayınevi
- Ayvazoğlu, B. (2002). Tanrıdağ'dan Hira Dağı'na Uzun İnce Yollar. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). T. Bora (Cilt Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik* içinde. 1. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 541-583.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. 1. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. 1. Basım. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Deliorman, A. (2009). *Türk Kültüründe Bozkurt*. 1. Basım. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım
- Dikici, M. (2005). *Türklerde İnançlar ve Din*. 1. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları
- Duman, M. (2012). Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz. *Millî Folklor Dergisi*. 24/96, 190-201.
- Durkheim É. (2011). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. F. Aydın (çev.), 2. Basım. Ankara: Eskiyeeni Yayınları
- Esin, E. (1980). Böri II. *Birinci Millî Türkoloji Kongresi tebliğler (06-09 Şubat 1978)* içinde. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü ve Kervan Yayınları işbirliği ile, 419-452.
- Göka, E. (2006). *Türk Grup Davranışı*. Ankara: Aşina Kitaplar-Turmaks Yayıncılık
- Göka, E. (2011). *Türklerin Psikolojisi Tarihin Ruhumuzda Bıraktığı İzler*. 4. Basım. İstanbul: Timaş Yayınları
- Güneş, K. (2010). *İslâm Düşüncesinde Kutsallık*. 1. Basım. İstanbul: İnsan Yayınları
- Kalafat, Y. (2012). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Kirman, M. A. (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. 2. Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları
- Oral, M. (2015). *Türk Ulusunun İnşası Ortak Tarih Söylemi*. 1. Basım. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- Ögel, B. (1988). Türkler'de Semavi Kurtlar. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. C.3, Sayı:13, 2-7.
- Ögel, B. (1998). *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*. Cilt 1. 3. Basım. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Cilt II. 5. Basım. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Özdoğan, G. G. (2015). *"Turan"dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*. 4. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları
- Özlem, D. (2019a). *Bilim Felsefesi*. 4. Basım. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi
- Özlem, D. (2019b). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. 3. Basım. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi
- Özlem, D. (2017). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. 1. Basım. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi
- Smith, A. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. B. F. Çallı (çev.), 1. Basım. İstanbul: Alfa Basım Yayım (orijinal baskı tarihi 2009)
- Smith, A. D. (2016). *Millî Kimlik*. B. S. Şener (çev.), 8. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları
- Tannenbaum, D. G. ve D. Schultz. (2006). *Siyasî Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*. F. Demirci (çev.), Ankara: Adres Yayınları (orijinal baskı tarihi 1998)
- Türkkan, R. O. (05 Mart 1942). Bozkurtçunun Amentüsü. *Bozkurt Dergisi*. C. 2, Sayı: 1, s. 6.
- Ünal, T. (1994). *Türklüğün Sembölü Bozkurt*. İstanbul: Hamle Basım Yayın
- Yıldız, A. (2010). *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. 4. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ziya Gökalp. (2007). *Türk Medeniyeti Tarihi*. Y. Toker (sadeleştiren), İstanbul: Toker Yayınları

Gönderilme Tarihi : 28.08.2020
Kabul Tarihi : 11.03.2021
DOI : 10.32705/yorumyonetim.787088

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE'DEKİ YOLSUZLUKLARIN SAĞLIK HİZMETLERİ İLE SOSYAL GÖSTERGELERE ETKİSİ¹

Muzaffer ALBAYRAK

*Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Besni Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,
malbayrak@adiyaman.edu.tr, Orcid ID: [0000-0001-8516-9224](https://orcid.org/0000-0001-8516-9224)*

ÖZ

Yolsuzluk, küresel ve yerel düzeyde önemini koruyan, ulusal ve uluslararası ekonomi ve politika merkezinde çözümü aranan bir sorundur. Yolsuzluk algı endeksine göre, Türkiye'de yolsuzluk oranı yüksektir. Özel kazanç için gücün kötüye kullanılması, ülke ekonomisine ve sağlık sistemlerine zarar vermektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de yolsuzlukların sağlık hizmetleri ve sosyal göstergelere etkisi ARDL eşbütünleşme yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Veri analizi 1984-2017 tahmin dönemini kapsamaktadır. Araştırma sonucuna göre yolsuzluk ile sağlık ve sosyal göstergeleri arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Araştırmamızdan elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında tümleşik veya eşbütünleşik ilişkinin bulunması, bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin varlığını kanıtlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yolsuzluk, Sağlık Hizmetleri, Bebek Ölüm Oranı, ARDL Eşbütünleşme, Kentleşme.

EFFECTS ON HEALTH SERVICES AND SOCIAL INDICATORS OF CORRUPTION IN TURKEY

ABSTRACT

Corruption is a problem that maintains its importance at the global and local levels and is sought in the national and international economic and policy center. According to the corruption perception index is a high corruption rate in Turkey. The abuse of power for private gain harms the national economy and health systems. In this study, the impact of corruption on health services and social indicators in Turkey was examined using ARDL cointegration method. Data analysis covers the forecast period of 1984-2017. According to the findings obtained from our research, the existence of an integrated or cointegrated relationship between variables proves the existence of a causality relationship from independent variables to the dependent variable.

Keywords: Corruption, Health Services, Infant Mortality Rate, ARDL Cointegration, Urbanization.

¹ Bu çalışma, yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Son yıllarda yolsuzluk, siyaset ve sosyoloji bilimi yanında ekonomi biliminin de önemle üzerinde durduğu konulardan birisi haline gelmiştir. Literatürde yolsuzlukla ilgili farklı tanımlamalara rastlanılmaktadır. Nitekim Nye'ya göre, "yolsuzluk, kamusal rolün resmi görevlerinden sapan davranışı"; Khan'a göre, "servet, güç ve statü gibi nedenlerle resmi davranış kurallarından sapma"; Rose Accerman'a göre ise, "ödül olmadan hak edilebilecek veya edilmeyebilecek bir avantaj elde etmek için bir kamu ajanı lehine yasadışı yapılan bir ödeme"dir. Yolsuzluğu, "kamu makamlarının bir devlet memuru tarafından kişisel amaçlar için satış prizması altında yolsuzluğu gerçekleştirilmesi" olarak tanımlayan Shleifer ve Vishny'nin vurgulaması da önemli tanımlardan birisidir (Keita, 2019).

Dünya Bankası'nın yolsuzluk tanımına göre de yolsuzluk "kamu gücünün özel menfaat için kötüye kullanılması"dır. Tanım; yolsuzlukların rüşvet, kaçakçılık, zimmete para geçirme ve ayrıca kollama gibi farklı şekillerde varlığını dikkate almaktadır. Dünya Bankası tanımı, yolsuzluğun varlığı için gerekli olan birkaç temel koşulu ima etmektedir. Yolsuzluk yapan memurun, kamu görevini kötüye kullanabilmesi için güç elde etmeye ihtiyacı vardır. Devletin belirli alanlardaki tekeli nedeniyle- ör. vergi tahsilatı- memurlar bu gücü elde edebilirler. Genellikle rüşvet toplamak için gerekli takdir yetkisine de sahiptirler. Bunun yanında yolsuzluk tanımlamalarında görülen "Özel menfaat" çeşitli şekillerde kişilerin para, statü, mal veya hizmet alma gibi bir tür somut kişisel ödül alma gibi durumlarla da sınırlı olabilir. Ancak bu tanım gerçek dünyadaki yolsuzluk vakalarının çoğunu kapsayabilse de bireylerin ahlaki amaçlarla bozuk davrandığı bazı önemli vakaları içermez. Bunun en iyi örneklerinden birisi de rüşvettir (Hodgson and Jiang, 2008; Enste and Leldman, 2017).

Literatür incelendiğinde yolsuzluk konusunda farklı tanımların yapıldığı, ancak ortak bir tanım geliştirilemediği görülmektedir. Bu konuda görüş aktaranların bir kısmı tanım tartışmasının yararsız olduğunu, bir kısmı da tek satırlık yolsuzluk tanımı yapılması imkânsız olsa da yolsuzluk tartışmalarının tarihine aşına olunması gerektiğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan, Dünya Bankası ve Transparency International gibi uluslararası kuruluşların kabul ettiği "kamu görevinin özel kazanç için kötüye kullanılması" tanımının genel olması ve belirsizlik içermesi nedeniyle, bu tanımı kullanan araştırmacıların çalışmalarında dikkatli olması gerektiği tavsiye edilmiştir. Örneğin, araştırmacının incelediği yolsuzlukların siyasi veya bürokratik, tesadüfi veya bürokratik, yerel veya uluslararası, belirli ülkeler veya ülkeler olarak belirlenen minimal tanım göz önüne alındığında, bu tür niteleyiciler, daha fazla akademik hassasiyet ve titizlik açısından kritik olabilmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, bilim insanları birbirlerinin önüne geçme riskiyle karşı karşıyadır. Yolsuzluk algıları her zaman ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden, çoğu uluslararası araştırmalarda derinlik için genişlik feda edilmektedir. Vaka çalışmalarının önemi nedeniyle yolsuzluğun neden ve nasıl oluştuğu, titiz bir anlayış ve çalışmayı gerektirmektedir (Farrales, 2005; Enste and Leldman, 2017).

Yolsuzluğun tanımı gibi nedenleri konusunda da ileri sürülen görüşler farklılık göstermektedir. Adam Smith'e göre yolsuzluk doğal devlet anlayışından sapmanın bir sonucudur. Liberalizm ise, yolsuzluğa karşı örtük tepkidir. Smith'e göre ahlaki yolsuzluk; siyasi ilgisizlik, hazzcılık, bencillik veya kamusal alandaki dikkatsizlikten (klasik hesaplara göre) kaynaklanmaz. Yolsuzluklar dini hevesler, siyasi çaba ve hizip mücadelesi, kısıtlayıcı ve baskıcı ekonomik düzenlemeler gibi gereksiz ve arkaik sosyal fenomenlerin bir ürünüdür. Sosyal sistem ve bireysel-psişik düzeyde yolsuzluk, paternalist, özgül ve bağımlılık üreten yönetim ve kontrol (ağır vergilendirme, borçlu bir ekonomi ve bireysel tüketiciler pahasına dini ve kesitsel çıkarların yakaladığı bir devlet) biçimleriyle oluşur. Bağımlı, kırılğan, batıl inançlı ve temkinli ajanlar tarafından doğal olmayan bir şekilde yönetilen ekonomi, bireysel ajanların hem ekonomisini hem de ahlaki sağlığını bozar. John Maynard Keynes ise yolsuzluklar için "modern uygarlığın cesaretlerini kemiren ve mevcut ahlaki düşüşten sorumlu solucan" benzetmesini yapmıştır (Hill, 2006; Hodgson and Jiang, 2008)

Huntington'a göre, "kanun, otorite, tutarlılık, disiplin ve anlaşmadan yoksun; özel menfaatlerin kamu menfaatlerine üstün tutulduğu, yurttaşlık yükümlülük ve ödevlerinin mevcut olmadığı; kısacası siyasal kurumların zayıf, sosyal güçlerin kuvvetli olduğu bir toplum" yozlaşmış bir topluma dönüşmektedir. Wifredo Pareto'ya göre yolsuzluk, devlet tarafından tasarlanan ve yönetilen bir ekonomik ilişkinin nesnel sonunun, iki veya daha fazla kişi tarafından kişisel kâr için öznel amaçlara dönüştürüldüğü ve kabul edildiği bir süreçtir. Bu süreç; ekonomik, ticari ve sosyal ilişkiler matrisine, genel siyasi etkilere ve bunların yönetildiği mevzuata odaklanır (Eryılmaz, 1991; Nair, 1960)

Literatürde yolsuzluk farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalardan birisi de yolsuzluğun büyük yolsuzluk, küçük yolsuzluk ve politik yolsuzluk olarak üçe ayrılmasıdır. Birincisi, kamu yararı pahasına, idarelerin merkezi düzeyde işleyişini etkileyen eylemleri ifade eder; ikinci yolsuzluk, genellikle temel mal ve hizmetlere erişmeye çalışan kamu görevlileri ve ortak vatandaşlar arasındaki

ilişkilerde yer alan mevcut gücün kötüye kullanılmasına karşılık gelir; üçüncüsü ise, karar vericilerin ve uygulayıcıların güçlerini, zenginliklerini ve statülerini artırmak amacıyla kurumlar ve prosedürler üzerinde manipülasyon ve istismarda bulunmasıdır (Buscema, 2016).

Sağlık hizmetleri yolsuzluğun en fazla görüldüğü alanlardan birisidir. Sağlıkta yolsuzluk, küçük yolsuzluklardan üst düzey ulusal ve hatta çok uluslu yolsuzluğa kadar değişebilir. Rüşvet, gasp, hırsızlık, zimmete para geçirme, adam kayırma ve uygunsuz nüfuz gibi farklı şekillerde sunulur. Sistemin sağlık personeli ve diğer sağlık çalışanları tarafından hizmet sunumunda, ekipman ilaç ve sarf malzemelerinin satın alınması, dağıtımı ve kullanımında, ürün ve hizmetlerin kalitesinin düzenlenmesinde, işe alımda insan kaynakları ve tesislerin yapımında veya sağlık sisteminin daha farklı noktalarında ortaya çıkmaktadır (Garcia, 2019)

Sağlık hizmetlerinin sunumunun kalitesindeki yetersizlik, sağlık bakımı ve hizmetlerinde görülen yolsuzlukların artış nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü üç belirleyici faktöre bağlı olarak sağlık sektöründe ve sağlık hizmetlerinde yolsuzlukların arttığını açıklamaktadır (Previtali and Cerchiello, 2018):

(a) Doktorlar, hastalar ve tedarikçiler (tıbbi cihazlar ve ilaç üreticileri) ile alıcılar (kamu sağlık kuruluşları ve ajansları) arasında meydana gelen bilgi boşluğu;

(b) Bilgileri analiz etmeyi, sorumlulukları ve rolleri tanımlamayı, şeffaflığı teşvik etmeyi, risk önleme ve kontrol sistemlerini uygulamayı zorlaştıran sağlık sisteminde görülen yapısal karmaşıklık;

(c) Hastalığın yayılmasını tahmin etme ve öngörmede karşılaşılan güçlük, tedavilerin maliyeti ve etkinliği ile kaynakların tahsisi ile ilgili görülen piyasa belirsizlikleri.

Bu faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan yolsuzluklar, ülkelerin sağlık sistemleri ve uygulamalarını negatif etkilemektedir. Etki üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, yolsuzluğun sağlık yatırımları, sağlık bakımı ve hizmetleri üzerinde negatif etki yaptığını, kaynak tahsisini bozduğunu göstermektedir.

Yolsuzluğun sağlık hizmetlerinin küresel maliyeti yüksektir. Küresel olarak yıllık bazda sağlık hizmetlerine harcanan trilyonlarca dolar büyük bir kısmı ilaç, donanım ve sağlık tesisi inşaatı için büyük kamu sözleşmeleri yoluyla harcanmaktadır. Ancak tahminler, kamu ihalelerine yapılan küresel harcamaların %10-25'inin yolsuzluk ve israfı kaybolduğunu göstermektedir (Mackey vd., 2016)

Sağlık yolsuzluğu sadece kıt kaynakların finansal israfına yol açmakla kalmaz, aynı zamanda sağlık hizmetlerine erişim, altyapılar, finansman ve sağlığın sosyal belirleyicileri üzerinde olumsuz etki yapar. Ayrıca, sağlık yolsuzluğu hizmetlerin kalitesini ve kapsamını ciddi şekilde tehlikeye atabilir ve bu da sağlık hizmeti birim maliyetlerinde fiyat enflasyonuna yol açabilir. Kanserle benzetilen sağlık yolsuzlukları çeşitli tiplerde (sağlık çalışanlarının devamsızlığı gibi "küçük" yolsuzluklardan, yaygın sağlık sahtekârlığı ve istismarıyla uğraşan çok uluslu şirketleri içeren "sistemik" yolsuzluğa ve yüksek seviyelerde meydana gelen "büyük" yolsuzluğa kadar uzanır, zengin ve yoksul ülkeler, kamu ve özel sektörlerin tamamına sızabilir ve yayılabilir. Sağlık sektöründeki yolsuzlukların muazzam bir finansal maliyeti vardır, tespit edilmesi yanında teşhis edilmesinde de zorluklar bulunmaktadır ve en önemlisi de tedavisinin zor olmasıdır. Kritik olarak, sağlıkla ilgili yolsuzluk, enerji, maden endüstrileri, bankacılık ve inşaat gibi geleneksel ekonomik sektörlerdeki diğer yolsuzluk biçimleriyle kıyaslandığında belirgin bir biçimde tehlikesini gösterir, çünkü hem ekonomik hem de insani gelişmeyi sınırlamada "çift yük" sunar aynı zamanda hastaları ve toplum düzeyinde sağlığı da tehlikeye atmaktadır (Mackey and Liang, 2012; Mackey vd., 2016)

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12. maddesi uyarınca, her insanın ulaşılabilir en yüksek sağlık standardından yararlanma hakkı vardır. Küresel sağlık yolsuzluğu bu temel hakkı baltalamaktadır. Ulusal, uluslararası, kamu ve özel kuruluşlar sağlık eşitliğini sağlamak için bir araya gelmelidir. Bu, küresel sağlık yolsuzluklarının ortak olarak ele alınmasını taahhüt eder, böylece küresel sağlık çabalarının faydaları, amaçlandıkları popülasyonları ortaya çıkarır (Mackey and Liang, 2012).

Sağlık bakımı ve hizmetleri üzerindeki yolsuzlukların meydana getirdiği olumsuz etkileri genel olarak bilirse de, yolsuzlukların zararlı etkilerinin giderilmesi konusunda yeterince durulmadığı ve görülmektedir. Yapılan araştırmaların beklenti düzeyinin altında kalması nedeniyle, yolsuzlukların sağlık sektöründeki etkilerinin araştırılmasına ihtiyaç vardır. Türkiye'de sağlık yolsuzlukları konusunda yayınlanan bilimsel araştırma sayısının da sınırlı ve yetersiz kaldığı görülmektedir.

Sağlık, yolsuzluk açısından cezbedicidir. Bu nedenle, sağlık sektöründe yaşanan yolsuzluk sağlık hizmetlerinin niteliğini ve kalitesini önemli ölçüde bozmaktadır (Garcia, 2019). Bu çalışma ile

yolsuzlukların sağlık hizmetleri ve sunumu üzerindeki etkileri incelenerek, literatüre katkı sunulmaya çalışılmıştır. Sağlık hizmetleri ve yolsuzluk ilişkisi konusunda Türkiye’de yeterli ölçüde araştırmanın yapılmamış olması sorunun değerlendirilmesi ve çözümlenmesi bakımından da olumsuz bir durumdur. Mesela, 1984 yılından başlayarak günümüze kadar en eski ve en kapsamlı uluslararası yolsuzluk endeksi çalışması PRS/ICRG tarafından yapılmaktadır. Bu durum önceki yıllara yönelik yolsuzluk algılama endeksinin kullanılamaması ve daha geniş bir veri seti ile çalışmayı engelleyen önemli bir olumsuzluğa neden olmaktadır. Bütün bunlara rağmen mevcut veri potansiyeli ve sınırları kapsamında bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Araştırmanın sürdürülmesinde karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi veri erişiminde karşılaşılan kısıtlılıklardır ki, buna bağlı olarak analiz daha kapsamlı olarak yapılamamıştır. Bu durum ise çalışmanın kapsamını sınırlandıran önemli bir etkidir. Bu konuda dönem ve kapsam itibarıyla gelecekte yapılacak daha kapsamlı çalışmaların sağlık sorunlarının değerlendirilmesinde ve çözümlenmesinde büyük katkı sağlayacağı açıktır.

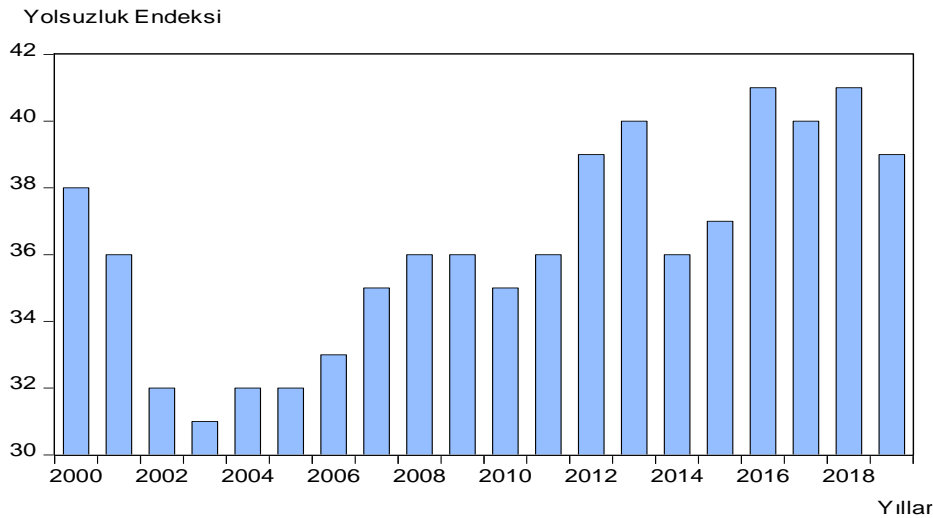
Bu çalışmada Türkiye’deki yolsuzluklar ile sağlık hizmetleri ve sosyal göstergeler arasındaki ilişkinin bulunup bulunmadığı ARDL eşbütünleşme analizi çerçevesinde araştırılmıştır. Araştırma şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölüm Türkiye’deki Yolsuzluklar, üçüncü bölüm sağlık ve yolsuzluk ilişkisi, dördüncü bölüm literatür incelemesi, beşinci bölüm Data, Tahmin ve Sonuçlar, altıncı bölüm ise Sonuçlar ve Sonuçların değerlendirilmesi.

1. TÜRKİYE’DEKİ YOLSUZLUKLAR

Türkiye, yolsuzluğun yaygın görüldüğü ülkeler arasındadır. Özellikle yolsuzluğun kamu ve özel sektörlerde yaygın olduğu bilinmektedir. Kamu yetkisine bağlı olarak yolsuzluklar; yargı, kamu ihaleleri, işletmeler üzerine yapılan düzenlemeler ve permiler, özelleştirme, döviz (gümrük, ticari izinler ve uluslararası mali işlemler dahil), vergiler, polis hizmetleri, sübvansiyonlar, belediye hizmetleri (su, elektrik, telefon, çöp toplama, sağlık bakımı), kamu hizmetleri (eğitim, sağlık) gibi çeşitli sektörlerde görülmektedir (Berksoy ve Yıldırım, 2017)

Türkiye’deki yolsuzluk olgusu genel olarak değerlendirildiğinde uluslararası taahhütlere rağmen yolsuzlukla mücadele politikalarının zayıf kaldığı ve ülkenin en önemli sorunlarından birisinin yolsuzluk olduğu görülmekte ve gözlemlenmektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü’nün Yolsuzluk Algılama Endeksinde göre Türkiye’nin 2017 yılı yolsuzluk skoru 40, 2018 yılı skoru 41 ve 2019 yılı yolsuzluk skoru ise 39’dur. Yolsuzluk Algılama Endeksi 0 ila 100 arasında değer almaktadır. 0 (yüksek risk), 100 (düşük risk) ölçümünü göstermektedir.

Şekil 1: Türkiye’nin Uluslararası Yolsuzluk Algılama Endeksi (2000-2019)

Kaynak: <https://www.transparency.org/en/cpi/2018/results/tur>

Yolsuzluk endeksinin azalması yolsuzluğun artmasıdır. Yolsuzluk endeksinin azaldığı yıllar incelendiğinde katsayı azalması (yolsuzluktaki artış), 2000 yılı sonrası (2002-2006) döneminde gerçekleşmiştir. Yolsuzluk algılama endeksleri değerlendirildiğinde benzeri durum WEF, Dünya Bankası ve ICRG endeksinde de farklı değildir. Yolsuzluk algılama endeks sonuçları Türkiye’nin yolsuzluk bakımından orta derecede riskli ülkeler kategorisinde yer aldığını göstermektedir. Şekil 1’den de görülebileceği gibi 2006 sonrasında yolsuzluk konusunda katsayılarıdaki artışa bağlı olarak yolsuzlukta kısmi iyileşme

kaydedilmiştir. Yolsuzlukla mücadele konusunda Türkiye Uluslararası sözleşmelere imza atmış olmasına ve taahhütte bulunmasına rağmen, son birkaç yılda yolsuzlukla mücadelede gerileme meydana gelmiş ve bu nedenle de uluslararası kuruluşlarca eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin birleştiği ortak nokta, son yıllarda yolsuzlukla mücadelede Türkiye’de önemli ölçüde ilerleme kaydedilmemesi olarak ifade edilebilir. Uluslararası Şeffaflık Örgütüne (TI) göre, yolsuzluklardaki artış nedeniyle Türkiye 2013 yılından itibaren 9 puan gerilemiştir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü yolsuzlukla mücadelede meydana gelen duraksamadan dolayı Türkiye, Bosna-Hersek, Gürcistan, Ukrayna, Makedonya ve Ermenistan’ı önümüzdeki birkaç yıl boyunca izlenmesi gereken ülkeler kategorisinde değerlendirmektedir (www.transparency.org, 2020).

2. SAĞLIK HİZMETLERİ, SAĞLIK HARCAMASI VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİ

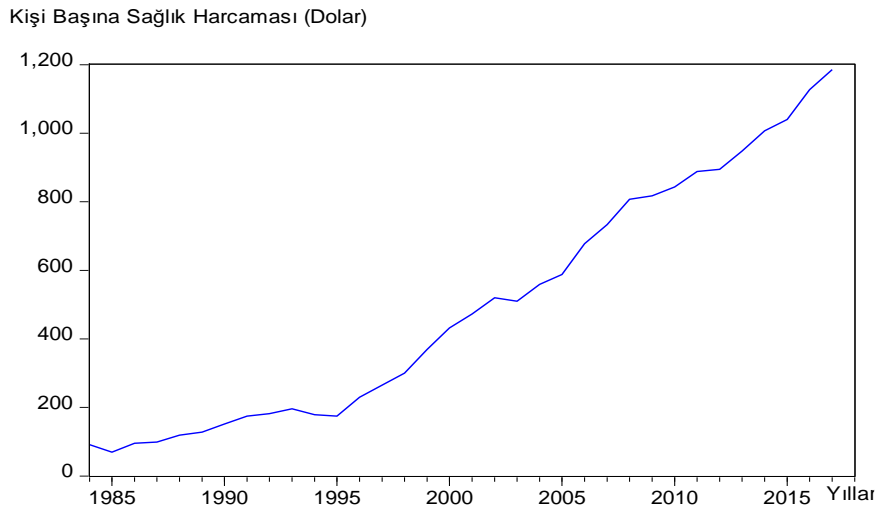
Sağlık sistemi ile ilgili olarak literatürde değişik tanımlamalara rastlamak mümkündür. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan tanıma göre, “Bir sağlık sisteminin temel amacı sağlığı teşvik etmek, iyileştirmek veya sürdürmek olan tüm kuruluşlardan, insanlardan ve eylemlerden oluşur. Bu, sağlığın belirleyicilerini etkileme çabalarını ve daha doğrudan sağlığı geliştirici faaliyetleri içerir. Bu nedenle bir sağlık sistemi, kişisel sağlık hizmetleri sunan kamuya ait tesislerin piramidinden daha fazlasıdır (WHO, 2007). Sağlık sektörünün ana paydaşları şunlardır:

- a) Hastaneler;
- b) Ayakta sağlık hizmeti sağlayıcıları;
- c) Laboratuvarlar;
- d) Eczaneler;
- e) Sağlık sigortaları;
- f) İlaç ve tıbbi cihaz üreticileri;
- g) Tıp fakülteleri ve eğitim kurumları;
- a) Gözetim ve lisans kuruluşları;
- b) Çıkar grupları.

Yukarıdaki tüm paydaşlar, verilen sisteme bağlı olarak çeşitli kaynaklarla finanse edilmektedir (genel vergilendirme; sosyal sağlık sigortası, gönüllü veya özel sağlık sigortası; cepten ödemeler, hayır kurumlarına bağışlar gibi). Bu kapsam herhangi bir yetki alanında belirli finansman modeli ne olursa olsun, sağlık sektörü için geçerlilik taşır (Hoppe, 2018).

Zengin ya da yoksul, gelişmiş veya az gelişmiş tüm ülkeler daha iyi sağlık hizmeti sunabilmek için sağlık harcamalarını üstlenir ve sağlık sektörünü iyileştirme ve geliştirme çalışmalarına önem verir. Ülkelerin sağlık harcamalarına karşı yaklaşımları da ekonomik ve sosyo-kültürel gibi yapısal özelliklerine göre farklılık gösterir. Bazı ülkeler diğerlerine göre daha fazla kamu kaynağı harcar; bazı ülkeler de tedaviden ziyade koruyucu tedaviye daha fazla harcama yapar. Bazı ülkelerde hizmet sunumunda özel sektöre daha fazla güven vardır (Rajkumar and Swaroop, 2008).

Şekil 2: Türkiye’de Kişi Başına Sağlık Harcaması (1984-2018)

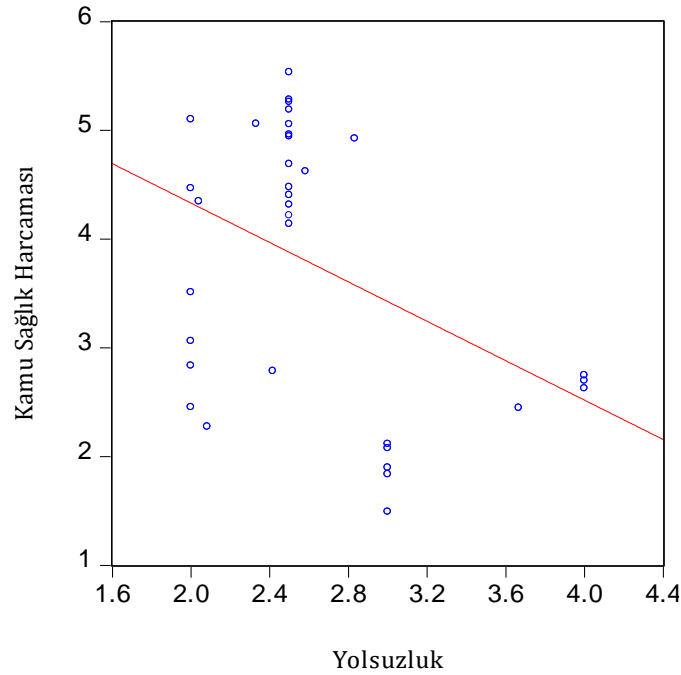

Kaynak: Worldbank Data Statistics (1984-2018).

Sağlık bir ülkenin gelişmişlik göstergelerinden birisidir. Sosyo-ekonomik gelişimde ve yoksulluğa karşı mücadele etmede en önemli göstergelerden birisidir. Sağlıklı bir toplumun varlığı sağlık hizmetlerinin toplumsal ihtiyaçları karşılayacak düzeyde karşılanmasıyla mümkündür. Ayrıca mevcut hizmetlerin sağlanabilmesi de sağlık harcamaları ile yakından ilişkilidir. Halk sağlığı harcamaları ülkeler arasında gelişmişlik düzeylerine göre GSYİH'nın yüzde 1'inden yüzde 8'ine kadar değişiklik gösterebilmektedir. Türkiye'nin toplam sağlık harcaması incelendiğinde üstlendiği konumundan dolayı sağlık harcamalarının çoğunluk olarak kamu kuruluşları tarafından yapıldığı görülmektedir (Rajkumar and Swaroop, 2008; Giray ve Çimen, 2018).

Şekil 2'den de izlenebileceği gibi Türkiye'de yıllara göre kişi başına sağlık harcamaları sürekli artış göstermiştir. Sağlık harcamaları kişi başına 1984 yılında 91 dolar iken, 2017 yılında harcama 1185 dolara kadar yükselmiştir. Sağlık harcamasının en düşük seyrettiği 1995 yılındaki harcama 174 dolardır. Sağlık harcamasının düşmesinin muhtemel nedeni 1994 yılında yaşanan ekonomik krizdir.

Şekil 3: Yolsuzluk ve Kamu Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki

Kaynak: ICRG and Worldbank Data Statistics (1984-2017)

Türkiye'de kamu sağlık harcaması ile yolsuzluk arasındaki ilişki negatiftir (Şekil 3). Bu durum kamu hizmetlerinin kalitesinin düşük yolsuzluk seviyesi ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Başka şekilde değerlendirilirse, yolsuzluk kamu sağlık harcamalarını artırmaktadır.

Sağlık harcamaları sağlık sektöründe en sıklıkla karşılan yolsuzluk alanlarından birisidir. Sağlık sektöründe sağlık hizmetleri ve sağlık harcamalarına bağlı olarak yolsuzluklar meydana gelmektedir. Sağlık sektöründeki yolsuzluk riskleri çeşitli organizasyon faktörlerinden benzersiz bir şekilde etkilenmektedir. Sağlık sektörü hizmet talebini çevreleyen belirsizlik (kim hastalanacak, ne zaman ve neye ihtiyaç duyacaklar); düzenleyiciler, ödeme yapanlar, sağlayıcılar, tüketiciler ve karmaşık yollarla etkileşimde bulunan tedarikçiler de dahil olmak üzere birçok dağılmış aktörlere bağlı olarak savunmasızdır ve bu durum farklı aktörler arasındaki asimetric bilgileri birbirinden ayıran çıkarları belirlemeyi ve kontrol etmeyi zorlaştırır. Buna ek olarak, sağlık sektörü, özel hizmet sunucularına önemli kamu rolleri ve birçok ülkede sağlık harcamalarına ayrılan büyük miktarda kamu parası verildiğinde olağandışıdır. Hastane inşaatı, yüksek teknoloji donanımı ve tedavi için gerekli ilaçların artan stoku ve depolanması, güçlü bir satıcı ve ilaç şirketi pazarı ile birleştiğinde, sağlık sektöründe rüşvet ve çıkar çatışması riskleri ortaya çıkmaktadır (Vian, 2008).

Yolsuzluklar, kendiliğinden kaybolmayacak veya göz ardı edilemeyecek bir halk sağlığı sorunudur. Yolsuzluğu önlemek, azaltmak veya kontrol altına almak için stratejilerin oluşturulmasında yolsuzluk uygulamalarının örüntülerini açıklayan faktörleri anlamak büyük önem taşır. İnsanlar genellikle güçlerini kötüye kullanma fırsatına sahip olduklarında ve buna karşı baskı hissettiklerinde dürüst ve yozlaşmış

davranışlar arasındaki çizgiyi aşarlar. Daha sonra davranışlarını haklı çıkarmak için rasyonelleştirmeler yaparlar. Devlet kurumunun tekel gücüne sahip olduğu durumlarda (örneğin sağlık hizmetlerinin tek sağlayıcısı) durumunda olduğunda kararlar veya sonuçlar için yeterli hesap verebilirlik yoksa (sonuçların ölçülmesi ve performans veya yolsuzluk için ceza dahil); şeffaflık eksikse (bilginin aktif olarak ifşa edilmesi ve bilgiye erişim) ve vatandaşın aktif katılım araçları yeterli değilse ve kontrol yetersizliği varsa, istismar veya yolsuzluğun tespit edilmediği veya cezalandırılmadığı durumlarda sağlık alanındaki yolsuzluklar artmaktadır (Hussman, 2011).

Yolsuzluk heterojendir ve alınacak önlemler yolsuzluğu azaltmaya yardımcı olabilir Sağlıkta bozulma, tutum ve deneyim anketleri, denetimler ve özel çalışmalar ve şikâyetler veya araştırmacı raporlama ile ölçülür. Fiyatlar gibi temsili önlemler, tedarikte yolsuzluğun göstergesi olabilir. Yolsuzluk algılarına ilişkin nitel araştırmalar, önleme çabalarına bilgi vermeye yardımcı olur. Yolsuzlukla etkin mücadele edebilmek için her şeyden önce sağlık danışmanları, yolsuzlukların gerçekleşmesine izin veren koşulları değiştirerek ve destekleyerek sağlıktaki yolsuzluk uygulamalarıyla yüzleşmenin mümkün olduğunu kabul etmelidir. Yolsuzlukla mücadele çabaları, iyi yönetişimin temel ilkelerini (bilgi, şeffaflık, bütünlük, hesap verebilirlik, katılım) eyleme dönüştürmelidir. Şeffaflık için mekanizmalar oluşturarak ve sonuçların hesap verebilirliğini sağlayarak yolsuzluk fırsatlarının önüne geçmelidir. Bununla birlikte, yolsuzluk fırsatlarını azaltmak etkin mücadelede yeterli değildir; yolsuzluk meydana geldiğinde, idari, cezai veya sosyal nitelikte olmak üzere, tespit olasılığını ve uygulanabilir yaptırımları artırmak da etkin mücadele bakımından gereklidir (Vian, 2020; Hussman, 2011).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kamu kurumlarının hizmet ve kalitesi ile ekonomik performansı üzerinde literatürde çok sayıda inceleme ve araştırmalara rastlamak mümkündür. Bu kapsamda kamu yatırımları üzerinde yolsuzlukların etkisi, kaynak tahsisatı ile verimliliği üzerinde araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, yolsuzluklar sağlık ve eğitim üzerindeki kamu harcamalarını çarpıklaştırmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre, ileri teknoloji ile teçhiz edilen hastane tesisleri için yapılan sağlık harcamalarında ya da tıbbi araç ve gereçlerin alımı süreçlerinde görülen yolsuzluklar da yüksek düzeydedir. Bu sonuç, yatırım harcamalarının cari harcamalara oranla yolsuzluklarla daha yüksek seviyede ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Benzer şekilde yolsuzluklar ile yatırımlar arasındaki ilişki üzerinde yapılan araştırma sonuçları da yolsuzlukların kamu yatırımlarını artırdığını ve ilişkili olduğunu göstermektedir. Önceki bulgulardan farklı olarak Rusya üzerinde yapılan bir araştırmada yolsuzluğun sabit sermayeye yapılan toplam yatırımı azalttığı bulgusu elde edilmiştir. Araştırma yolsuzluğun esas olarak kısmen veya tamamen özel mülkiyete sahip şirketler tarafından yapılan yatırımları etkilediğini ve devlete veya yerel makamlara ait şirketlerin yaptığı yatırımları etkilemediğini göstermektedir. Yolsuzluğun etkisi özellikle yabancı hisseye sahip şirketler için büyüktür. Rusya bölgelerinde yolsuzluk ile DYY seviyesi arasındaki ilişki ise negatiftir (Mauro, 1998; Tanzi and Davoodi, 1997; Kutlar ve Doğanoğlu, 2001; Zakharov, 2019).

Yolsuzlukların kamu hizmetleri ve düzeni, yakıt ve enerji ile eğitim ve sağlık harcamalarına göre kültürel harcamaların oranını artırdığı ve artış eğilimini sürdürdüğü belirlenmiştir. Bunun yanında, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 61 ülkeyi kapsayan bir araştırmadan elde edilen sonuçlar, yolsuzlukların farklı rejimler arasında, yolsuzluk olasılığının kamu yatırımlarının tahsisini bozduğu ve çarpıttığını göstermiştir. Ayrıca, yüksek yarıcı teknolojiye sahip gelişmekte olan ülkelerin sağlık ve eğitime kıyasla konut ve fiziki sermayeye daha fazla yatırım yaptığı da araştırmalarda tespit edilmiştir (Dellavade, 2006; Droix and Dellavade, 2008).

Ülkelerarası verileri kullanarak yapılan ampirik araştırmalardan elde edilen sonuçlar yolsuzlukların bebek ölümleri üzerindeki etkisinin negatif olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, 1995-2012 dönemi için yaklaşık 150 ülkeyi kapsayan bir araştırmadan elde edilen sonuçlar da yolsuzluğun ölüm oranlarını önemli ölçüde artırdığını ve yaşam beklentisi ve aşılama oranlarını negatif etkilediğini göstermektedir. Türkiye'deki yolsuzluk ve bebek ölümleri arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada da eşbütünlük ilişkisi tahmin sonuçlarına göre, Türkiye'de 1960-2010 yılları arasında uzun dönemde bebek ölüm ölümleri ile yolsuzluk arasında negatif ilişki bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları bebek ölümleri üzerinde yolsuzluğun negatif etki yaptığını kanıtlamıştır (Rajkumar and Vinaya, 2008; Gupta, Davoodi and Tiongson, 2002; Li vd., 2017; Dinçer and Teoman, 2019).

Endonezya, Malezya ve Tayland ülke örneklemleri üzerinde 1994-2014 dönemine yönelik ekonomik büyüme, yolsuzluk, sağlık ve yoksulluğun çevresel bozulma üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışmadan elde edilen sonuçlar politika yapıcıların düzensiz kirliliğin üstesinden gelmek için sırayla teknoloji dostu bir ortam oluşturmaları gerektiğini göstermektedir. Çalışma sonuçları, kırsal alanlardan kentsel alanlara

düzenli nüfus transferlerinin de önemli olduğunu, yoksulluğun azaltılması ve sağlıklı ortamın iyileştirilmesi açısından çevrenin önemli bir yardımcı faktör olduğunu göstermiştir. Ayrıca, regresyon tahmin sonuçları, Endonezya için ekonomik büyümenin çevre ile pozitif ilişkili olduğunu gösterirken, araştırma kapsamındaki dönemde sırasıyla Malezya ve Tayland için önemsiz derecede negatif ilişki bulgusuna ulaşılmıştır (Azam and Han, 2017)

Kamu sağlığı bakım sistemlerinde yönetim ve yolsuzluk ilişkisinin 1985-1997 dönemine bağlı olarak 89 ülke üzerinde incelendiği bir araştırmadan elde edilen bulgulara göre sağlık sisteminin iyi yönetilmemesi hastaların rüşvet ödemesine neden olmaktadır. Sağlık sisteminin iyi yönetilmemesi hastaların rüşvet ödemesine neden olması, kentsel yönetim sorununun yolsuzluk biçimleriyle bağlantılı olduğunun da bir göstergesidir (Lewis, 2008; Williams and Dupuy, 2018).

Bangladeş üzerinde yapılan "Sağlık Sektörü ve Yolsuzluk" üzerine yapılan 2005-2010 yıllarını kapsayan bir anket araştırması da hastaların %41'inin rüşvet verdiğini ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında Sahra altı Afrika Ülkelerindeki sağlık harcamaları ve yönetim kalitesi üzerinde 1990-2000 dönemine ait araştırmadan elde edilen bulgulara göre yolsuzluk kamu harcamalarını pozitif, özel sağlık harcamalarını ise negatif etkilemektedir (Abdallah vd., 2015; Scholastica vd., 2015).

Körfez bölgeleri üzerinde yolsuzlukların sağlık harcamaları üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada yolsuzlukların sağlık harcamaları ve doğumda yaşam beklentisini negatif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır (Asghari, 2016).

2005-2011 dönemi için 119 ülkeyi kapsayan bir araştırma, yolsuzluğun bir ülkenin sağlık sonuçlarıyla negatif ilişkili olduğunu göstermiştir. Kanıtlar, bir ülkede yolsuzluk ile immün yetmezlik virüsü yaygınlığı ve tüberküloz insidansı dahil olmak üzere bireysel hastalıklar arasında ilişki olmadığını gösterirken, yolsuzluğun azaltılmasının sağlığı geliştirmede etkili olduğunu belgelemiştir (Lio and Lee, 2015).

Yapısal eşitlik modeli ile 126 ülke örneklemini üzerindeki bir araştırmadan elde edilen sonuç, yolsuzluğun sağlık göstergeleri üzerindeki etkisinin önemli düzeyde olduğunu göstermiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ayrıca orta ve düşük gelişmiş ülkelerde kadınların eğitim düzeyi ve sağlık harcamaları, yolsuzluktan ve kişi başına GSYİH'den bağımsız olarak sağlık göstergelerini etkilediğini de kanıtlamıştır. Yolsuzluğun ekonomik büyüme, kamu sağlık harcamaları ve vergi üzerindeki etkisinin 75 ülke kapsamında araştırıldığı bir çalışmada da kamu sağlık harcamaları ve verginin ekonomik büyümeyi artırırken, yolsuzluk üzerinde azaltıcı etki yaptığı bulgularına ulaşılmıştır (Yorulmaz, 2017; Mendonça and Baca, 2018).

Yolsuzlukla mücadele stratejilerini belirleme ve sağlık sistemlerindeki yolsuzluğun sonuçlarını ele almak için kavramlar, çerçeveler ve yaklaşımların belgelendiği bir araştırmada uygulayıcıların yolsuzluk riskini anlamalarına ve kategorize etmelerine yardımcı olabilecek ve yolsuzlukla mücadele müdahaleleri için kaldıraçlar olarak dikkate alınması gereken unsurlar olarak açıklanmıştır. Çalışmada ayrıca yolsuzluğun Evrensel Sağlık Kapsamına ulaşmanın önünde engel olduğu, önleyici tedbirlerin yanısıra riskin azaltılmasının önemi de vurgulanmıştır (Vian, 2020).

4. VERİ, TAHMİN VE SONUÇLAR

4.1. VERİ

Kamu sektörünün en önemli görevi ve sorumluluğu ekonomik büyüme ve refah seviyesini artırmaktır. Kamusal hizmetlerin ve harcamaların kaynağını şüphesiz ki, vergiler oluşturur. Ekonomik büyüme ve beşeri sermayenin etkin kullanımında ise sağlık harcamaları yoluyla sürdürülen sağlık hizmetlerinin rolü büyüktür. Yolsuzluk konusunda yapılan araştırmalar, ikincil kaynaklardan yararlanmak suretiyle sonuçlandırılmaktadır. Bu nedenle, sağlık sektöründe yolsuzluğun etkilerinin araştırıldığı bu çalışmanın kaynağını ikincil kaynaklar oluşturmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalara bağlı olarak yolsuzlukların açıklayıcı değişkenler üzerinde olumsuz etki yaptığı varsayılmakta ve beklenmektedir. Araştırmada yolsuzluklar ve değişkenler arasında ilişkinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'deki sağlık sektörünün analizinde kullanılan ICRG yolsuzluk endeksi, kişi başına sağlık harcamaları, kişi başına gelir düzeyi ve kentleşme ile ilgili veriler, 1984-2017 yılları arasındaki zaman diliminde (N=34) incelenmiştir.

Yolsuzluk Algılama İndeksi (CORR), modelde bağımlı değişkendir ve ICRG yolsuzluk endeksidir. ICRG belirli maksimum üç alt gösterge olan politik, finansal ve ekonomik risklere göre üç boyutlu bir değerlendirme sistemidir. International Country Risk Guide (ICRG) endeksi, üç risk alt kategorisinde 22 değişken içerir: politik, finansal ve ekonomik. Her alt kategori için ayrı bir dizin oluşturulur. Politik Risk endeksi 100 puan, 50 puan Finansal Risk ve 50 puan Ekonomik Risk bazındadır. Üç endeksten elde edilen toplam puanlar, bileşik ülke risk skoruna dahil edilmek üzere ağırlık üretmek için ikiye bölünür. Sıfırdan

100'e kadar değişen kompozit puanlar daha sonra çok düşük riskli (80 ila 100 puan) çok yüksek riskli (sıfır ila 49,9 puan) kategorilerine ayrılır. ICRG kapsamında 140 ülkenin yolsuzluk endeksi hesaplanmakta ve yayınlanmaktadır (www.prsgroup.com).

Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), yolsuzluğun önemli bir belirleyicisi olarak değerlendirildiği için modele dahil edilmiştir. Kentleşme (KNT) nüfus artış yüzdesi olarak kent nüfusunu, başka bir deyişle ulusal istatistik büroları tarafından tanımlanan kentsel alanlarda yaşayan kişileri ifade eder. Beş yaş altı ölüm oranı (INF5), yeni doğan bir bebeğin, belirtilen yılın yaşa özel ölüm oranlarına tabi olması durumunda, beş yaşına gelmeden önce ölme olasılığıdır.

4.2. TAHMİN VE SONUÇLAR

Bu çalışmada Türkiye'deki yolsuzluk ile sağlık ve sosyal göstergeler arasındaki ilişki 1984-2017 dönemi kapsamında araştırılmıştır. Yolsuzluk ile sağlık ve sosyal göstergeler arasındaki ilişkinin tahmin edilmesi amacıyla oluşturulan eşbütünleşme model denklemi aşağıdaki gibidir;

$$CORR = \beta_0 + \beta_1 INF5_{i,t} + \beta_2 GSYİH_{i,t} + \beta_3 KNT_{i,t} + \varepsilon_i$$

Burada Y_i bağımlı değişkendir ve PRS/ICRG yolsuzluk algılama endeksini ifade eder. X_i , i ülkesindeki sosyal göstergelere işaret etmektedir ve kişi başına GSYİH, bebek ölüm oranı (5 yaş altı), kentleşme gibi kontrol değişkenlerdir. ε hata terimini göstermektedir. Değişkenler arasında, literatürdeki araştırma sonuçlarına bağlı olarak eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespit edilmesi beklenmekte ve tahmin edilmektedir. Modelde tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır.

4.2.1. ADF ve KPSS Birim Kök Testi

Makroekonomik göstergeler genelde birim kök içermektedir. Eşbütünleşme analizinin yapılabilmesinin temel koşulu ise serilerin birim kök içermemesi ve durağanlık koşulunun sağlanmış olmasıdır. Sağlıklı ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmek amacıyla çalışmada öncelikle birim kök testinin varlığı, ADF ve KPSS testleriyle araştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen test sonuçları ise tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: ADF ve KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF Sabitli I (0)	ADF Sabitli Trendli I (0)	KPSS Sabitli I (0)	KPSS Sabitli Trendli I (0)
LNCORR	-22.093	-3.6870 **	0.3354 **	0.0589**
LNINF5	-25.898	-1.9123	0.6606 **	0.2119 **
LNGSYIH	-0.5692	-1.7715	0.6154 **	0.1344 *
LNKNT	-3.6745**	-2.3016***	0.5466 **	0.1869 **
LNILK	-23.385	-2.4234	0.1825	0.1447 *
LNORT	0.2202	-1.4106	0.7286 **	0.1482 **
LNYYUK	21.137	-0.5496	0.6329 **	0.1933 **
	ADF Sabitli I(I)	ADF Sabitli Trendli I (I)	KPSS Sabitli I (I)	KPSS Sabitli Trendli I (I)
d(LNCORR)	-4.5405 ***	-4.4174 ***	0.1483	0.1401 *
d(LNINF5)	-6.9411***	-8.8236***	0.6652 **	0.1091
d(LNGSYIH)	-5.4531 ***	-5.3546 ***	0.1163	0.1152
d(LNKNT)	-2.7586 *	-3.1907**	0.5863 **	0.1436 *
d(LNILK)	-5.4287 ***	-5.3251 ***	0.5000 **	0.5000 ***
d(LNORT)	-5.8239 ***	-5.9209 ***	0.1705	0.0634
d(LNYYUK)	-4.7851 ***	-5.6835 ***	0.5865 **	0.1059

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$ düzeyinde anlamlı. Gecikme, Schwarz Bilgi Kriterine göre otomatik belirlenmiştir.

ADF testinde H_0 hipotezi serilerin durağan olmadığını, yani birim kök içerdiklerini; alternatif hipotez ise serilerde birim kök sürecinin olmadığını ifade etmektedir. KPSS testinde ise H_0 hipotezi durağanlığı ifade ederken, alternatif hipotez durağan dışılığı ifade etmektedir.

ADF ve KPSS test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde serilerin farklı düzeyde durağanlık koşulunu sağladığı görülmektedir. Serilerin farklı seviyelerde durağan olması ve makroekonomik serilerin kırılma içermesi nedeniyle araştırmamızda öncelikle Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi uygulanmış, daha sonra ise ARDL eşbütünleşme analizi ile devam ettirilmiştir.

4.2.2. Bai-Perron Yapısal Kırılma Testi

Şekil 2 incelendiğinde trendin birden fazla kırılma ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu tip çoklu yapısal kırılmaların görülmesi durumunda kırılma testinin uygulanmasının doğru olacağı düşünülmüş; araştırmadan sağlıklı ve güvenilir sonuçlar elde edebilmek için Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi uygulanmıştır.

Bai ve Perron testi, güven aralıkları için asimptotik yaklaşımların doğruluğu ve kırılmaların sayısını tahmin etmek için farklı yöntemlerin göreceli yararları ile ilgili kapsamlı bir simülasyon analizi sunmaktadır. BP metodolojisinde yapısal kırılmaların sayısı ve konuları tahmin edilir. Hatalarda seri korelasyona izin verilmez, çünkü gecikmeli bağımlı değişkene bir regresör olarak izin verilir (Bai-Perron, 2003).

Model yapısal kırılma araştırmasında izin verilen maksimum kırılma sayısı $M=5$ olarak ayarlanmıştır ve her bir segmentteki minimum gözlem sayısını belirlemek için $\epsilon=0.15$ kullanılmaktadır. Yapısal kırılma test sonuçları düzenlenerek tabloda sunulmuştur. *SupFT* ($l + 1|l$) biçiminde gösterilen bu testin sıfır hipotezi regresyon denkleminde l sayıda kırılma olduğu ($m = l$), alternatif hipotezi ise regresyon denkleminde ilave bir kırılma daha olduğu ($m = l + 1$) biçimindedir.

Tablo 2: Yapısal Kırılma Etkisinin Bai-Perron Çoklu Kırılma Testi ile Sınanması

Break test options: Trimming 0.15, Max. breaks 5					
Schwarz criterion selected breaks:					2
LWZ criterion selected breaks:					2
Breaks	# of Coefs.	Sum of Sq. Resids.	Log-L	Schwarz Criterion*	LWZ Criterion*
0	1	10.81296	-28.76845	-1.041899	-0.991717
1	3	6.784065	-20.84358	-1.300635	-1.147277
2	5	4.471300	-13.75633	-1.510099	-1.249393
3	7	4.033123	-12.00298	-1.405804	-1.032983
4	9	4.018717	-11.94215	-1.201949	-0.711510
5	11	4.005754	-11.88722	-0.997747	-0.383270

* Minimum information criterion values displayed with shading

Estimated break dates:

1: 1996

2: 1991, 1996

3: 1991, 1996, 2001

4: 1991, 1996, 2001, 2013

5: 1991, 1996, 2001, 2006, 2013

Bai-Perron test sonuçları incelendiğinde H_0 hipotezi, %5 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Model tahmin sonuçlarıyla 1984-2017 döneminde 1991 ve 1996 tarihlerinde 2 yapısal kırılmanın gerçekleştiğine dair bulgular elde edilmiştir. Seri için kırılma sayısını ve süresini bilmek amacıyla $L + 1$ ve L sıralı olarak belirlenen kırılma için maksimum kırılma 1 olarak belirlendiğinde ise yapısal kırılmanın gerçekleştiği tarih 1996 olarak bulunmuştur.

Tablo 3: Yapısal Kırılma Etkisinin (l+1) Sayıda Kırılma Olduğu Hipotezi ile Sınanması

Bai-Perron tests of L+1 vs. L sequentially determined breaks			
Sequential F-statistic determined breaks: 2			
Break Test	F-statistic	Scaled F-statistic	Critical Value**
0 vs. 1 *	11.93897	11.93897	8.58
1 vs. 2	8.033481	8.033481	10.13
Break Dates: 1996			

* 0.05 düzeyinde anlamlı

** Bai-Perron Kritik Değerleri (Econometric Journal, 2003).

Bai-Perron çoklu kırılma testleri ile belirlenen 1991 ve 1996 tarihlerinde gerçekleşen yapısal kırılmanın nedenlerini Türkiye ekonomisi ve küresel süreçteki gelişmelere bağlı olarak açıklamak mümkündür.

Küresel düzeyde 1991 yılında meydana gelen en önemli gelişmeler arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Rusya'nın serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde hızlı bir değişim sürecine girmiş olması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması yer almaktadır. Bunun yanında Sovyetler Birliği'nin çöküşü Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinde etkili olmuş ABD ile SSCB'nin oluşturduğu iki kutuplu dünya düzeni son bulmuştur. Ayrıca Soğuk savaş sonrası Körfez Savaşı ile yaşanan petrol krizi küresel ekonomi üzerinde baskı oluşturmuştur. Bunun yanında Irak'a uygulanan ambargo en başta Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Terörün artması, turizm gelirlerinin azalması ve ülkeye göçün artmasının getirdiği olumsuz etkilerle ekonomi önemli ölçüde zarar görmüştür.

Türkiye ekonomisi 1991'de 0.3 büyüme hızı ile en büyük ekonomik daralmalardan birisini yaşamıştır. Ayrıca, 1990'lı yıllardan itibaren uygulanan ekonomik politikaların etkisiyle istikrarsız büyüme, yüksek enflasyon ve işsizlik, artan kamu borçları, faiz harcamaları gibi verimsiz ekonomik koşullar altında kırılmanın arttığı bir süreç yaşanmıştır. Meydana gelen ve yukarıda belirtilen olumsuz gelişmeler ekonomide yapısal kırılmanın nedenini oluşturmaktadır (Önal ve Özdağ, 2016; Erdoğan, 2018; Sönmez ve Şimşek, 2011).

Yapısal kırılmanın tespit edildiği bir diğer tarihte 1996 yılıdır. 1 Ocak 1996 tarihinde uygulamaya giren Gümrük Birliği anlaşması yapısal değişime neden olmuştur. Gümrük Birliğinin uygulanmasıyla yaşanan vergi kaybı ve hükümet arayışlarıyla ortaya çıkan siyasi belirsizlikler, ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

Kamu harcamalarındaki artış üzerine yapılan bir araştırmadan elde edilen sonuçlar da 1996 yılında yapısal kırılmanın gerçekleştiğini ve kamu harcamalarında artışın meydana geldiğini göstermektedir. Yine başka bir çalışmada elde edilen bulgulara göre de 1996 yılında kamu harcamaları ve GSYİH'da yapısal kırılma meydana gelmiştir. Her iki araştırmadan elde edilen sonuçlar bulgularımızı desteklemektedir (Bayrak ve Kanca, 2013; Akalın ve Ünüvar, 2020).

4.2.3. Eşbütünleşme Testi

Durağanlığın sağlanması ve Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi ile yapısal kırılmaların tespit edilmesinden sonra araştırmamız ARDL eşbütünleşme analizi yöntemiyle sürdürülmüştür. Eşbütünleşme analizi uygulanırken Bai-Perron yapısal kırılma analizi ile belirlenen tarihler için kukla değişken oluşturularak eklenmiştir. Model için Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenen uygun gecikme sayıları (14.56983) doğrultusunda ARDL (2,3,2,0) modelinin tanısal test sonuçları elde edilmiş ve tabloda sunulmuştur. Modelden elde edilen sonuçlarla otokorelasyon ve değişen varyans sorununun bulunmadığı tespit edilirken, modelin normal dağılıma sahip olduğu ve model kurma hatasının bulunmadığı görülmüştür. Değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilebilmesi amacıyla, öncelikle bounds (sınır) testleri yapılmıştır. Tablo 3'te modelin bounds test sonuçları gösterilmektedir. 8.564737 olarak hesaplanan bound F-İstatistik değeri kritik değerler ile mukayese edildiğinde %1, %5 ve %10 anlam düzeylerine göre Ho hipotezi reddedilmektedir. ARDL eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlara göre seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle, değişkenler arasında uzun dönemde ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4: Sınır Testi Alt ve Üst Kritik Değerleri

Model	K	M	F İstatistiği	Önem Düzeyi	I(0)	I(1)
ARDL (2, 3, 2, 0)	5	3	8.564737	10%	2.26	3.35
				5%	2.62	3.79
				2.5%	2.96	4.18
				1%	3.41	4.68

ARDL yöntemi uzun dönem tahmin sonuçlarına göre değişkenlerin katsayıları LNINF5_{i,t} değişkeni için pozitif, diğer değişkenlerin katsayıları ise negatif ve istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. D1 kukla değişkeninde (1991) anlamlı sonucun bulunduğu gözlemlenirken, D2 kukla değişkeni (1996) ise uzun dönem tahmininde beklenenin aksine anlamsız sonuç vermiştir. ARDL eşbütünlük uzun dönem tahmininden elde edilen sonuçlar, 1991'de meydana gelen yapısal kırılmanın uzun dönemde etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: ARDL Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları (1984-2017)

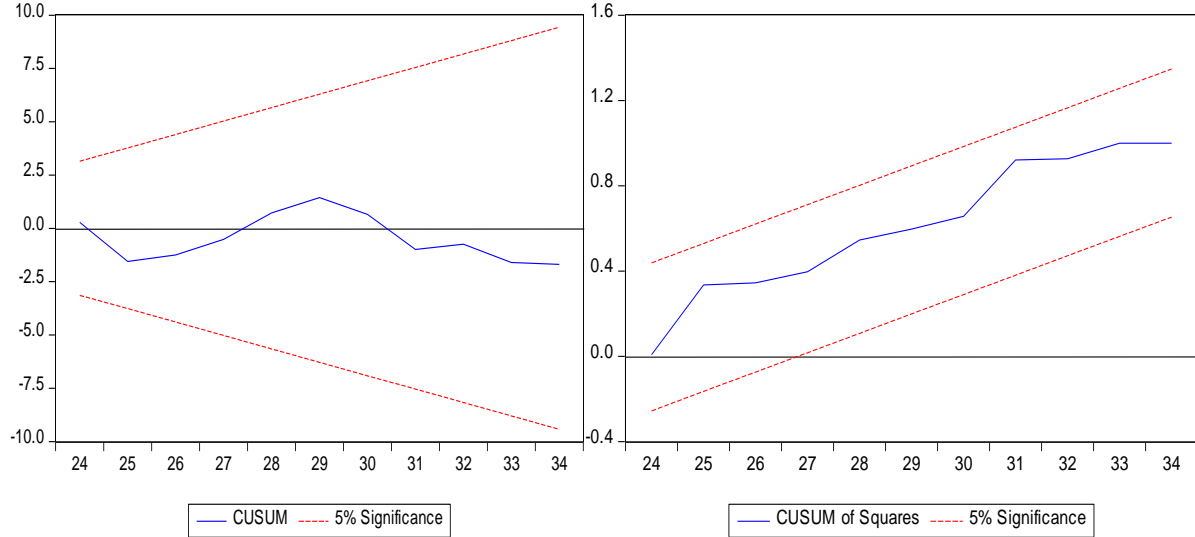
UZUN DÖNEM TAHMİN SONUÇLARI				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
LNINF5	0.012344	0.053071	0.232588	0.8204
LNKNT	-0.803142	0.453613	-1.770546	0.1043
LNGSYIH	-2.47E-05	7.06E-05	-0.350618	0.7325
D1	-6.846899	2.498308	-2.740615	0.0192
D2	5.451468	4.288735	1.271113	0.2299
KISA DÖNEM TAHMİN SONUÇLARI				
D(LNCORR (-1))	-0.323120	0.103727	-3.115096	0.0098
D(LNCORR (-2))	-0.325269	0.104354	-3.116978	0.0098
D(LNINF5)	-1.529410	0.380695	-4.017413	0.0020
D(LNINF5(-1))	0.604607	0.466258	1.296722	0.2213
D(LNINF5(-2))	0.933719	0.507177	1.841011	0.0927
D(LNKNT)	1.882392	0.624627	3.013627	0.0118
D(LNKNT (-1))	-2.628266	0.490879	-5.354205	0.0002
D(LNGSYIH)	-0.000106	3.96E-05	-2.664643	0.0185
D(LNGSYIH(-1))	0.000140	3.96E-05	3.545634	0.0032
D(D1)	-1.350050	0.155856	-8.662186	0.0000
D(D1(-1))	1.568222	0.314540	4.985757	0.0004
D(D1(-2))	0.485087	0.163924	2.959212	0.0130
D(D2)	1.895235	0.533697	3.551141	0.0045
D(D2(-1))	-1.597738	0.382882	-4.172921	0.0016
D(D2(-2))	-1.166228	0.258485	-4.511775	0.0009
ECM (-1) *	-0.621987	0.071942	-8.645623	0.0000
C	3.031674	0.356685	8.499577	0.0000
TANISAL TESTLER				
R ²	0.963913	X ² _{BG}	0.3863	
Düzeltilmiş R ²	0.901582	X ² _{BPG}	0.8627	
F İstatistik Değeri ve Olasılık (0.000023)	15.46428	X ² _{JB}	0.787847	
DW	1.932390	X ² _{Ramsey}	0.1607	

Kısa dönem tahmin sonuçlarına göre LNINF5_{i,t} değişkeni ile LNCORR_{i,t} değişkeni arasındaki ilişki negatif, bir ve iki gecikmeli değerleri ise pozitif ve anlamlıdır. LNINF5_{i,t} değişkeninin katsayısının negatif olması yolsuzluklardan negatif etkilendiğini göstermektedir. Gecikmeli değerlerinin pozitif olması ise yolsuzluklardaki azalmanın bebek ölümleri üzerinde iyileştirici etki yaptığını işaret etmektedir. LNKNT_{i,t} değişkeni ile LNCORR_{i,t} değişkeni arasındaki ilişki pozitif ilişkiliyken, bir ve iki gecikmeli değerlerinin negatif olması yolsuzluklardan olumsuz etkilendiğine işaret etmektedir.

LNGSYİH_{it} ile yolsuzluk arasındaki ilişki negatif, bir gecikmeli değeri ise pozitif ve anlamlıdır. Diğer bir ifade ile LNGSYİH_{it} değişkenindeki %1'lik değişme yolsuzlukta -0.000106 oranında oldukça düşük negatif etki yaparken bir gecikmeli değerinin pozitif olması yolsuzluktaki azalmanın oldukça düşük pozitif etkisini göstermektedir. Tahmin sonuçlarına göre D1 katsayısı negatif ve bir gecikmeli değerinde pozitif ve anlamlıdır. D2 kukla değişkeninin etkisi ise pozitif, bir ve iki gecikmeli değerlerde ise negatif ve anlamlıdır. D1 ve D2 kukla değişkenlerinin anlamlı sonuç vermesi yapısal kırılma etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, hata düzeltme katsayısı, %1 önem düzeyinde anlamlı ve negatiftir. Bu durum hata düzeltme modelinin çalıştığını göstermektedir. Aynı zamanda hata düzeltme modeli katsayısı, kısa dönemdeki şok etkilerinin ve dengeden sapmaların uzun dönemde giderilebileceğine işaret etmektedir. Tahmin katsayısı -0.621987 olup kısa dönem şokların ardından uzun dönem dengesinde meydana gelecek sapmaların bir dönem sonrasında %62,2 kadarının giderilebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca denklemin R²'si yüzde 96 olup, oldukça yüksek ve anlamlıdır.

Model için Brown ve diğerleri tarafından geliştirilen prosedür izlenerek ARDL yöntemi için parametre kararlılık analizi uygulanmıştır. Kararlılık testi, özyinelemeli artıkların kümülatif toplamı (CUSUM) ve yinelemeli artıkların kümülatif karelerinin (CUSUMSQ) kümülatif toplamı kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Modelin tahmin hatasını incelemek, değiştirilmiş ARDL modelinin güvenilirliğini belirlemenin başka bir yoludur. Gerçek gözlem ve tahmin arasındaki hata veya fark son derece küçükse, model en uygun model olarak kabul edilebilir. CUSUM ve CUSUMQ testlerinden elde edilen model sonuçları hem CUSUM hem de CUSUMQ'nun çizimleri sınırlar içinde olması nedeniyle, çalışma dönemindeki tahmini parametrelerin sabitliğini göstermekte olup, şekil 4'de gösterilmiştir.

Şekil 4: CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

4.2.4. Tahmin Hatası Varyans Ayrıştırması Analizi

Varyans ayrışması, çok değişkenli analizde, büyük bir değişken kümesindeki basitleştirici yapıları ortaya çıkarmak amacıyla Anderson (2003) gibi analistler tarafından kullanılan klasik bir istatistiksel yöntemdir. Faktör çözümlemesi veya ana bileşenler, bu çerçevede yaygın olarak kullanılmaktadır. Faktör analitik yöntemleri, Forni vd. (2000) ve Stok ve Watson (2002) tarafından makroekonomik tahminlerde kullanılmıştır. Makroekonomik analizde "varyans ayrıştırma" veya daha doğrusu, "tahmin hatası varyans ayrışması" terimi, vektör otoregresif (VAR) modelleri tarafından açıklanan değişkenler arasındaki ilişkileri yorumlamak için araçsal çerçevede kullanılmaktadır (Lutkepohl, 2010).

Varyans ayrıştırması, değişkenlerden birinde meydana gelecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının da diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Uygulamalar, bir değişkene ilişkin öngörü hata varyansının çoğunun, genellikle bu değişkenin kendisine verilen şoklar tarafından açıklandığını göstermektedir. Yolsuzluk ile değişkenler arasındaki varyans ayrıştırması analiz sonuçları tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Varyans Ayırıştırması Analiz Sonuçları

Period	S.E.	LNCORR	LNINF5	LNKNT	LNGSYİH
1	0.341374	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.686366	67.29983	15.13964	17.29248	0.268060
3	0.859213	56.18323	14.91762	27.57661	1.322540
4	0.966887	48.38229	16.88206	33.62636	1.109290
5	1.015120	45.37093	16.72141	36.89997	1.007694
6	1.064650	43.40387	16.63558	38.65783	1.302722
7	1.122636	42.21653	16.15611	40.12060	1.506759
8	1.194477	40.84416	15.93607	41.63464	1.585129
9	1.263017	39.37951	15.75970	43.32744	1.533350
10	1.324412	37.96037	15.70574	44.82675	1.507140

Tabloda yolsuzluk ($LNCORR_{i,t}$) değişkeninin varyansı 10 döneme göre ayrıştırılarak incelenmiştir. Bulgular ikinci dönemde yolsuzluk değişkeninin % 67.3 kadarının kendisi tarafından açıklandığını gösterirken, bu oranın uzun dönemde %38'e kadar azaldığı da görülmektedir. Diğer taraftan değişkenlerin kısa dönemden uzun döneme doğru açıklama gücünün arttığı gözlemlenmektedir. $LNKNT_{i,t}$ değişkeninin kısa dönemden uzun döneme doğru yolsuzlukları açıklamadaki etkisi % 44.82 ve $LNINF5_{i,t}$ değişkeninin ise % 15.71 ve $LNGSYİH_{i,t}$ değişkeninin ise % 1.51 dolaylarındadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'deki yolsuzlukların sağlık hizmetleri üzerindeki etkisi (1984-2017) dönemi kapsamında araştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, Türkiye'de sağlık hizmetleri ve sosyal göstergelerin uzun dönemde yolsuzluklarla ilişkili olduğunu göstermektedir.

ARDL Eşbütünleşme analiz sonuçlarından elde edilen bulgular, yolsuzluklarla sağlık ve sosyal göstergeleri arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bu kapsamda araştırmadan elde edilen sonuçlar yolsuzluklarla bebek ölümleri ve kentleşme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında tümlşik veya eşbütünleşik bir ilişkinin bulunması bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Çalışmamızdan elde edilen sonucun, daha önceden yapılan araştırmalarda da elde edilmesi sonuçları anlamlı kılmaktadır. Nitekim Türkiye üzerinde yapılan başka bir çalışmada da yolsuzluğun uzun vadede bebek ölümlerinin artmasına neden olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Dinçer ve Teoman, 2019). Ayrıca, yüksek yolsuzluk seviyelerinin bir ülkenin çocuk ve bebek ölüm oranları üzerinde negatif etkileri olduğuna işaret eden kanıtlar da araştırmalarla belgelenmiştir (Hillman, 2004). Yolsuzluğun bir ülkenin sağlık sonuçlarıyla ilişkisi genelde negatiftir. Bir ülkede daha düşük bir yolsuzluk seviyesi veya daha iyi bir yolsuzluk kontrolü, vatandaşlar için daha uzun yaşam beklentisine, daha düşük bebek ölüm oranına ve daha düşük beş yaş altı ölüm oranına yol açabilmektedir (Lio and Lee, 2015; Yorulmaz, 2017).

Serilerde meydana gelen değişimin sebeplerini belirlemek amacıyla uygulanan varyans ayrıştırma sonuçlarına göre 10. dönem sonunda hata öngörü varyansının 37.96'sı yolsuzluk, 44.83 kadarı kentleşme, 15.70'i beş yaş altı bebek ölümleri, 1.50'si ise GSYİH ile açıklanmaktadır.

Literatür bulguları ve araştırmamızdan elde edilen sonuçlar, sağlık hizmetlerinin, yolsuzluklardan önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Sağlık sektörü üzerinde yapılan diğer araştırmalardan elde edilen sonuçlar da yolsuzlukların kamu ve sağlık hizmetleri üzerindeki etkisinin negatif olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sağlık sonuçlarını etkileyen çok sayıda faktörler söz konusu olduğundan konunun daha kapsamlı olarak araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Günümüze kadar sürdürülen araştırmalar yolsuzlukların azalmasının kamu ve sağlık hizmetlerini iyileştirdiğini göstermektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tahminlerine göre sağlık sistemlerindeki yolsuzluk nedeniyle, küresel düzeyde her yıl 140.000 bebek ölmektedir (www.transparency.org). Türkiye ya da diğer ülkeler kaliteli sağlık hizmetleri sunmak için yolsuzlukla daha etkin mücadele etmelidir. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin ülkelerarası yolsuzluk sıralamasında gerilemesi de yolsuzlukların arttığını göstermekte ve göstergelere bağlı olarak yolsuzlukla mücadeleye daha fazla önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Literatür ve araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar, kaliteli hizmet sunumunun sağlanması için hesap verebilir ve şeffaf olan daha iyi yönetim yapılarının oluşturulması, yolsuzluk vakalarının azaltılması, iktisadi politikaların yapısal değişmelerin dikkate alınarak uygulanmasının kritik seviyede önem taşıdığını göstermektedir.

MAKALE BİLGİ FORMU

Yazar(lar)ın Notları

Bu çalışma yazarın "Türkiye'de Yolsuzluklar ve Sağlık Sektörüne Etkileri" konulu doktora tezinden türetilmiştir.

Yazar(lar)ın Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar(lar) tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Türkiye'deki Yolsuzlukların Sağlık Hizmetleri ile Sosyal Göstergelere Etkisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde "Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Felsefe Dergisinin" hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazarlara aittir

KAYNAKÇA

- Agüero, J. M. ve Valdivia, M. (2010). The Permanent Effects Of Recessions On Child Health: Evidence From Peru. *Estudios Económicos*, vol. 25, núm. 1, enero-junio, 2010, pp. 247-274 El Colegio de México, A.C. Distrito Federal, México.
- Akalın, U.S. ve Ünüvar, İ. (2020). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Krizler: Peacock ve Wiseman Sıçrama Tezi Çerçevesinde Türkiye Örneği, 43, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 288, 298-309.
- Asghari, M. (2016). The Role of Corruption and Healthcare Expenditure in the Persian Gulf Region's Health System, *Iranian Journal of Health Sciences*; 4(2): 19-30.
- Azam, M. ve Khan, A.Q. (2017). Growth-corruption-health triaca and environmental degradation: empirical evidence from Indonesia, Malaysia, and Thailand. *Environmental Science and Pollution Research*, 24, 16407-16417.
- Bai, J. and P. Perron (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics*, 18 (1), 1-22.
- Berksoy T. ve Yıldırım N.E. (2017). "Yolsuzluk Problemine Genel Bir Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri", *Journal of Life Economics*, vol.2, pp.1-1.
- Delavallade, C. (2006). Corruption and distribution of public spending in developing countries. *J Econ Finan* 30, 222-23.
- Edem K. Abbuy, (2018). "Macroeconomic Determinants of Infant Mortality in WAEMU Countries: Evidence from Panel Data Analysis," *Applied Economics and Finance*, Redfame publishing, vol. 5(6), pages 52-60, November.

- Enste, D. ve Heldman, C. (2017). Causes and consequences of corruption: An overview of empirical results, IW-Report, No. 2/2017, Institut der deutschen Wirtschaft (IW), Köln.
- Erdoğan, S. (2018). Ekonomisi Körfez Krizi'nin Türkiye Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (15).
- García PJ. (2019). Corruption in global health: the open secret. *Lancet* (London, England).
- Giray F. ve Çimen G. (2018). Sağlık Harcamalarının Düzeyini Belirleyen Faktörler: Türkiye ve OECD Ülkeleri Analizi, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:111, Ekim – Aralık, Ankara.
- Gujarati, D. (2016). Örneklerle Ekonometri. Nasip Bolatoğlu. (Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Gujarati D.N. (2001). Temel Ekonometri. Ümit Şenesen-Gülay Günlük Şenesen.(Çev.) Literatür Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- Gupta, S., Davoodi HR. ve Tiongson (2002). E. Corruption and the provision of health care and educational services. *Governance, Corruption and Economic Performance*. Washington D.C: International Monetary Fund, 245-272.
- Hill L (2006). Adam Smith and the theme of corruption, *The Review of Politics*, 68 (4), 636-662.
- Hillman, A.L. (2004). "Corruption and public finance: an IMF perspective." *European Journal of Political Economy*. 20, 1067-1077.
- Hodgson, G. M. ve Jiang, S. (2008). The Economics of Corruption and the Corruption of Economics: An Institutional Perspective (July, 24 2008). *Revista de Economía Institucional*, Vol. 10, No. 18, First Semester.
- Hoppe T. (2018). Checklists on Corruption. Risks in the Healthcare, Regional Cooperation Council, Sarajevo.
- Hussman K. (2011). Addressing corruption in the health sector: Securing equitable access to healthcare for everyone. Bergen, Norway: CMI/U4.
- Islam, T. S., Wadud, M. A., ve Islam, Q. B. T. (2007). "Relationship between education and GDP growth: A multivariate causality analysis for Bangladesh", *Economics Bulletin*, 3(35), 1-7.
- Kanca, O. ve Bayrak, M. (2015). Kamu Harcamaları Bileşenleri ile İşsizlik Arasındaki İlişki (Türkiye Örneği). *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1 (2).
- KÉİTA K. (2019). Essay on the Economics of Corruption, Tampere University Dissertations, 164, Tampere, Finland.
- Kutlar A. ve Doğanoglu F. (2001). Türkiye'de 1980 Sonrası Yolsuzluklar, Kamu Yatırımları ve Büyüme Üzerine Bir Ekonometrik Çalışma, 5.Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu,10-12 Mayıs 2001.
- Lio MC, Lee MH. (2015). Corruption costs lives: a cross-country study using an IV approach. *The International Journal of Health Planning and Management* 2015;31(2):175-190.
- Lütkepohl H. (2010). Variance Decomposition. In: Durlauf S.N., Blume L.E. (eds) *Macroeconometrics and Time Series Analysis*. The New Palgrave Economics Collection. Palgrave Macmillan, London.
- Mackey, Tim K., et al. "The disease of corruption: views on how to fight corruption to advance 21 st century global health goals." *BMC medicine* 14.1 (2016): 149.
- Mauro P. (1998). Corruption and the composition of government expenditure, *Journal of Public Economics*, vol. 69, issue 2, 263-279.
- Mendonça H. F. De ve Baca A.C. (2018). "Relevance of corruption on the effect of public health expenditure and taxation on economic growth," *Applied Economics Letters*, Taylor & Francis Journals, vol. 25(12), pages 876-881, July.
- Nair, B. N. (1960), Urbanisation and Corruption, in: *Sociological Bulletin*, September 1960: 15-7•33.
- Önal, T. ve Özdağ, A., (2016), Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri, *Turkish Studies*, 11(16):53-70.

- Previtali P., Cerchiello P. (2018). "The determinants of whistleblowing in public administrations: an analysis conducted in Italian health organizations, universities, and municipalities," Public Management Review, Taylor & Francis Journals, vol. 20(11), pages 1683-1701, November.
- Rajkumar, A.S. ve Swaroop, V. (2008). Public Spending and Outcomes: Does Governance Matter? *Journal of Development Economics*, 86:96-111.
- Scholastica, A. O., Wambugu, A. ve Kiriti-Ng'ang'a, T. (2015). "Effect of Health Expenditure on Child Health in Sub-Saharan Africa: Governance Perspective", *Journal of Economics and Sustainable Development*.
- Sönmez, A. ve Şimşek, F. (2011). Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 6 (2), 93- 114.
- Tanzi, V. ve Davoodi, H. (1997). "Corruption, Public Investment and Growth." IMF Working Paper, 97/139.
- Tanzi, V. (1998). "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures." IMF Staff Papers 45: 559-594.
- Tomul, E. (2007). "Türkiye'de Eğitime Katılım Üzerinde Gelirin Etkisi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22: 122-131.
- Transparency International (2020). Eastern Europe & Central Asia: weak checks and balances threaten anti-corruption efforts, retrieved from <https://www.transparency.org/en/news/weak-checks-and-balances-threaten-anti-corruption-efforts-across-eastern-eu> (08.06.2020).
- Transparency International (2020) Health, retrieved from <https://www.transparency.org/en/our-priorities/health-and-corruption> (08.06.2020).
- Vian T. (2008). Review of Corruption in the Health Sector: Theory, methods and interventions, *Health Policy and Planning*, April, 23(2):83-94.
- Vian T. (2020). Anti-corruption, transparency and accountability in health: concepts, frameworks, and approaches. *Global health action*, 13(sup1), 1694744.
- Yorulmaz, Ö. (2017). Sosyo-Ekonomik Kalkınma, Yolsuzluk ve Sağlık Göstergeleri Arasındaki İlişki: Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması. *Alfanümerik Dergi*, 5 (2), 191-206.
- WHO (2007). *Everybody's business: Strengthening health systems to improve health outcomes: WHO's framework for action*. Geneva.
- Williams A. ve Dupuy K. (2018). *Corruption and the city How aid donors can support integrity building in urban spaces*, Bergen, Norway: CMI/U4.
- U4 Anti-Corruption Resource Centre (2006). *Corruption in the Health Sector*. U4 Issue; Vol. 1:1-52.
- Zakharov N. (2019). Does Corruption Hinder Investment? Evidence from Russian Regions, *European Journal of Political Economy*, 56: 39-61.

Gönderilme Tarihi : 26.01.2021
Kabul Tarihi : 29.03.2021
DOI : 10.32705/yorumyonetim.868996

Araştırma Makalesi/Research Article

SOSYAL SERMAYENİN GÖÇ VE ETNİK GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İZMİR'DEKİ SURİYELİ KÜÇÜK GİRİŞİMCİLER

Handan AKYİĞİT

Dr. Öğr, Üyesi Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
hakyigit@sakarya.edu.tr, **ORCID ID:** [0000-0002-7619-1638](https://orcid.org/0000-0002-7619-1638)

Zeynep BAKİ

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü
zeynepbaki94@gmail.com, **ORCID ID:** [0000-0001-8347-6319](https://orcid.org/0000-0001-8347-6319)

ÖZ

Bu makalede İzmir'deki Suriyeli küçük girişimcilerin etnik ekonomilerinin yaratılmasında sosyal sermayenin etkisi tartışılmaktadır. Çalışmada öncelikle göç bağlamında sosyal ağlar ve sosyal sermaye ilişkisi; etnik ekonomi ve girişimcilik kavramları ele alınmaktadır. Daha sonra İzmir iline Suriyeli göçünden ve bu yerleşim alanında bulunan Suriyelilerin girişimcilik faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Çalışmanın devamında İzmir'deki 17 Suriyeli küçük girişimcilerle nitel yöntemle dayalı mülakat aracılığıyla gerçekleştirilen saha çalışmasından elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Suriyeli küçük girişimcilerin göç etme sürecinde sosyal sermayelerinin etkisi ele alınmıştır. Daha sonra kendi aralarında oluşturdukları etnik girişimcilik ve etnik ekonomi ağının oluşum sürecinde sosyal sermayenin etkisi ele alınmıştır. Sonuç itibarıyla değişen sermaye biçimlerinin yanında sosyal, ekonomik ve beşerî sermayelerin girişimcilik üzerindeki etkisine odaklanıldığında sosyal sermayenin işlevselliği dikkatleri çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etnik Ekonomi, Etnik Girişimcilik, Suriyeli Girişimciler, Sosyal Sermaye, Sosyal ağ.

THE IMPACT OF SOCIAL CAPITAL ON MIGRATION AND ETHNIC ENTREPRENEURSHIP: SMALL SYRIAN ENTREPRENEURS IN IZMIR

ABSTRACT

This article discusses the effect of social capital on the creation of ethnic economies of Syrian small entrepreneurs in İzmir. Social networks and social capital relation in the context of migration; ethnic economy and entrepreneurship concepts are covered. Later, the Syrian migration to İzmir province and the entrepreneurial activities of Syrians in this settlement area are mentioned. In the continuation of the study, findings obtained from the field study conducted through in interviews based on qualitative method with 17 Syrian small entrepreneurs in İzmir were included. In line with the findings obtained, the effect of social capital of Syrian small entrepreneurs in the migration process was discussed. Then, the effect of social capital in the process of ethnic entrepreneurship and ethnic economy network they formed among themselves was discussed. As a result, when focusing on the effects of social, economic and human capitals on entrepreneurship besides the changing capital forms, the functionality of social capital draws attention.

Keywords: Ethnic Economy, Ethnic Entrepreneurship, Syrian Entrepreneurs, Social Capital, Social Network.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar uzun olan göç olgusu, her ülke için farklı şekillerde tezahür etmiş bir hareketliliklerdir. Son zamanların görüp görebileceği en büyük insani krizi olarak nitelendirilen Suriye iç savaşı ise başladığı günden itibaren etkisini her geçen gün biraz daha artırarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Etkisinin 9 yılı aşkın süredir devam ettiği Suriye iç savaşı, 2011 yılında başlamış olup 2013 yılında silahlı saldırılarla devam ederek Suriyelilerin ani ve kitlesel bir şekilde ülkelerini terk etmeleriyle sonuçlanmıştır. Türkiye ise jeopolitik konumu gereği hem de uygulamış olduğu “açık kapı politikası” nedeniyle bu durumdan ciddi biçimde etkilenmektedir. Türkiye, ülkeye girişlerdeki süreklilikten kaynaklı Suriyelileri ağırlama gücünü çekerken Türkiye’de hem sosyo-politik hem de akademik bağlamda Suriyelilerin entegrasyon konusu ciddi şekilde tartışılmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak Suriyelilerin göç ve Türkiye’ye entegre olma sürecinde yaşadıkları sıkıntılar ve bunlara yönelik çözüm önerileri dile getirilmektedir. Ele alınan bu çalışmalarda ağırlıklı olarak Suriyelilerin göç süreci ile ilgili en temel sorunlar arasında hukuki statülerinden kaynaklanan belirsizlikten kaynaklanan sorunlara dikkat çekilmekteydi. Gittikçe sığınmacıların sayılarının artmasıyla birlikte mevcut sıkıntıları aşabilmek adına Türkiye hukuki anlamda birtakım yasal düzenlemeler yapmıştır (Kirişçi, 2014). Bunlar arasında ilki Suriyelilerin statüsüne yönelik olan yasal düzenleme olmuştur. Bilindiği üzere Türkiye, 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne ilişkin Cenevre Sözleşmesini ‘coğrafi sınırlama’ çekincesiyle imzaladığından Avrupa dışından gelenlere mülteci statüsü vermemektedir. Dolayısıyla ülkelerindeki savaştan kaçarak Türkiye’ye gelen Suriyeliler Türkiye’de mülteci statüsü elde edememektedir. Türkiye, 2011 yılında başlayan göçlerin ardından Suriyelileri ilk olarak ‘misafir’ olarak adlandırmış; ancak bunun hukuki bir karşılığı olmadığı için Ekim 2011’de Suriyelilere ‘geçici koruma statüsü’ vermiştir. Bu geçici koruma statüsü Mart 2012’de çıkarılan 62 sayılı yönerge ile de kabul edilmiş (ORSAM, 2014) ve “geçici koruma”ya ilişkin yönetmelik 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2014).

Ancak Suriyelilerin entegrasyon sürecinde önemli faktörler arasında yer alan gündelik geçim kaynaklarını oluşturan istihdam ve ekonomik kaynak konusundaki yasal düzenlemelerdeki gecikmeler ciddi sorunları beraberinde getirmeye devam etmiştir. Aksayan yasal uygulamalara karşılık Türkiye’de Suriyelilerin buldukları bölgelerde kendi aralarında oluşturmaya başladıkları etnik ekonomi ağı dikkatleri çekmektedir. Göçmenlerin göç ettikleri yeni yerleşim mekanlarında gündelik yaşamlarına devam edebilmek ve ekonomik gelirini elde edebilmek için girişimciliğe yönelmeleri yaygındır. Bu bağlamda etnik girişimciliğin gelişme evresini etkileyen en önemli faktörler arasında sosyal sermaye ağının yer aldığı belirtilmektedir (Ojo, 2013). Türkiye özelinde ele alınan çalışmalarda da Suriyelilerin göç etme kararında ve girişimcilik sürecinde aktif bir role sahip olan sosyal sermaye ağının, aynı zamanda etnik ekonomi ağının da bir uzantısı olduğu ifade edilmektedir (Akyiğit, 2017; Koyuncu, 2020). TEPAV (2019) ve TOBB (2017) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı araştırma raporlarında 2013 yılından itibaren Türkiye’de Suriyeli girişimcilerin sayısında ciddi anlamda artış olduğu ifade edilmektedir. Bu veriler Türkiye’de de göç aktörlerinin sahip oldukları sosyal sermaye ağının yansıması olarak karşımıza çıkan etnik girişimcilik ve etnik ekonomi gibi konuların Suriyeli girişimciler özelinde ele alınması gerektiğinin önemini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de İzmir’de yaşayan Suriyelilerin sosyal sermayelerinin mültecilikten girişimciliğe doğru evrilen süreçteki etkisini anlayabilmektir. Bu kapsamda çalışmada temel olarak sosyal sermayenin göç edilecek yer kararında ve girişimcilikte etkisi ele alınmaktadır. İzmir’deki Suriyeli küçük girişimcilerin göç sonrasında sosyal sermayelerinin beşerî ve ekonomik sermayelerinin işlevsel etkisi etnik girişimcilik ve etnik ekonomi konuları bağlamında tartışılmaktadır.

1. Göçte Sosyal Ağ (İlişkiler Ağı) ve Sosyal Sermaye

Literatürde kitlesel göçün, ekonomik, siyasi ya da sosyal nedenler sonucunda bölgedeki tüm katmanları içererek gerçekleştiği ve zorunlu göç ile özdeşleştiği ifade edilmektedir. Zincirleme göç türü ise bireysel veya özerk bir şekilde göç kararı vermekten ziyade üyesi olunan birimi dikkate alarak bağımlı bir şekilde göç etme türüdür. Bu bağlamda gidilecek yer hakkında önceden göç edenlerden edinilen bilgiler dâhilinde önceden gidilenlerle kurulan ilişki ağları bilgi birikimi sunarken olası risk ve maliyetleri de

azaltmaktadır (Kaygalak, 2009: 12-13). Sosyal bağların akrabalık ve topluluk üyeliğine dayandığı fikri zincirleme göç işlemlerini kolaylaştırdığına dair ifadeler yer alırken zamanla göç ağları ifadesi de zincirleme göç teriminin yerine kullanılır hale gelmiştir (de Haas, 2010: 1589). Bu bağlamda literatür dikkate alındığında göç ağları hakkındaki tanımlamalar bazı ipuçları sunmaktadır. Özellikle araştırmanın amacına hizmet etmesi açısından göç edilecek ülke, o ülkedeki iş fırsatları, yaşama olanakları ve göç yolları hakkında daha önceden o ülkeye göç etmiş kendi akraba ya da tanıdıklarından tamamen enformel kaynaklarla ve birincil ilişkiler vasıtasıyla bilgi edinme söz konusudur. Dolayısıyla ulaşılan bilgiler ışığında göç kararı veren kişilerin oluşturduğu zincirleme göç sürecindeki belirleyici gücün, ilgili göç sürecinin başarıyla sonuçlanması ve tüm akrabalık ağı için fırsatlar zinciri sunmasında yattığı sonucuna varılabilir (Korkmaz, 2011: 11-12). Göçü destekleyen resmi siyasetlerin varlığı, diğer göçmenleri de göç konusunda cesaretlendirirken harekete geçilmesi göç ağlarının kurulma sürecini başlatır. Bu ağlar, bireylerin diğerleriyle iletişim içinde olmasına bağlı davranışlara yansır ve faaliyette bulunan bağlantılı bireyin konumu itibarıyla davranışlarını kontrol altına alır. Üstelik göçmenlerin kararlarında en büyük paya sahip olan bireysel veya kolektif öznelerin arasındaki mevcut bağlar, göç sürecinde yaşanan mağduriyeti asgari seviyeye indirerek göçün başarıya ulaşmasında rol oynar (Faist, 2003: 38-39). Göçmen ağları ise göçmenleri birbirlerine bağlayan kişilerarası bağlar olarak nitelendirilebilir. Yani göçmen ağları göçmenleri, eski göçmenleri ve göçmen olmayan bireyleri akrabalık, arkadaşlık ve ortak paylaşılmış kökenler ekseninde varılan hedef ülkede birbirine yaklaştırır ve kişilerarası bağların kurulmasında önemli bir rol oynar (de Haas, 2010: 1589). Bu bağlamda göçmenleri aileleriyle bir araya getirmeyi amaçlayan politikalar, göçmenlerin ilişkilerini güçlendirirken mevcut göçmen ağları göçün dinamiklerini anlamaya, göçle ilgili geleceği kestirmeye, zaman ve mekânda göçün genişlemesiyle ortaya çıkan sorunlara çözüm aramaya yardımcı olur. Göç ağına dair çıkarılacak en genel tanımı Massey, göçmenlerin yeni geldikleri mekândaki göçmenlerle ve geride kalanlarla kurdukları ilişkilerin bütünü şeklinde yapmıştır (Kaya, 2017: 20-21). Kısaca ifade edilen bu tartışmalar göç sürecinde sosyal ağların oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz göçmen davranışlarının aile ve cemaat dinamiklerinin yanında tarihsel geçmişten de verimli şekilde etkilendiği de göz ardı edilmemelidir. Aslına bakılırsa göçmenlerin yeni yerleşmeye çalıştıkları yerleşim alanlarına dair sahip olduğu bilgiler, sınırlı ve kısıtlayıcıdır. Göçmenler maruz kaldıkları engellemeler, kısıtlılıklar ile kültürel ve sosyal sermayeleri ile baş ederler. Bundan dolayı göç sürecini etkileyen sosyal ağlar ile göçmenlerin entegrasyon sürecini etkileyen sosyal sermayenin dikkatli bir şekilde ele alınması önem arz etmektedir. Bilindiği üzere amacı toplumun doğasını anlamak olan sosyal bilim kavramlarının, diğer bilim dallarının kavramları ile kıyaslandığında üzerinde hemfikir olunan tek bir tanımları bulunmamaktadır. İnsanların kurdukları ilişkileri açıklamak için kullanılan sosyal sermaye kavramı da bunlardan sadece biridir. Sosyal sermaye, bireysel veya kolektif öznelerin arasındaki toplumsal yapıdaki kolaylaştırıcı işlemlerle söz konusu sistem tarafından sağlanan yararlılardan oluşmaktadır (Faist, 2003: 39). Nitekim zaman içerisinde farklı boyutlarda anlam kazanan sermaye kavramı, sanayi toplumunda “neye sahipsin?” sorunun karşılığını temsil ederken bilgi toplumuna geçişle “ne biliyorsun?” sorusuna evrilmiş ve günümüz iletişim toplumunda “kimi tanıyorsun?” sorusunun cevabı şeklinde anlam kazanmış soyut bir kavram halini almıştır. Sermaye kavramının bu şekilde evrim geçirmesi ve anlam genişlemesi yaşamasıyla ekonomik ve sosyal yaşamın kesiştiği noktada daha net açıklamalar yapabilme yetkinliğine kavuşulmuştur. Bu bağlamda sosyal sermaye, güvene dayalı sosyal etkileşimin sosyal ve ekonomik faydaya dönüşmüş halidir (Karagül, 2012: 61).

Asıl görmesi gereken değere 1970’li yıllardan itibaren Pierre Bourdieu, James Coleman ve Robert D. Putnam sayesinde ulaşan sosyal sermaye kavramının ilk sistematik analizi, kavramı gerçek veya potansiyel kaynakları bir araya getiren dayanaklı ağlar ya da daha az kurumsallaşmış ilişkiler olarak tanımlayan Bourdieu’ye aittir (Portes, 1998: 3). Bourdieu, sermaye biçimlerinin birbiri yerine kullanılamayacağını fakat hepsinin tek tek birbiriyle bağlantısının olduğunu ve bu bağlantının göz ardı edilemeyecek şekilde işbirliğine dayandığını ifade etmiştir. Bourdieu farklı temeller üzerine yapılandırılmış sosyal sermayeyi, birikmiş tarih olarak nitelendirdiği toplumsal dünyada, sermayeden birikmiş emek olarak bahsetmektedir. Bourdieu’nün ifadesi ile sosyal dünya birikmiş tarihtir; sermaye madde biçiminde ya da içselleştirilmiş ‘dâhil edilmiş’ şekilde birikmiş işten oluşmaktadır. Sermayenin kişi veya gruplara metalaştırılmış sosyal enerjiyi sahiplenilme olanağı sunması şahsen ve özel olarak öğrenilebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Birbirinin yerine dolduramayan küçük parçacıkların birikiminden oluşan sosyal dünyayı anlamlandırabilmek adına öznel ve nesnel yapıların özünde bulunan gücü temsil eden sermaye kavramını kullanmak önemlidir (Bourdieu, 1986: 241).

Metodolojik bakımdan bireyselci olan Coleman, aktörlerin kendi menfaati uğruna başkalarını düşünmeden hareket edebildiğinin altını önemle çizmiştir. Sosyal sermaye mefhumunu toplumsal çıkarları açıklamak için araç olarak kullanan Coleman, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda en doğru davranışın rekabet etmek olduğunu bile bile işbirliğini seçmelerindeki ana unsurları sosyal sermaye kavramı ekseninde açıklığa kavuşturmuştur. Coleman'ın düşüncesinde sosyal sermayenin, bir bakıma uyumlu olduğu klasik ekonomi anlayışındaki piyasanın "görünmez eli" rolünü üstlendiği fikri yatmaktadır (Field, 2008: 30). En nihayetinde sosyal sermayeyi beşerî sermayeyle kıyaslayan Coleman, fiziksel sermayenin üretimi kolaylaştırmak amacıyla şekillendirilen araçlar için gerekli olan malzemelerdeki değişimlerden oluşturulduğunu izah etmektedir. Fiziksel sermaye kapsamına giren beşerî sermayenin ise bireylerin değişen dünya düzenine uyum aşamasında edindikleri yetenek ve ortaya çıkan kapasitedeki değişimlerden oluştuğunu vurgulamaktadır. Putnam ise sosyal sermayeyi sivil katılım, karşılıklı yarar için organize hareket, işbirliği sağlayan iletişim ağları, norm ve güven benzeri yapılardan oluşan sosyal örgütlenme özellikleri olarak tanımlamıştır. Sosyal sermayenin mevcut olduğu topluluk içinde birlikte çalışmanın kolay olduğuna sıkça vurgu yapmıştır (Harriss ve Renzi, 2010: 7-8).

Literatürde yer alan tartışmalara genel olarak bakıldığında göç sürecinde ve sonrasında sosyal ağlar (ilişkisel ağ) kadar sosyal sermayenin önemi özellikle yeni yerleşim mekânının belirlenmesinde, 'güven' duygusunun gelişmesine, adaptasyon sürecine ve temel sosyo-ekonomik ihtiyaçların giderilmesine yönelik konularda açığa çıktığı görülmektedir (Öğüt ve Erbil, 2009: 10-11). Bu anlamda Suriyelilerin adaptasyon sürecini ve ekonomik entegrasyon sürecinin nasıl geliştiğini anlayabilmek için etnik ekonomi ve etnik girişimcilik konuları tartışılması gereken önemli bir alt başlığı oluşturmaktadır. Çünkü göçmenler özelinde girişimcilik konusu özellikle entegrasyon sürecinde ilk olarak göç eden bireyler tarafından gerçekleştirilen en önemli eğilimler arasında yer almaktadır.

1.2. Etnik Ekonomi ve Etnik Girişimcilik

Egemen topluluk tarafından etnik olana hangi perspektiften bakıldığı aynı zamanda etnikliğin nasıl algılandığıyla ilişkili bir durumdur. Bu bağlamda kullanım alanı bir hayli geniş olan etnik metaforuna diyalektik düşüncenin hâkim olduğu günümüzde nasıl gönderme yapıldığı, ayrıca araştırılması gereken alandır. Etnik kavramının meşru kullanım alanına giren etnik ekonomi ve etnik girişimcilik kavramlarını, çalışmalarda ortaya çıkan paradokslara açıklık getirmek adına ayrı ayrı ele almak önem arz etmektedir. Etimolojik bakımdan "ethnos" teriminin tarihsel dayanağı Yunanlılara kadar uzanmaktadır. Ethnos kavramının kullanım alanları ise en yalın haliyle aidiyet duygusuyla bütünleşmiş aynı soya dayalı biyolojik özellik verilerini ima etmektedir. Bunların yanında soya dayanan mitleri ve ortak bir geçmişe sahip olan din, dil gibi etno-kültürel kategoriler bakımından "ethnie" kavramı, kişiyi farklılıklar ekseninde diğerlerinden ayıran kimlik özelliklerine sahip olmakla eşdeğer bir terimdir. Etniklik kavramı genel anlamda aynı antropolojik köken, paylaşılmış mekân, din, kullanılan dil, ortak ulusal geçmiş gibi öğelerden meydana gelen sistematik bir kültürel yapıyı benimsemiş ve aralarında karşılıklı duygusal bağ bulunan topluluklardan oluşmaktadır (Tekinkaya, 2015: 20-23). Egemen toplum içerisinde niceliksel bakımdan daha az olan bu etnik topluluk grupların hayatta kalabilmek adına ev sahibi ülkede çalışmaları bir zorunluluktur. Fakat bu etnik azınlıkların eğitim ve becerilerindeki düşüklük, işveren tarafından maruz kaldıkları ayrımcılık ve dil bilmeme gibi engellerden dolayı ücretli iş bulmakta zorlandıkları da bir gerçektir. Alan yazınında sadece en belirginlerini dillendirdiğimiz bu sorunlardan kaynaklı etnik topluluk üyelerinin serbest mesleklere özelde ise girişimciliğe yöneldiği görülmektedir. Göçmenlik ağlarına dayanan bu girişimcilik süreci destekleyici etnik iş ağları, tanıdıklık bağlantılarıyla elde edilen resmi işgücü kaynaklarına ulaşma imkânı, göç eden göçmenler arasında girişimciliğe olan eğilim ve kendi ülkelerindeki girişimcilik geleneklerini gelinen ülkeye aktarma isteklerini içermektedir (OECD, 2007: 101).

Dolayısıyla paylaşılmış bir göç deneyimi olan etnik grup üyelerinin yaşamlarını devam ettirebilmek için ticarete atılıp etnik girişimcilik modeli sunmalarıyla oluşturdukları ekonomi modeli ise etnik ekonomi

olarak sembolleşmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Etnik girişimciler arasında işlerlik kazanan etnik ekonomi kavramı, genel işgücü piyasası dışında kalan etnik azınlığı temsil eden kendi işyerinde çalışanlardan, etnik işverenlerden ve onların etnik çalışanlarından oluşmaktadır (Light ve Gold, 2000: 4). Etnik ekonomi kapsamında “etnisite temelli sosyal ağlar, kişilere iş fırsatları hakkında bilgiye ulaşma imkânı sağlamakta, belirli iş alanlarının belli bir etnik grubun tekelinde kalmasını sağlamakta, emek kaynağı ve finansal destek sağlamakta ve insan sermayesi ile ilgili olan eksikliklerin giderilmesini sağlamaktadır” (Light, 1972 akt. Akyığıt, 2016: 153). Bu modelde kişilerin sahip oldukları sosyal ağ ve bağlantıların, sunulan istihdam fırsatlarından etnik grup üyelerinin birbirlerini haberdar etmesiyle işlerlik kazandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Rasyonel yetiler arasında yer alan etnik iş kontrolü, grup üyeleri arasında birbirlerini destekleyerek zamanla küçük sermayelerle mikro girişimciliğe kaynaklık etmektedir. Bu doğrultuda kendi hesabına çalışmaya başlamak için küçük ölçekli işletme açan etnik girişimcinin zamanla ait olduğu etnik grup üyelerine istihdam sunup işveren konumuna evrildiğini söylemek yerindedir (Tekinkaya, 2015: 46). Etnik ekonomi, ilk olarak tüccar azınlıklara hitaben ortaya çıkmış ve zamanla kullanım alanı genişleyerek tüm göçmenlerin ve etnik grup mensubu bireylerin ekonomik anlamda kendilerini koruma ve bağımsızlık stratejilerini içeren bir kavram haline gelmiştir (Tekinkaya, 2015: 30). Dolayısıyla bağımsızlık güdüsü, imkânların kısıtlılığıyla bütünleşerek göçmenleri serbest meslek arayışına itmektir. Bu doğrultuda mikro işletmeci olarak hayatlarını idame ettiren etnik kimlik sahibi göçmenlerin egemen sınıftan ayrılarak kendi etnik üyeleri arasında fonksiyon göstermeleri, etnik ekonominin sürdürülebilirliğiyle varlık kazandıklarına işaret etmektedir.

Küreselleşen dünya ile birlikte ülkeler arası sınırlar eskiye nazaran daha şeffaf bir hal almıştır. Böylelikle sınır ötesi geçişlerin getirisi olan göçlerin kolaylaşmasına bağlı uluslararası hareketliliklerde artışlar yaşanmıştır. Boz (2007: 9-10)'un ifade ettiği gibi kendi ülkesinden ayrılarak farklı bir ülkeye gelen bireyler kendileri gibi göçmen olan bireylerle etkileşimde olarak ister istemez toplumun geri kalanından bir ayrışma yaşamışlardır. Nüfusun genelinden farklılaşma beraberinde ötekileştirilmiş olan kişinin kendine benzer olanlar gibi etnik kimlik kazanmasını getirmiştir. Bu kişiler yaşamlarını idame ettirebilmek adına geldikleri ülkenin emek piyasasında ucuz işgücü ve vasıfsız işçiler olarak konumlanmışlardır. Fakat gitgide göçmenlerin geldikleri ülkenin koşullarına uyum sağlamalarıyla beraber kendi işletmelerini kurmaları, geline ülkenin ekonomisinde görünür hale gelmelerine ve kendilerinden daha fazla söz ettirir hale gelmelerine kaynaklık etmiştir.¹ Dolayısıyla iş piyasasında etnik azınlıkların da söz sahibi olmaya başlamaları ve etnik işletme sahiplerinin sayısındaki artışa paralel olarak literatürde “etnik girişimcilik” kavramları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda etnik girişimcilik, etnik azınlığın iş sahipliğine adım atması ya da etnik grup üyelerinin işletmeci olma girişimidir. Etnik girişimci ise göç ile geline ülkede kendi gibi göçmen olan veya ortak kökene ait bireylerle kişisel bağlantılarını devreye sokarak kendi işletmesini açan bireydir. Diğer bir deyişle “ortak dili kullanan, soydaş, paylaşılmış geçmişi, ortak değer ve kültürü bulunan topluluk üyelerinin özellikleriyle eşdeğer olan “etnisite” kavramı ile “girişimcilik” kavramı birleşince ortaya “etnik girişimcilik” kavramı çıkmıştır. Dolayısıyla etnik girişimcilik kültürel benzerliklere sahip bireylerin, göçle gidilen ev sahibi ülkede kendi işini kurmasıyla edindiği konumdur. Etnik girişimciliğe dair en spesifik tanım ise, yabancı göçmenlerin iş sahibi olmasıdır” (Yıldız, 2017: 102). Burada etnik girişimciliğin gelişme evresini etkileyen en önemli faktörün göç aktörlerinin sahip oldukları öznel sosyal sermaye ağı sayesinde gelişim gösterdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylelikle etnik girişimciliğin sosyal sermayeden beslendiğine dair genel kabul geçerliliğini korumaktadır.

Nitekim gelişmiş ekonomilerde etnik grupların artışı doğal olarak onları görünür kılmış ve emek piyasasına dâhil olan etnik azınlıkların kendi işlerini kurmalarıyla etnik girişimcilik kavramı literatürde

¹ Suriyelilerin farklılıkla birarada yaşama deneyimleriyle birlikte ve ekonomik entegrasyon sürecini girişimcilik özelinde ele alan çalışmalar için ayrıca bkz. Vesek, Sait, Suğur, Nadir (2021). “Türkiye’deki Suriyelilerin Kentsel Yaşam Deneyimleri Gaziantep ve İzmir Örneği”, *İnsan Ve Toplum Dergisi*, dx.doi.org/10.12658/M0512; Koyuncu, Ahmet (2020). Toplumsal Kabulde Ekonominin İmkânı –Konya’daki Suriyeli Girişimciler- *İnsan ve Toplum Dergisi*. 10 (3), 100-131; Kolukırık, Suat ve Özcan, N. (2019). Farklılık ve Farkındalık Ekseninde Suriyeli Göçmen Nüfusun Sosyolojik Özellikleri: Payas İlçesi Örneği, *Göç Dergisi*, 6 (2), 191-212.

kendinden sıkça söz ettirir hale gelmiştir. Bu doğrultuda etnik iş, potansiyel girişimcinin ait olduğu etnik grubun diğer üyelerinin beklenti ve ihtiyaçlarına yönelik faaliyette bulunmasıyla aktifleşmektedir. Daha çok sürekli çalışacak bir işe sahip olmak için gerekli eğitim ve dil bilgisinden mahrum olan, henüz içinde bulunulan topluma adapte olamamış göçmenler tarafından tercih edilen serbest meslek aslına bakılırsa işsizliğin en büyük alternatifi olarak ortaya çıkmaktadır (Kaya, 2015: 7-8). En nihayetinde Suriyeli etnik girişimcilerin dâhil oldukları model, ortak bir ulusal arka plana veya bir kökene sahip olan bireylerin kişisel bağlantılarını kullanarak göç tecrübelerine dayalı kendi işini kuran bireylerin etkileşimlerinin toplamıyla kavramsallaştırılan etnik girişimcilik ile örtüşmektedir. Bu bağlamda etnik girişimci, çalışan, işveren ya da karşılıksız emek harcayan aile fertleri tarafından şekillendirilen piyasa işleyişi ise etnik ekonomi ağına işaret etmektedir (Subanova, 2013: 18-19).

2. Araştırma Sahası: Suriyelilerin İzmir'e Göçü ve Ekonomik Entegrasyonu

Yayınlanan güncel verilere göre, İzmir'de geçici koruma altında 147.284 Suriyeli bulunurken bu rakam İzmir genel nüfusunun %3,3'lük kısmını oluşturmaktadır. Bu yüzdelik rakam ne kadar az gibi görünse de İzmir en çok Suriyelinin bulunduğu Türkiye'nin 8. ili olması açısından önemli bir konumdur². Yapılan çalışmaların geneli analiz edildiğinde ortaya çıkan tabloda, Suriyelilerin Türkiye'ye gelmeye karar vermelerini etkileyen faktörlerin başında güvenlik tedbirleri yer almaktadır. Maddi açıdan her şeylerini kaybetmiş olan Suriyelilerin çektikleri ekonomik sıkıntılardan dolayı hem yol masraflarının az olması hem de diğer ülkelere kıyasla Türkiye'ye giriş masraflarının makul fiyatlarda olması Türkiye'ye göçü daha cazip kılmıştır.

Türkiye sınırından giriş yapan Suriyeli mültecinin bir kısmı kamplara yerleşirken bir kısmı şehirlere dağılmış ve bir kısmı ise Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçiş yapmıştır. Avrupa'ya kaçak yollarla geçme çabalarına şahit olan Ege Denizi, aynı zamanda pek çok mültecinin de canını almıştır. Bu gerçekleşen kitlesel göç hareketleri Türkiye'nin kurumsal yapısında ve göç mevzuatında değişimler meydana getirmiştir. Genelde Türkiye'nin en büyük ilk 5 metropolü; özelde ise Ege'nin en büyük mega kenti olma özelliğine sahip İzmir, Suriyeliler için Avrupa'ya açılan kapı mahiyetinde olduğundan Suriyelilerin geçiş noktası olarak çoğunlukla tercih ettikleri iller arasındadır. Kayıtsız ve güvencesiz iş kollarında düşük ücretle çalışan Suriyeli mülteciler, kent merkezinde çöküntü alanlarındaki binalarda, yüksek kiralar ödeyerek barınmaktadırlar. Çevre ilçelerde ise mevsimlik işçi olarak çalışmakta ve geçici çadır alanlarında yaşamaktadırlar. Bu doğrultuda Suriyelilerin İzmir özelinde emek piyasasına dâhil olmalarıyla finansal etkinliklerinin ekonomideki yerlerini tespit etmek önemlidir.

Orta Doğu ve Asya ülkelerinin Avrupa'ya açılan kapısı olan Türkiye, Avrupa'ya yönelmiş pek çok Suriyeli tarafından geçiş yolu olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda İzmir, Yunan adalarına yakınlığıyla beraber etno-kültürel grupları içinde barındırmasıyla Suriyeliler için uygun bir geçiş ve konaklama yeri konumundadır. İzmir'de Konak, Karabağlar ve Bornova semtleri Suriyelilerin en yoğun yaşadıkları alanlar arasındadır. Daha çok "çöküntü alanlardan"³ oluşan bu ilçeler, ekonomik açıdan mültecilere düşük ücretler karşılığında barınma hizmeti sunmakla kalmayıp Suriyelilere etno-kültürel yapısıyla kendi habitatlarını kurma fırsatı tanımaktadır. Dolayısıyla Suriyelilerin yoğunlaştığı Konak ilçesinin Gültepe, Basmane, Agora ve Kadifekale semtlerinin yerleşmek için tercih edilmelerinin arka planında bu semtlerin diğer semtlere nazaran ekonomik bakımdan mültecileri zorlamamasıyla beraber burada yoğunlaşan Suriyelilerin kendi habitatlarını kurmuş olmaları bulunmaktadır (Çetin, 2017: 52). Bu bölgelere yerleşen Suriyelilerin yoğunluğunu etno-kültürel faktörler ve akraba bağlarla açıklamak mümkündür.

² <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>, Erişim Tarihi: 22.11.2020

³ Ergönül ve Sadioğlu'nun (2020: 161) "Kentsel Çöküntü Alanları Üzerine Teorik Bir Tartışma" adlı çalışmasında kentsel alanlarda zamanla eskijen kentsel alanların yenilenmemesi sonucu ortaya çıkan mekânlar çöküntüleşme olarak tanımlanmıştır. Kentsel çöküntü mekânlarını, kent merkezlerinde genellikle alt gelirliilerin ikamet ettiği konut alanlarıyla birlikte kentin merkezinde kalmış eski sanayi ve ticaret alanlarına yakın mekânları temsil etmektedir.

İzmir Ticaret Odası'ndan İzmir'deki Suriye ortaklı şirketler veya Suriyeli işletmeler hakkında net bir veriye ulaşılamamasıyla birlikte İzmir Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği'nden elde edilen küçük ölçekli Suriyeli girişimcilerin sahibi oldukları işletmeler hakkındaki genel bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. İzmir'de Resmi Olarak Faaliyette Olan Suriyeli İşletmelerin Mekânsal Dağılımı

İLÇE	SURİYELİ İŞLETME SAYISI
BUCA	50
BORNOVA	48
KONAK	42
KARABAĞLAR	30
BAYRAKLI	15
TORBALI	12
KARŞIYAKA	2
SEFERİHİSAR	1
MENEMEN	4
KEMALPAŞA	1
ÇİĞLİ	1
GAZİEMİR	1
BALÇOVA	1
TOPLAM	208

Tablo 1, İzmir'deki Suriyeli İşletmelerin Buca'da yoğunlaştığını gözler önüne sererken Buca'yı Bornova ve Konak ilçeleri takip etmektedir. İzmir'deki Suriyeli işletmelerin iş kolu dağılımına ise Tablo 2'de yer verilmiştir:

Tablo 2. İzmir'deki Suriyeli Girişimcilerin İş Kolu Dağılımı

Meslek Adı	İşletme Sayısı
Kahvehanecilik	4
Bakkallık, Bayilik, Büfecilik	83
Erkek Berberliği	22
Mobilya Ticareti	1
Ayakkabıcılık	11
Elektrik Malzemeleri İmalatı, Ticareti	1
Demir, Çelik Eşya İmalatı, Ticareti	2
Fırıncılık	1
Kozmetik İmalatı, Ticareti	5
Lokantacılık	14
Konfeksiyonculuk	13
Sihhi Tesisatçılık	2
İnternet Kafe ve Eğlence Amaçlı Oyun Salonu İşletmeciliği	1
Pastanecilik, Tatlıcılık	8
Telekomünikasyon Cihazları Ticareti	8
Büfe, Market ve Bakkallarda Yapılan Ticaret	5
İkinci El Eşya Ticareti	1
Erkek Berber ve Kuaför İşletmeciliği	2
Kadın Kuaförlüğü	4
Kasaplık	3
Kuruyemiş İmalat, Ticareti	2
Telekomünikasyon Cihazları Kurulum, Onarım ve Ticareti	1
Altın, Değerli Mücevher İmalatı, Onarımı ve Ticareti	1
Tekstil Baskıcılığı ve Boyacılığı	1
Spor Tesisi İşletmeciliği	1
Terzilik	2
Meşrubat İmalatı, Ticareti	1

Tablo 2.'nin devamı.

Meslek Adı	İşletme Sayısı
Pazarcılık	1
Beyaz Eşya Onarımı	1
Aktar Ürünleri İmalatı, Ticareti	1
Mobilya İmalatı	1
Karoser İmalatı, Kaportacılık	1
Oto Yedek Parça Ticareti	1
Elektronik Ürün Ticareti	1
Ajans, Organizasyon Faaliyetleri	1
TOPLAM	208

Çeşitli iş kollarında faaliyette olan Suriyeli işletmelerin oranlarına yer verilen Tablo 2'den anlaşılacağı üzere İzmir'deki Suriyelilerin bakkallık, bayilik, büfecilik gibi iş kollarında yoğunlaştıkları görülürken bakkallığı, erkek berberliği ve lokantacılığın takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik özelinde 35 farklı iş kolunda faaliyet gösteren Suriyeli girişimcilerin toplamda 208 işletme ile İzmir'in ekonomisinde kendilerine yer açtıklarını söylemek yerindedir.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmanın örnekleme 7 yıldır Türkiye'de yaşamakta olan 10 aydır faaliyette olan Bornova'daki bakkal işletmesini işleten Suriyeli girişimciden hareket ederek amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yaklaşımı ile ulaşılmıştır. Farklı iş kollarında işletme açarak girişimcilğe adım atmış, eğitim seviyesi genel olarak düşük seyreden ve aktif nüfusu temsil eden 13 erkek ve 4 kadından oluşan toplam 17 kişiye kartopu örnekleme ile ulaşılarak en az 25 dakika en çok 115 dakika süren mülakat yöntemi uygulanmıştır. Kartopu örnekleme yöntemine dayalı olarak 2011 yılında Türkiye'ye göç etmiş 10 aydır bakkal olarak işletmesini işleten Suriyeli mülteciden hareket ederek çalışmanın örnekleme oluşturulmuştur. Referans kişiye bir tanıdık ve semt muhtarı aracılığıyla ulaşılmıştır. Görüşme için ziyaret edilen her bir işletme sahibinin yönlendirmesi aracılığıyla semtteki diğer işletme sahiplerine ulaşılmıştır. Örneklem oluşturulurken "maksimum çeşitlilik" ilkesine dikkat edilmiştir. Görüşme esnasında bireylerin kendilerini rahat ifade edebilmelerini sağlayabilmek için Suriyelilerin kendi mekânlarında 27.02.2020 - 02.04.2020 tarihleri arasında kendilerinin belirledikleri zaman dilimleri içerisinde görüşmelerin yapılmasına özen gösterilmiştir.

Katılımcılardan 5 Suriyeli girişimci ile Türkçe iletişim kurulmuştur. 12 katılımcı ile tercüman eşliğinde görüşülmüştür. Türkçe bilmeyen katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, tercümanın önderliğinde çalışmaya aktarılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışma, katılımcılarla yüz yüze görüşülerek son şeklini almıştır. Katılımcılar arasında standart oluşturabilmek için açık uçlu sorulara dayanan yarı yapılandırılmış soru tekniği kullanılmıştır. Yapılan görüşmeler kavram, temaları ortaya çıkarma noktasında yeterliliğe ulaşıldığında tamamlanmıştır. Katılımcıların aktardığı deneyimlerle doğrudan elde edilemeyen saha dinamiklerine dolaylı yoldan ulaştığımız bu çalışma, elde edilen bulgular doğrultusunda çalışmanın temel amaçları da göz önünde bulundurularak öncelikli olarak ana temalar oluşturulmuştur. Bu doğrultuda betimsel içerik analizi yöntemi kullanılarak katılımcıların ifadeleri yorumlanmıştır. Bu araştırma için nitel araştırma yönteminin kullanılmasıyla amaçlanan, Suriyeli girişimcilerin görüş ve deneyimlerini gün yüzüne çıkararak elde edilen bilgi ve bulgularla anlamlandırma çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda çalışma için nitel teknikler arasından en yaygın kullanılan görüşme ve gözlem yöntemi uygun görülmüştür. Araştırmaya konu edilen kişilerin, bakış açılarını, tecrübelerini, görüş ve tutumlarını ortaya çıkaran görüşme yöntemi, bir nevi konuşarak sözlü iletişim yöntemidir. Araştırılan konu hakkında verileri elde etmede kullanılan güçlü bir yöntem olan görüşme yöntemini kullanan araştırmacıların, görüşme formu hazırlama, pilot uygulama, görüşme planı ve uygulama gibi konularda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 42). Yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanıldığı çalışmada, nitel çalışmanın vermiş olduğu esneklik sayesinde görüşmenin gidişatına göre hazırlanan sorulara ekleme ve sorular arasından çıkarma yapılarak görüşmeler yürütülmüştür.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda görüşme yapılan katılımcılar Tablo 1’de K (katılımcı) kısaltmasıyla gösterilirken kısaltmaların yanındaki rakamlar da görüşme yapılan katılımcı sayısını temsil etmektedir. Çalışma süresince katılımcıların anlatıları K1,K2, K3 şeklinde kodlanmıştır. Tablo 1’de belirtildiği gibi katılımcılar 4 kadın ve 13 erkekten oluşmaktadır. Çoğunluğu 18-36 yaş aralığındaki aktif nüfusu temsil eden 12 katılımcı ile 5 katılımcının 36-52 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Görüşmecilerin 2’si dışında tamamı evliyken eğitim seviyeleri 1 üniversite mezunu, 3 lise mezunu ve 13 ilkokul mezunudur.

Tablo 3. İzmir’de Görüşülen Suriyeli Küçük Girişimcilerin Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Seviyesi	Çocuk Sayısı
K1	Erkek	18	Evli	İlkokul	-
K2	Erkek	24	Evli	Lise	2
K3	Erkek	22	Bekâr	Lise	-
K4	Erkek	30	Evli	İlkokul	4
K5	Erkek	27	Evli	İlkokul	2
K6	Erkek	19	Evli	İlkokul	1
K7	Erkek	24	Evli	İlkokul	2
K8	Erkek	46	Evli	İlkokul	5
K9	Erkek	40	Evli	İlkokul	4
K10	Erkek	40	Evli	İlkokul	3
K11	Kadın	28	Bekâr	İlkokul	-
K12	Kadın	32	Evli	İlkokul	3
K13	Kadın	36	Evli	Lise	3
K14	Erkek	45	Evli	İlkokul	5
K15	Erkek	52	Evli	Üniversite	6
K16	Kadın	29	Evli	İlkokul	2
K17	Erkek	32	Evli	İlkokul	3

Ekonomik açıdan işletme türleri imalat işletmeleri, ticaret işletmeleri ve hizmet işletmeleri olmak üzere 3 ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. İmalat işletmeleri sınıflandırmasına giren tek işletme olan K9 adlı katılımcının işletmesi, hem imalat hem satış odaklı hizmet verdiği için imalata dayalı iş kolu sınıflandırmasında değerlendirilmiştir. Ticaret işletmeleri sınıflandırmasına giren işletmeler; bakkal K1, K7, K8 ile bebek malzemeleri satan K10, tuhafiyecilik yapan K11, K12, K13 ve hac malzemeleri satan K16 ile kahve satışı yapan K17 adlı katılımcıların işletmeleridir. Son olarak hizmet işletmelerine giren işletmeler ise kebabçılık yapan K2, berberlik yapan K3, lokantacılık yapan K4 ve K14, kaportacı olan K5 ve elektrikçi olan K6, tatlıcılık yapan K15 adlı katılımcıların işletmeleridir.

Tablo 4. İzmir'deki Suriyelilerin Girişimciliğe Dönük İstihdam Bilgileri

Katılımcı	Asıl Meslek	Mevcut İşletmenin Türü	Türkiye'de Bulunma Süresi (Yıl)	İşletmenin Faaliyet Süresi	Kendinden Başka Çalışan Sayısı
K1	Bakkal	Bakkal	7	10 ay	-
K2	Öğrenci	Kebapçı	6	1 yıl	-
K3	Berber	Berber	6	4 yıl	-
K4	Lokantacı	Lokantacı	5	4 yıl	1
K5	Kaportacı	Kaportacı	4	1 yıl	-
K6	Elektrikçi	Elektrikçi	5	2 yıl	-
K7	Bakkal	Bakkal	7	2 yıl	-
K8	Ticaret	Bakkal	5	2 yıl	-
K9	Ayakkabıcı	Ayakkabıcı	5	2 yıl	-
K10	Ticaret	Bebek Malz. Satışı	4	2 yıl	-
K11	Ev Hanımı	Tuhafiye	6	1,5 yıl	-
K12	Ev Hanımı	Tuhafiye	5	2 yıl	-
K13	Lokantacı	Tuhafiye	5	3 yıl	-
K14	Lokantacı	Lokantacı	5	5 yıl	3
K15	Eczacı	Tatlıcı	4	1 yıl	-
K16	Ev Hanımı	Hac Malz. Satışı	6	3 yıl	-
K17	Kahve Satıcısı	Kahve Satıcısı	5	3 yıl	1

Görüşülen 17 katılımcı arasından 10 katılımcının kendi ülkelerinde de aynı iş kollarında faal oldukları anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak Suriyeli küçük girişimcilerin sahip oldukları tecrübe ve deneyim, Türkiye ekonomisine dâhil olma sürecinde büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan farklı iş kollarındaki Suriyeli küçük girişimcilerin yoğun bir şekilde 2013 ile 2016 yılları arasında Türkiye'ye gelmiş ve o zamandan beri Türkiye'de ikamet etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcıların -K14 adlı katılımcı dışındaki- tamamının Türkiye'ye gelir gelmez girişimci olmadıklarını ifade edebiliriz.

4.2. Göç Pratiklerinin Sosyal Sermaye Bağlamında Yansımaları

Göçler çağının hüküm sürdüğü günümüzde meydana gelen göçlerin etkileri her cepheden hissedilmektedir. 9 yılı aşkın süredir devam eden ve güncelliğini hala ilk günkü gibi korumakta olan Suriye iç savaşı, bugüne kadar görünen en büyük kitlesel göç hareketini gözler önüne sermiş durumdadır. İç savaşın şiddetlenmesi ve göç hareketlerinin ivme kazanmasıyla birlikte Suriyeli halk çareyi çevre ülkelere sığınmakta bulmuştur. Türkiye'yi güvenilir bir liman olarak gören Suriyelilerin göç etmek için ilk seçtikleri ülkenin Türkiye olmasını, ülkeler arası sosyo-ekonomik bağlantılar, uygulanan politikalar ve Suriyelilerin en az bir tanıdığıının Türkiye'de olması gibi etmenler desteklemektedir (Yurdakul, 2020: 59-60).

"Suriye'ye en yakın ülke Türkiye olduğu için buraya gelmeyi tercih ettik. Bizim bütün millet buraya hep beraber geldik. Herkes Türkiye'ye gelirken ben başka bir yere gitsem olmazdı, başka bir ülkede tek başıma ne yapacağım hiç yoktan İzmir'de akrabalar var, birbirimize destek oluyoruz"(K6).

Görüldüğü üzere katılımcıların genel olarak Türkiye'ye gelmeleri coğrafi yakınlığa dayanırken özelde ise akrabalarının İzmir'e göç etmiş olmasından kaynaklı İzmir'e yerleştikleri anlaşılmaktadır. Aile, akraba ve arkadaş kısacası tanıdıklık ilişkilerinden beslenen göç ağları, zincirleme göç sürecinin zeminini hazırlar.

Benzer şekilde İzmir'e gelme kararını sahip olunan göç ağlarının yani Suriyeli tanıdıkların etkilediği söylemek yerindedir. Zincirleme göç bir ülkeye bir tanıdığın göç etmesiyle başlayan ve diğerlerinin birbirlerini etkileyerek göçün sürekliliğinin sağlandığı modeldir. Dolayısıyla İzmir'e göç eden Suriyelilerin bağlantıları göç sürecinde aracı faktördür denilebilir. Göç etme kararını etkileyen en büyük etmenlerden biri, göç edilecek yerin çekici faktörlere sahip olmasıdır. Yıldız (2017: 316), Türkiye ile Suriye'nin mekânsal yakınlığının yanı sıra Türkiye'deki Suriyeli sayısındaki yoğunluktan kaynaklı Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmeye karar verdikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda İzmir özelinde Suriyeli sayısındaki artışa bakıldığında, beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamak adına iş kurmak isteyen Suriyeli girişimciler için İzmir'in önemli bir yerleşim alanı haline geldiği anlaşılmaktadır.

"İzmir Yeşilova'da benim arkadaşım vardı, ilk geldik bütün aile orada kaldık. Yardım etti ev aradık, bulduk 500 TL'ye kiraladık, sonra ailecek iş aradık, farklı işlerde çalıştık"(7).

Katılımcıların ifadelerinden, mültecilerin gittikleri yerlerde ilk iletişime geçtikleri kişilerin yine tanıdıkları bağlamında geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Denilebilir ki göç edilecek yer kararında etkili olan sosyal ağların göç sürecinde ilk iletişime geçilen sosyal ağları temsil etmesi, iç içe geçmiş tanıdıklık bağlarının mevcudiyetine dayanmaktadır. Bu bağlamda ağ kuramı kapsamında tartışıldığı gibi Suriye'den İzmir'e aktarılan iletişim kanallarının temelini eski göçmenler ile yeni göçmenlerin aynı kökene, aynı soya, aynı geçmişe dayanan ilişkilerini kapsamaktadır. Görüşmecilerin ifadelerinde Türkiye'ye göç etme kararlarını etkileyen etmenler arasında mekânsal yakınlığa yapılan vurgunun yanında güvenlik ihtiyacının da olduğu şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

"Suriye'de güvenlik tamamen bitti, ben yaralandım, varil bombası attılar 4 mahalle öteme ve bende bundan yaralandım, bombanın içinde ne varsa var, demir para, çivi ne ararsan baktım olmayacak Türkiye'ye geldik. Başka bir yere gitseydik örneğin Avrupa'ya gitseydik geri dönüşümüz olmazdı"(4).

"Savaşın çıkmasıyla, üniversiteyi kazandım zar zor okula gidiyorum 1 ay gittim ama 1 ayda 2-3 kere okula anca gidebildim, sınıfa her gidişimde 5-6 kişi azalıyordu. Okula gelenlere sordum bu insanlar nereye gidiyor diye Türkiye'ye dediler, bizde topladık eşyaları ilk abim geldi Konya'ya sonra ben geldim ardından"(K2).

Görüşmecilerin tamamının en az 1 tanıdığının Türkiye'ye göç etmesinin ardından kendilerinin de göç etmeye karar verdiklerine yönelik ifadeleri zincirleme göç sürecinin tetiklendiğini göstermektedir. Görüşmecilerin verdikleri cevaplar, Türkiye'ye gelme kararlarını mekânsal yakınlığın, güvenlik ihtiyacının, sosyo-ekonomik yakınlığın ve tanıdıklarla kurulan iletişimin etkilediği yönündedir. Bayrak (2018: 78-79)'ın İzmir'de hazırladığı *"Suriyeli Mültecilerin Sosyal Uyumunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: İzmir Örneği"* adlı çalışmasında ulaştığı en çarpıcı verilerden biri, zoraki göç faillerinin beraber hareket etme refleksi geliştirdikleridir. Suriye'de savaş başlamadan önce birbirine komşu olan bireylerin savaşın başlamasıyla hep beraber harekete geçip aynı bölgelere göç ettikleri söz konusu çalışmaya yansımıştır. Zorunlu göç aktörlerinin Suriye'nin Kuzey Halep, Haseke, Ayn El Arap ve Afrin adı verilen şehirlerinden gelerek İzmir'in Konak, Karabağlar, Buca, Bornova, Bayraklı ve Kadifekale ile Ballıkuyu gibi daha özeldeki ilçelerine yerleştikleri vurgulanmıştır. Bunların yanında Halep'in şehir merkezinden İzmir'in Pınarbaşı mevkiinde hayatlarına idame ettirenlerin varlığından bahsetmiştir. Bu doğrultuda Halep'in belirgin yerlerinden İzmir'in standart bölgelerine göç etme eğilimi, bölgeler arası göçmenlik ağlarını ön plana çıkarmaktadır. Suriye'deki insanların savaştan önceki toplumsal ilişkileri, savaşın başlamasıyla göç edilecek yer kararında belirleyici olmakla birlikte aralarında kurdukları bağ göç sürecinde de işlevselliğini korumuştur. Göç hareketliliği başlar başlamaz öncü bir grup Suriyeli, daha önceden göç eden tanıdıklarının yanına yerleşirken devamında gelenler zincirleme göçü oluşturmuştur. En nihayetinde ister doğrudan İzmir'e gelmiş olsun ister Türkiye'nin herhangi bir şehrine gelip akabinde İzmir'e gelmiş olsun her hâlükârda ulaşılacak sonuç, sosyal ağ ve bağlantıların gidilecek yer hakkında bilgi sunduğu yönündedir.

Diğer yandan her ne kadar Suriye'de savaştan önce var olan sosyal sermaye Türkiye'de yabancılık çekmeme konusunda bir ışık sunsa da topluma adaptasyon konusunda problem teşkil etmektedir. Çünkü etraflarında ve sosyal çevrelerinde bir değişim yaşanmamakla birlikte yerel halk ile etkileşimde aksaklıklar

yaşanmaktadır. Göçle birlikte daha da kuvvetlenen ağlar, göçmenleri içine girdikleri toplumdan izole ederken kendi gruplarının içine mahkûm etmektedir. Bu durum Gerni (2013)'nin ifade ettiği gibi sosyal sermayenin olumsuz etkisini bizlere göstermektedir. Çünkü göçmen ağlarının mevcudiyeti, diğer kişilerle iletişime gerek kalmadan hayatlarını idame edebilme şansı sunmaktadır. Yerel halkla iletişimden kaçınan göçmen, kendi grubu içinde işini halletmeyi seçer. Dolayısıyla kendi kültürünün içine hapsolür ve içinde bulunulan toplumdan gittikçe uzaklaşır (Çağlayan, 2006: 87).

“Eşimin annesi-babası ile benim annem-babam Suriye’deyken birbirlerine gidip gelmezdi pek. Türkiye’ye gelince mecbur aynı evde yaşamak zorundayız. Aslında bu sayede akraba, aile bağları güçlendi. Birbirlerini tanımayan dünürler birbirlerini tanımaya başladı. Aradaki kopukluk bitti. Eşimle ben çalışıyoruz, eşim kaynakçada çalışıyor, ben bu dükkânı işletiyorum. Çocuklara da anneler babamı bakıyor. Normalde kadınlar çalışmaz ama 8 boğaz bize baktığı için mecbur çalışmak zorundayım”(K16).

Genellikle bir ailenin içinde birkaç ailenin yaşadığı bu modelde birkaç neslin aynı çatı altında hayatlarını idame ettirdiği görülmektedir. Sosyal sermaye ekseninde değişen toplumsal unsurların, göç faillerini ve dolayısıyla ailelerini etkilediğine şahit olunmaktadır. Dünyada her şeyin dinamik olduğu bir çağda, aile yapısında, toplumsal algı ve işleyişte hatta toplumsal rollerde değişimler yaşanmaktadır. Başka bir ifadeyle “göçün oluşturduğu ilişkiler ağları sadece göçmene destek hizmeti vermekle kalmıyor, aynı zamanda toplumsal rollerin yeniden üretimini sağlıyor” (Abadan, 2017: 65). Buna göre denilebilir ki, Suriyeliler arasında grup içi dayanışma ve destek timsali olan göçmen ağları *bağlayan sosyal sermaye* pratiği sunmaktadır. Bağlayan sosyal sermayede ki kilit nokta, göçmenler arası bağlantıların kümelenmiş olmasıdır. Mesela sadece göçmen ile göçmenler arasında veya tanıdıklar ile kurulan bağların, bireylerin birbirlerine bağımlılığını artırmasının yanında (Yaman, 2016: 101) bağlayan sosyal sermaye ile grup içine kapanma paralellik göstermektedir. Açık ki, göçmenlerin kendi aralarında ilişkileri içeriden beslenirken ev sahibi toplumla olan ilişkileri dışarıdan biçimlenmektedir. Bu dışarıdan yapılanma, göçmen ile ev sahibi toplum arasında tampon işlevi taşıyan ve ilişkileri içinde barındıran bir mekanizmadır. İçinde yaşadıkları topluma uyum sağlamaya gayret eden katılımcıların zamanla girişimcilik faaliyetlerine yönelmesi köprü kuran sosyal sermayenin de aralarında etkinleşmeye başladığının göstergesidir:

“Resmi izinler, vergi levhasını falan muhasebecimiz var Mardinli bizim dili biliyor bizim yerimize o halletti. İşlek diye kiraladık, yerli halka daimi, ömürlük ruhsat veriliyor, bu dükkânda aynı imarlı ama biz Suriyeli olduğumuz için 1 senelik veriyorlar. 1 sene dolunca hem yabancı iznini hem ruhsatı yenilemek zorundasın ve bunlara ayrı ayrı 4.000 TL para veriyoruz her yenileyişte”(K14).

Katılımcıların bireysel deneyimlerine dayanarak, göçün getirisi olan mekânsal değişim sosyal ağlara işlerlik kazandırsa da göç öznelerinin bu durumdan farklılıklar ekseninde olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürü şekillendiren çalışmaların genelinde olduğu gibi bu çalışmada da ulaşılan nihai sonuç, görüşmecilerin ilk olarak aile ve akraba bağlarını temsil eden kişilerle iletişime geçmiş olmalarıdır. Dolayısıyla Suriyeli girişimcilerin göç süreciyle birlikte aile ve akrabalık bağlarına dayanan sosyal sermayeleri artarken daha özeldir *bağlayan sosyal sermaye* inşa ettiklerini ifade edebiliriz. Çünkü bağlayan sosyal sermaye, homojen insan toplulukları arasında var olan sosyal bağlar etrafında şekillenen ilişkilerle alakalıdır. Sosyal sermayenin bu özelliği sayesinde her türlü bilgiye hızlı ve kapsamlı bir şekilde ulaşılabilir, bireylere karşılıklı güven duygusunun aşılması ile anlaşmazlıkların ortadan kalkması sağlanabilir ve çözüme kısa yoldan ulaşılabilir, siyasi örgütlenme ve sosyal hareketlilik olumlu yönde etkilenebilir (Gerni, 2013: 38-39). Katılımcıların anlatılarında bağlayıcı sosyal sermayenin Suriyelilerin hayatta kalmalarına kaynaklık etmesi açısından olumlu etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Gerni (2013)'nin ifade ettiği gibi bağlayıcı sosyal ağların, ekonomik gelişmeyi zenginleştirirken dışlayıcı ve içe dönük olumsuz bir etki de yarattığı anlaşılmaktadır. Çünkü kurulan bağlantılar Suriyelileri kendi gruplarının içine hapsederek iç grup dış grup ayırımını beslemektedir. Bununla birlikte Suriyelilerin girişimcilik sürecine girmeye başlamalarıyla aynı zamanda gerek Türk muhasebeciyle gerekse resmi memurlarla kurulmaya çalışılan iletişim Suriyelilerin *köprü kuran sosyal sermaye*ye yöneldiklerinin göstergesidir. En nihayetinde göçmenler Kaya (2017: 22)'nin de ifade ettiği gibi kendileri dışındaki bireylerle etkileşimleri köprü kurucu toplumsal

sermaye ile sağlanırken göçmenlerin yine göçmenlerle olan ilişki ve dayanışmasını güçlendiren ağırlar ise bağlayıcı toplumsal sermaye ile sağlanmaktadır. Emek piyasasına girişte işlevselliğini belirgin ölçüde gösteren köprü kurucu sosyal sermaye, iş bulma sürecinde grup dışındakilerin desteğini temsil ederek bu süreçte fayda sağlar.

4.3. İzmir'deki Suriyelilerin Girişimcilik Faaliyetleri

Suriyeli girişimcilerin Türkiye ekonomisine dâhil olma sürecini, Suriyelilerin piyasa içinde aktif rol edinmesini sağlayan farklı etmenlerin olduğu açıktır. Bu etmenler arasında göçmenlerin sosyal, ekonomik ve beşerî sermaye (eğitim ve meslek) düzeylerine ilişkin hareketliliğe vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların Suriye'de savaş öncesi eğitim düzeylerindeki değişkenler ve bu değişkenlere bağlı çeşitlenen mesleklerine ilişkin asıl geçim kaynaklarına yönelik bilgilere yer verilecektir. Görüşmecilerin ifadelerinden Suriye'de eğitim durumlarına bağlı beşerî sermayeleri Türkiye'dekiyle pek farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, K15 adlı katılımcı üniversite mezunu ve 3 kişi lise mezunudur. Bunlar dışındaki tüm katılımcıların eğitim durumu ilköğretim seviyesindedir. K15 adlı katılımcı Suriye'de eğitim alarak meslek sahibi olan katılımcılar arasında yer alan tek katılımcıyı temsil etmektedir. Diğer görüşmecilerin tamamının Suriye'de ya çalışmamakta ya da örgün bir eğitim gerektirmeyen meslek sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

"Suriye'de ilköğretim bitince, bir ayakkabıcının yanına girdim çırak olarak, sonra işi öğrendim usta oldum, kendim kalıp çıkarmaya başladım, kendi işyerimi açtım. Asıl mesleğim ayakkabıcılık, savaş çıkışıya kadar ayakkabıcılık yaptım, şuanda aynı"(K9).

"İlköğretim mezunuyum. Suriye'deyken babamda aynı mesleği yapıyordu, abimde dükkânın başında duruyordu. Benim okul bitince bende durmaya başladım. Mesleğimiz kahve satıcılığı Suriye'de bu işi yapıyorduk burada da aynı mesleği yapıyoruz"(K17).

"Suriye'de dedem berberdi. Babama öğretti, babam bana öğretti. Atalarımızdan gelen meslek diyebiliriz. Bir eğitim almadım, liseden sonra babamın öğrettiğiyle dükkân açtım, ben dükkânı açtım 1 yıl sonra savaş başladı, sonrada buraya geldik. Şu an Suriye'deki mesleğime devam ediyorum"(K3).

Suriye'de ticaret faaliyetleri yürüttüklerini belirten çoğu katılımcı aldıkları eğitime nazaran zamanla deneyim ve tecrübelerine dayanan meslekleri icra ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu ifadeleri Coleman'ın "Beşerî Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye" adlı makalesinde vurguladığı şu konuyu hatırlatmaktadır: Beşerî sermaye bireyin belirli alanlarda eğitim alarak ileriye dönük kendine yaptığı yatırımın öğrendikleriyle iç içe geçmesidir. Bu süre zarfında ortaya çıkan yetenek ve kapasite, kişilerin çıkarlarına ulaşmalarını kolaylaştıran ilişkilerde mevcut bulunan sosyal sermaye sayesinde korunarak genişler (Coleman, 2010: 87). Özetle bireylerin sosyal ilişkilerine dayanan sosyal sermaye, beşerî sermayenin evrilmesinde kilit rol oynamaktadır. Beşerî sermaye bakımından zayıf olan bireylerin söz konusu eksikliklerini sosyal sermaye kanallarıyla tamamlayıp dengelemesi, sistemin dinamikliğiyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda katılımcılara yöneltilen "işletme açmaya nasıl karar verdiniz?" sorusu yöneltilerek katılımcıları girişimci olmaya sevk eden etmenlerin sosyal ağlarla ilişkisi anlaşılmasına çalışılmıştır:

"Eczacılık fakültesi mezunuyum, Suriye'de eczacıydım (...) Türkiye'ye gelince Eczacılık yapmak istedim, Suriye'de eczacı olduğumu ispatlayamadım. Suriye'deki statünün, Türkiye'de geçerliliği yok. Evrakların yanında olsa bile kabul etmezlerdi Eczane açmana dediler buradaki birkaç kişi. Türkçemde olmadığı için derdimi kimseye anlatamadım. Ama çok isterdim eczacılığa devam etmeyi. Mesleğime uygun bir iş bulamadım, eczacının yanında işe girmeye kalksam Türkçem yok neden beni işe alsın ki, genelde hem bizim dilimizi hem de Türkçeyi iyi bilen kişileri alıyorlar böyle yerlere alırlarsa"(K15).

Kişilerin ev sahibi toplumla iletişim kurabilmesinin ilk şartı olan dil faktörünün yetersiz olduğu durumlarda bireylerin kendi iç sosyal sermayelerine tabii kalarak ekonomik sermayelerini kurmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Hem aldığı eğitime uygun iş bulamamış hem de Türkçe öğrenemediğinden ev

sahibi toplu iletişim kuramayan katılımcıların beşerî sermayesine yönelik ciddi kayıba neden olduğunu ifade edebiliriz.

İzmir ilinin geneli baz alındığında araştırmanın yapıldığı dönem itibarıyla en çok Suriyeli işletmenin bulunduğu ilçe olan Buca ilçesi, resmi rakamlara göre 50 tane Suriyeli işletmeye ev sahipliği yapmaktadır. Suriyeli işletmelerin yoğun bir şekilde konumlandığı Buca'yı 48 Suriyeli işletmeyle Bornova takip ederken Konak 42 işletme ile 3. sırada yer almaktadır. Bayrak (2018: 79) tarafından yapılan çalışmada, İzmir'in ekonomik işleyişinde Suriyelilerin Bornova- Ayakkabıcılar Sitesinde ve Basmane çevresinde etkin rol oynadıklarından bahsedilmiştir. Yoğun el ve beden emeği gerektiren işlere yönelen Suriyelilerin ayakkabıcılık, inşaat, tekstil ve hizmet alanlarında kendilerini gösterdikleri belirtilmiştir. Basmane, 2012 yılı itibarıyla Suriyelilere ev sahipliği yapmış İzmir'in artan oranda Suriyeliye kucak açtığı "küçük Suriye" olarak tanınmaya başlanmış bir semtidir. Suriyelilerin göç etmek için Basmane'yi tercih etmelerinin arka planında ise merkezi bir öneme sahip olması ve otobüs istasyonlarına yakınlığı yer almaktadır. Suriye savaşı sadece insanları etkilememiştir. Göçle gidilen yerde de dönüşümlere sebep olmuştur. Bunların bir örneğini temsil eden Basmane'nin tanık olduğu yapısal dönüşümler arasında, kiralardaki fahiş artışlar, sosyo-ekonomik işleyiş, gündelik yaşam yer almaktadır (Gözler Çamur, 2017: 93). Bu dönüşümler arasında yer alan kira fiyatlarındaki artıştan bahseden K17 adlı katılımcı aslında durumu şu şekilde özetlemektedir:

"Biz gelmeden önce bu yerin kirası 300 TL iken biz geldikten sonra 1.500 TL oldu. Burası da işlek, sorduk normalde bizden önceki 300 TL kira veriyormuş ama bize 1.500 TL dediler zorla 1.200 TL'ye kiraladık abimle karar verip. Fırsatçı oldu insanlar, mecbur kiralayacak diye ev fiyatları, dükkân kiralaları fırladı"(K17).

Doğal olarak Basmane, İzmir özelinde resmi ve gayri resmi Suriyeli işletmelerin yoğunlaştığı etnik bir bölge olarak ön plana çıkmaktadır.

"Burada hep Suriyeli dükkânlar var, Suriyeli sokağı diye geçer bu sokak, Türk işletme yoktur, hepimiz Suriyeliyiz. Doğal olarak burada hep Suriyeliler alışveriş eder. Ben Suriye'deyken de elektrik işiyle uğraşıyordum, Suriyeliyen bir işin oldu mu bu sokağa gelirsin halledersin işini, o yüzden baktım bu dükkânı kiralayalım dedim, elektrikçi de yok ben tekim, geldik kiraladık"(K6).

"Bu bölge Suriyeli dükkânlara ait, hepimiz Suriyeliyiz, genelde Suriyeli halk burada olduğu için burayı kiraladım, burası aynı Suriye gibi"(K9).

"Burada Suriyeli dükkânlar var, doğal olarak buradaki dükkânları işleten bütün Suriyeliler yemeğe bana gelir, Suriye'den akrabalar buraya gel dükkân aç çok işler dediler diye geldim"(K14).

Elde edilen bulgularla açıkça karşılığını bulan "küçük Suriye" metaforu, Suriyelilerin İzmir'e yoğunlaşarak işletme açma tercihlerini bu bölgede kullanmalarına ve Suriye bölgesine özgü ürünlere ulaşma olanağının sunulmasına dayanmaktadır. Suriyeli girişimcilerin bu civarda işletme sahibi olabilme rekabeti, günden güne fiyatların fahiş rakamlara ulaşmasına ve Suriyeli iş hacminin genişlemesiyle Suriyeliler için en cazip bölge olmasına zemin hazırlamıştır.

Katılımcıların iş kolu dağılımları, faaliyette olan işletmelerin belirli mevkilerde yoğunlaşmış olduklarının göstergesidir. Bu bağlamda işletmelerini ilk açtıkları zaman bölgede Suriyeli tuhafiyeye, Suriyeli bakkal ve Suriyeli kebabçı olarak tek hizmet veren işletmecilerin, girişimcilik ruhunu içinde barındırdıklarını söylemek yerinde olacaktır.

"Bu bölgede Suriyeli lokantacı yoktu. Ben ilk geldim başka yerde çalıştım sonra araştırdım lokantacılar çok kazanıyor, en az Suriyeli lokanta nerede var, bu mevkide yoktu ilk ben açtım, ben açtıktan sonra bir kaç yer daha açtı ama ben müşteri kitlemi oluşturmuştum, akrabası, tanıdığı olanlar giderler oralara ama çoğu bana alıştı, benim yemeklerime alıştı. Farklı lokantaların açılması tabi ki de benim kazandığım parayı böldü, ben tekken ayda 2.000

kazanıyordusam şunda 1.000 TL kazanıyorum, müşteriler bölündü. Akrabası lokantacı olan illaki oraya gider, ben bir şey diyemem ki buna”(K4).

Katılımcının söylediklerinde en dikkat çekici nokta, kendisinin lokantacılaşma yönelmesinin ardından Suriyeli işletme sayısındaki artışa bağlı kazancının düşmesi ve etnik girişimciliğin katılımcının ekonomik sermayesinde olumsuz etkiler yaratmasıdır. Dolayısıyla etnik girişimciliğe bağlı etnik ekonominin de kendi içinde ayrılmış olması katılımcının memnuniyetsiz bir tavır takınmasına sebebiyet vermiştir. Araştırmaya katılan Suriyeli girişimciler arasında K11 adlı görüşmeci yan yana tuhafiyi hizmeti verdikleri işletmeleri arasında rekabet ortamı olmadığını şu şekilde belirtmektedir:

“Biz birbirimizi daha önceden tanyorduk, ben yaptığım el işi malzemeleri satmak istediğimi, dükkân kiralamak istediğimi belirtmişim, arkadaşımda benim dibimde dükkân var boş dedi, dükkân sahibiyile konuştuk, makul fiyata bana burayı verdi... Komşum dükkân sahibine benim adıma kefil olunca kiraladık burayı (...) herkes kendi rızkını yer. Birbirimize müşteri yönlendirdiğimiz oluyor, yan yana aynı dükkân olamaz mı yani (!)”(K11).

Elde edilen bulgular, gerek bir bölgede yoğunlaşan Suriyeli girişimcilerin gerekse ileriye dönük yatırım yapan girişimcilerin kriz anını fırsata dönüştürdüklerini göstermektedir. Girişimciliğin gereği olan fırsatları gözetme girişiminde bulunan katılımcıların işyerlerini açmada gerekli olan destekleri nereden sağladıklarını ve bu desteğin nasıl boyut kazandığına dair bulgulara “bu sektöre yönelenizde sosyal ağ ve bağlantıların önemi nedir?” sorusuyla ulaşılmaya çalışılmıştır:

“Burayı açarken en çok manevi destek aldım, özellikle dernektekiler çok destekçi oldu, akrabalarım genelde bu mahallede hepsi benden alır, Yeşilova’da oturan akrabalarım var, haftada 1 gelirler haftalık alışverişini benden yaparlar giderler. Destek çok aldım akrabalarımından”(K8).

“Burayı açarken eniştemden maddi destek aldım, kayınbabamdan işi öğrendim, akrabalarım benden alırlar hep destek oldular. Ben isteksiz olmama rağmen kayınbabam çok uğraştı, işi sevdirdi bana, kazanç da iyi olunca iyi oldu”(K2).

“Kurslara gitmeme teyzem ısrar etti, dükkânın ürünlerini kurslarda yaptım, sonra burayı komşum sayesinde buldum, hep bana destek oldular benden daha çok uğraştılar burayı açmam konusunda”(K11).

Katılımcıların geneli Suriye’den Türkiye’ye aktarılan sosyal sermayelerinden gelen destek sayesinde ayakta kaldıklarını ifade etmişlerdir. Gerek maddi gerekse manevi desteği birbirlerinden esirgemeyen Suriyeli girişimcilerin, bu süreçte en büyük destekçisi sıkı tutulan bağlantıların kendisidir. Bu bağlamda mevcut işlettiği işletmeyi tanıdıktan devralarak faaliyete sokan K15 ve K2 adlı katılımcılar, sosyal ağların önemine şöyle vurgu yapmaktadır:

“Asıl mesleğim eczacılık, arkadaşım benim tatlıcı dükkânı var gel onun başında dur dedi, kendi Avrupa’ya gitti, bende ondan devraldım. Burada zaten hep Suriyeli işletmeler var o yüzden evden oturmakta buraya arkadaşlarla, tanıdıklarla oturuyoruz, iyi oldu”(K15).

“Eniştem yardım etti burayı açmamda. Kayınbabam ben Konya’dayken gel burada hiç kebabçı yok dedi, ben sana işi öğreteyim sende işlet dedi, eniştede para gönderince açtık, kayınbaba öğretti, baya da tuttu, çünkü burada benden başka yok. Bu civardaki herkes bana gelir. Yani akrabalar sayesinde bu yola çıktım, en büyük destekçim onlar”(K2).

Sosyal ağ ve bağlantıları güçlü olan mültecilerin, ev sahibi ülkede hayata tutunmaları kolaylaşmaktadır. Sosyal ağ ve bağların kuvvetli olmasıyla Suriyeli girişimcilerin gerekli sermayeyi bulma, bilgi ve işgücüne ulaşmaları paralellik gösterir. Özetle kendi işinin patronu olma yolunda ilerleyen Suriyelilere kolaylık sunan göçmenlik ağları ve sosyal bağlantıları sayesinde, katılımcının işleteceği yer ve mekânı bir tanıdıktan ya da aileden alarak işletmesi söz konusu olabilmektedir (Yıldız, 2017: 310). Akraba ve arkadaşlardan gelen destek Bourdieu’nün gerekli olduğunda faydalı destekler sağlayan toplumsal ilişkilerin sermayesi olarak tanımladığı sosyal sermaye tanımlamasıyla da örtüşmektedir. Herhangi bir

bireyin, toplumsal bakımdan önemli konumlarda bulunan müşterilerle etkileşimi beraberinde saygınlığı ve itibarı da yanında getirecektir (Bourdieu, 1977: 503 akt. Field, 2008: 20). Dolayısıyla akraba ve arkadaşlardan gelen desteğin boyutu, sosyal sermaye birikiminin de büyüklüğünü temsil etmektedir. Ayrıca araştırma bulgularının genelinde Türkiye'ye geldikten sonra yapılan birikim ve tanıdıklardan gelen desteğe bağlı işletme açma atılımlarının daha kolaylaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca etnik kimliğe sahip olan katılımcıların girişimcilik deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını anlayabilmek adına "Suriyeli olmanızın girişimci olmanızdaki etkisi nedir? Bunun getirisi nedir?" şeklinde yönlendirilen soruya verdikleri cevaplar şu şekildedir:

"Burayı açmadan önce 3 tane dükkân değiştirdim, devlet sürekli geldi kapattı, açtığım mahallelerde Suriyeli dükkân istemedikleri için halk şikayet etmiş ve kapattılar, en ufak bir şeyi bahane ederek mühürlediler, ben açarken burayı Suriyelilere karşı bir önyargı vardı, istemiyorlardı, hayata küsmeme bile neden oldu bu durum, vazgeçtim açmayacaktım ama yine açtım"(K3).

"Türkiye'de biz Suriyeli olduğumuz için insan muamelesi görmüyoruz resmen, ilk geldiğimizde evraklarımız geçersiz sayıldı, ben edebiyat öğretmenliği okuyordum, evraklarım yanımda, kabul etmediler kendi ülkende geçerli o burada geçersiz dediler, ülkemizdeki statümüz yandı buraya gelince, bende o yüzden İzmir'de dükkân açmaya yöneldim, yapacak bir şey yok çünkü"(K2).

"Türkiye'ye biz ilk geldiğimizde durumu iyiydi buranın. Suriyelilere karşı önyargılı değillerdi, yardım ediyorlardı, dükkân açtığımızda Türkçe bilmediğimiz için anlaşamıyorduk yardımcı oluyorlardı, Suriyeli dükkânlar baya işliyordu ilk zamanlar, birisi bir dükkân açtı devamı geldi, Suriyeli dükkân sayısı arttı, Türk esnafın bakışı da değişti, Suriyelilerin müşterileri bölündü, satışlar azaldı, sorunlar arttı, Suriyelileri dışlama başladı zamanla"(K4).

Suriyeliler Türkiye'ye ilk geldikleri sıralarda, sayılarındaki azlıktan kaynaklı pek görünür değillerdi. Ne zaman Suriyelilerin sayısında yoğun bir artış yaşandı o zaman sıkıntılar kendini göstermeye başlamıştır. Her geçen gün artan Suriyeli nüfusunun, Türkiye'nin ekonomisine 'ekstradan külfet' oluşturduğuna yönelik anlayışın yaygınlık kazanmasına neden olurken Suriyelilerin Türkiye ekonomisindeki ücretli çalışan konumu sarsıntıya uğramıştır. Aynı zamanda yerel halkta da Suriyelilere karşı nefret söylemini içeren duygular uyanmaya başlamıştır.

"Biz Türkiye'ye gelince işçilik ucuzladı, bizden önce bir kişi 1000 TL'ye çalışıyorsa aylık Suriyeli gelince ücretler 300 TL'ye düştü. Hem Türkler hem de Suriyeliler bu durumdan mağdur oldu, yok pahasına, saatlerce çalıştırıldık, çalışmazsan git, kapıda bekleyen bir sürü çalışacak adam var dendi, fırsatçılık biz geldikten sonra çok arttı, bizde o yüzden kendi yerimizi açtık"(K5).

Katılımcıların işletme açmaya teşvik eden faktörlerin en başında 'bağımsızlık' isteği gelirken, 'saygınlık görme', 'kendi işini kurma' gibi etmenlerin de motive kaynağı olduğu ifadelerinden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda katılımcıların Türkçe bilmemeleri ve Suriyelilerin yaşamakta oldukları yerleşim alanında geleneksel ihtiyaçlarına/tükettikleri ürünlere yönelik mal ve hizmetin yoksunluğu işletmeye bağlı iş koluna yönelmelerinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.4. Etnik Ekonominin ve Etnik Girişimciliğin Sosyal Sermaye Üzerinden Değerlendirilmesi

Çalışmanın asıl ortaya çıkış temasını oluşturan İzmir'deki Suriyeli küçük girişimcilerin nasıl bir etnik girişimci ağı oluşturduğuna ve etnik ekonomilerini nasıl kurduklarına yönelik bulgular bu başlık altında ele alınmaktadır.

Etnik girişimcilik modelinin genel olarak Suriyelilere hizmet veren küçük ölçekli işyerlerinden oluşan kahvehane, küçük restoran, tatlıcı, oto yıkama, berber, giysi mağazası, döner büfesi vb. işletmelerde kendini gösterdiği (Erdoğan, 2017: 83) öncü çalışmalarda da belirtilmiştir. Bu çalışmada da İzmir'de bulunan Suriyeli işletme sahiplerinin etnik girişimcilik modeli sunduğunu destekleyen eğilim ise

katılımcıların müşteri kitlelerinin Suriyelilerden oluşması ve yukarıda belirtilen işletmelere benzer nitelikleri içermesidir.

“Suriyeli olduğumuz için müşterilerimizde Suriyeli, bizi dışladıkları için Türk gelmiyor tabi Suriyeli kadar. Göçmen olmamız nedeniyle Türk müşteri çok nadir geliyor, buda ister istemez ekonomik olarak kısıtlıyor bizi”(K6).

“Genelde Suriyeli, Türkler yumurta ve yoğurt alıyorlar başka bir şey almıyorlar. Bizim mallar Suriyeli malı bizim halk alıyor”(K1).

Görüldüğü üzere Suriyeli işletmelerin müşteri profili yine Suriyeliler tarafından şekillenmektedir. Tosun (2014: 47-51)'un Almanya'daki 200 Türk girişimci ile yaptığı benzer çalışmadaki 188 katılımcı, müşteri profilinin Türklerden oluştuğunu belirtirken faaliyette olan işletmelerinin Türklerin başka yerlerde bulamayacakları ihtiyaçlarını karşılar nitelikte olduğunu savunmuştur. Benzer şekilde etnik bağların hüküm sürdüğü ve sunulan ürünlerin etnik gruba hitap ettiği bu girişimcilik modelinde, elde edilen gelirin yine etnik grup içinde işlerlik kazanarak ekonominin grup içine hapsediğine dair algı da güçlenmektedir:

“Bizim ekmeğimiz Türk ekmeğinden farklı, biz lavaş yeriz, bunu arıyoruz, bulamıyoruz yok Türkiye’de. Antep’te Suriyeli işadamları fabrika açtı, bizim mühendisler Suriye’deki aynı tat, aynı lezzeti yaptılar Türk bakkallara vermeye çalıştılar ama Türk bakkalları kabul etmedi, satmadılar bizim ürünleri. Bizde kendi bakkallarımızı açtık, Suriyeli bakkal olarak adlandırıldık. Ürünlerimizin hepsi Mersin ve Antep’teki fabrikalardan geliyor. Bizim cipslerin tadı farklı, çok baharatlı ve fiyatı uygun. Bu cips Türk bakkalda 1 TL, bizde 4’ü 1TL biz ucuza geliyor, bizde ucuza satıyoruz”(K8).

Etnik ekonomi modeli sunan işletmelerin genelinde Suriyeli ürünlerin ticaretini ve satışını yapmaları, doğal olarak müşteri portföylerinin Suriyelilerden oluşmasına sebep olmaktadır bu durum Suriyelilerin kapalı sosyal ağlar oluşturmalarına sebebiyet vermektedir. Açıktır ki, etnik grup üyeleri arasındaki sosyal ağ ve bağlantılar sayesinde ayakta duran belli sektörler yine ortak etnik köke sahip bireylerin işbirliği ile ekonomik kazançlar elde ettikleri için etnik ekonomi göçmenler arasında ayrı bir ekonomi modeli sunmaktadır. Korumacı bir model olan etnik ekonomi, maliyet bakımından külfetli olabilecek girişim faaliyetlerini ve azınlıkların arasındaki rekabeti etnik ağ ve bağlantılarla minimize etmektedir (Akyiğit, 2016: 153). Sosyal ağlar sayesinde işletmelerin varlığından haberdar olan etnik grup üyelerinin, ticari anlamda işletme sahibine avantaj sunmakla kalmayıp kendi aralarında sosyal ilişkileri de güçlenmektedir. Doğrudan veya dolaylı yollardan birbirleriyle irtibat halinde olan ağ içindeki üyelerin, birbirlerine işyerlerinin tanıtımını yapmasıyla ekonomik sermaye olumlu etkilenmekte (Tosun, 2014: 53) ve etnik dayanışma ağının açığa çıkmasına sebebiyet vermektedir.

“Müşterilerle özellikle Suriyeli kadınlarla aramız çok iyi. Benim ürünlerim Suriye malı genelde, bizim alışık olduğumuz ürünler. Diyelim ki, daha önce gelmemiş olan farklı yeni bir koku geldi, birbirimizde telefonlarımız vardır. Mesaj atarım yeni kokular geldi derim, o ona haber verir(16).

İzmir'in Basmane semtinde yoğunlaşan Suriyeli mikro işletmeler, zamanla Suriyelilerin karakteristik özelliklerini yansıtan mekânlara dönüşmüştür. Genel olarak eğitim seviyeleri alt düzeylerde seyreden ve grup içinde Arapça konuşan Suriyeli işletmecilerin, Türkçe öğrenme becerilerini geliştirememeleri kapalı ağlara mahkûm olmalarına sebep olmuştur. Faaliyet gösterdikleri iş kolunun dışında pek bir yeterliliği ve eğitimi bulunmayan Suriyeli girişimciler, etnik ekonominin içinde hapsedilmiş ve mevcut işletmeyi açma girişimine yönelmişlerdir. Bu bağlamda etnik kökene dayalı oluşan sosyal ağ ve bağlantılar, iş hakkında gerekli bilgi kanallarına kolay erişimi sunarken etnik sermaye ve etnik işgücü kapsamında olası boşlukları doldurmaktadır. Belli iş alanlarının ve sektörlerin belirli bir etnik grup tekelinde bulunmasıyla etnik grubun kontrolünde olan bir ekonomi alanı ortaya çıkmaktadır (Akyiğit, 2016: 153).

Katılımcılara “işletmenizde kaç kişi çalışmaktadır, bunlar kimlerden oluşmaktadır?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyu cevaplayanlar arasında yer alan K4 ve K14 kodlu lokanta işletmecilerinin bağımsız şirket kurarak işveren konumunda yer aldıkları; geri kalan katılımcıların ise küçük sermayeler ile esnaflık

ve zanaatkârlık yaptıkları anlaşılmaktadır. İşveren konumunda olan lokantacı girişimcilerin istihdam sağladıkları bireylerin de sadece Suriyeli olması, etnik ekonomi oluşturarak mensubu oldukları etnik grup içinde sermayenin işlerlik kazanmaya başladığını göstermektedir. Görüşülen K4 adlı katılımcının 1 tane Suriyeli çalışanı varken K14 adlı katılımcının istihdam sunduğu 3 tane Suriyeli çalışanı bulunmaktadır. Türkiye'ye geldiği günden itibaren lokantacılık yapan ve 5 yıllık süre zarfında işlerinin giderek büyüdüğünün altını çizen K14 adlı katılımcı işlerin yetişemeyecek dereceye gelmesiyle 3 tane Suriyeli çalışan istihdam ettiğini belirtmektedir. Katılımcılar arasından K17 adlı katılımcı "*kendinizden başka işletmenizde çalışan var mı*" sorusuna şu şekilde açıklık getirmiştir:

"Suriye'deyken abimin ayrı, benim ayrı kahve dükkânımız vardı. Burayı ortak açtık vardiya çalışıyoruz. Sabah ben, akşam abim geliyor bazen sabah abim akşam ben değişimli olarak bu dükkânda çalışıyoruz, sadece ben çalışmıyorum"(K17).

Görüşmeci burada işletmelerinin aslında kendi çapında aile şirketi olduğunu belirtmektedir. Aile üyelerinden birisi ile ortak karar vererek açtıkları işletmeyi vardiya bir şekilde işletmekte ve geliri ortak pay etmektedirler. Tekinkaya (2015: 118) tarafından şekillendirilen "*Göç ve Etnik Ekonomi: İstanbul Bayrampaşa'da Boşnak Göçmenler*" adlı tez çalışmasında görüşülen Boşnak girişimcilerin benzer şekilde Boşnak işgücü istihdam ettikleri ve bu istihdamın işverenlerin Boşnak akrabalarıyla şekillendiği sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun Boşnak işçilerin etnik kökene sahip olmalarıyla değil, akrabalık ve tanıdık olmalarıyla alakalı olduğunu belirtilen Tekinkaya'nın çalışmasında yer verdiği gibi İzmir'deki Suriyeli küçük girişimcilerin istihdam şekli benzerlik göstermektedir.

Göç ağlarının hüküm sürdüğü günümüz toplumlarında özellikle mülteciler arasında işlevselliğini koruyan göçmen ağları, etnik ekonomi modelinde de bağlayıcılığını ortaya koymuştur. Genel itibariyle etnik ekonomi modeli, etnik girişimcilik kavramının içselleştirilmesiyle anlam genişlemesine maruz kalıp sınırları tam olarak çizilmemiş bir olgu olarak varlık kazanmıştır. Etnik ekonomi modeline kıyasla etnik girişimcilik kavramının daha baskın olduğu yapılan çalışmalardan anlaşılrsa da aralarındaki benzerliklerin, farklılıklar üzerinden okunması mümkün gözükmemektedir. Özellikle Suriyeli girişimcilerin etnik girişimci olduklarına dair genel kabul, Suriyelilere sundukları hizmet ve Suriyeli bireylere sundukları istihdamla bütünleşince etnik ekonominin koşulları sağlanmış olmaktadır. Etnik girişimcilik daha çok aynı etnik gruba dahil olan bireylerin kendi işini kurmasıyla şekillenirken etnik ekonomi ise etnik girişimci, etnik işveren ve etnik çalışanları kapsamaktadır. Bu içeriklere etnik grup üyelerine ürün hizmeti sağlayarak müşteri profiline yine etnik üyelerden oluşmasını da eklersek bütünleşik bir etnik ekonominin ortaya çıktığını söylemek yerinde olur.

SONUÇ

Bu çalışmada, insan ilişkilerine vurgu yapan sosyal sermayenin, Suriye'deki iç savaşın farklı boyutlara ulaşmasına istinaden Türkiye'ye gelerek İzmir'de mikro ölçekli girişimcilik modeli sunan Suriyeli işletmeciler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda görüşmecilerden elde edilen veriler dâhilinde katılımcıların Türkiye'ye gelmeyi seçmelerindeki etmenler, mekânsal yakınlık, güvenlik kaygısı ve sosyo-ekonomik yakınlık olarak tespit edilmiştir. Göç ağlarının aracılık etmesiyle şekillenen göç kararı, İzmir'de bağlantı kurulan akraba ve tanıdıklarla girilen etkileşim tarafından desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Genel itibariyle Suriyeli mültecilerin göç etme biçimleri değerlendirildiğinde, göç sürecinde yapısal faktörlerle birlikte en büyük etkenin sosyal ağlar olduğu bulgulanmıştır. Zorunlu göçle Türkiye'ye gelen Suriyelilerin sosyal bağlantılarını içeren aile, akraba, arkadaş ve tanıdıklarla irtibatın akabinde İzmir'e gelip yerleşmeleri, Halep'ten İzmir'e taşınan ağların bir temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki katılımcıların göç ettikleri yerler her ne kadar farklılık gösterse de göç olgusu, büyük ölçekte zincirleme göç ile açıklanabilir. Bu araştırmaya dayanarak güncel zincirleme göç kuramlarını ağ kuramları ile desteklemek de mümkün gözükmemektedir. Sosyal ilişkiler ağ kuramının *sosyal sermaye* kuramının gerek *beşerî sermaye*

gerekse *ekonomik sermaye* üzerindeki etkisi yadsınamaz.⁴ Bu bağlamda Suriyeli mültecilerin sahip oldukları sosyal sermayenin göç sürecindeki etkisinin oldukça önemli olduğu gözlemlenmiştir.

İzmir'in Basmane'sinin "küçük Suriye" olarak tanımlanması ve buna dair genel kabul, araştırma dâhilinde geçerliliğini korumaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın şekillenmesinde büyük bir öneme sahip olan Basmane, Suriyelilerin aralarındaki homojen yapının iş piyasasına yansıdığı ve etnik ekonomiye hapsolmuş kapalı ağların bir arada toplandığı mekân olma özelliğini korumaktadır. Suriyeli girişimcilerin ekonomik özerklik kurdukları ve kendi habitatlarını oluşturdukları İzmir'in Basmane ilçesinde etnik ekonomi aracılığıyla mekânsal dokuyu yeniden ürettikleri dikkat çekmektedir.

Katılımcıların Suriye'de savaş çıkmadan önce aslında var olan fakat kullanılmadığı için varlığından haberdar olunmayan sosyal sermayeleri Türkiye'ye aktarılırken sosyal ağları *bağlayan sosyal sermaye* ekseninde kendini göstermektedir. Türkiye'de Suriyelilerin ekonomik entegrasyon sürecinde bağlayan sosyal sermayelerinin işlevi ise pozitif ve negatif olmak üzere çift yönlüdür. Bu doğrultuda katılımcılar arasında bağlayan sosyal sermayenin pozitif işlevinin Suriyelilerin hayata tutunmalarındaki öncül kaynakları temsil ettiği açıktır. Olumlu etkisine karşılık ev sahibi ülkenin diğer üyeleriyle iletişimini kısıtlayarak mültecileri kendi topluluklarının içine hapsedmesi ise bağlayan sosyal sermayenin negatif işlevinin arasında yer almaktadır.

Diğer yandan Suriyeli mültecilerin göç etmesinin başlangıcında bağlayan sosyal sermaye etken durumdayken zamanla girişimcilik sürecine giren Suriyeli girişimcilerin *köprü kuran sosyal sermayeye* yöneldikleri anlaşılmıştır. Egemen kültür içinde varlık kazanmaya çalışan Suriyeli mültecilerin ev sahibi ülkenin diğer üyeleriyle iletişimi, iç içe geçmiş özerkliklerin etkileşimine ön ayak olurken bu ilişkiselliklerin farklılıklar üzerinden okunması kolaylaşır. Açık ki, farklılıkların özneleri bu perspektiften okudukları süre zarfında daha dinamik yapıya sahip olabilmektedirler. Bunun onlara getirisi ise toplum içinde daha görünür olup seslerini duyurabilme imkânı kazanmalarındadır. Kendi ülkelerindeki beşerî sermayelerini Türkiye'ye aktarıp asıl mesleklerine yönelik iş bulamadıklarını belirten katılımcıların yanında Suriye'de aynı iş kolunda faal olan katılımcıların varlığı araştırmaya yansımıştır. Bundan dolayı Suriyeli küçük girişimcilerin işletmecisi olmalarında eğitimin önemi yok denecek kadar azdır. Katılımcıların Suriye'den İzmir'e aktarılan girişimcilik tecrübesiyle birleşen etnik dayanışma ağlarının katılımcılara en büyük desteği sunduğu anlaşılmaktadır. Suriyeli girişimcilerin ifadelerinden, girişimciliğe teşvik eden faktörler arasından 'kendi işinin patronu olma', 'saygınlık görme', 'bağımsızlık isteği' gibi unsurların sosyal bağlantılarının desteğiyle birleşerek girişimcilik sürecini başlatmada önemli bir etken olduğunu ifade edebiliriz.

Zorunlu göç dalgasıyla Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin bir süre farklı iş kollarında çalışmalarlarıyla yaptıkları birikim, Türkiye'de kendi ülkelerindeki işletmelerinin devamı mahiyetinde girişimciliğe adım atmalarına kaynaklık etmiştir. Uzunca bir süredir Türkiye'de bulunan katılımcıların Türkçe öğrenememiş olmalarıyla birlikte beşerî sermayelerinde kayda değer bir gelişme olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Suriyeli girişimcilerin göçmenlik ağlarıyla kuvvetlenen sosyal sermayeleri ile Suriye'de kaybettikleri ekonomik sermayeleri etnik girişimcilik aracılığıyla dengelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular Suriyeli küçük girişimcilerin iç içe geçmiş ekonomik ve sosyal sermayeleri, girişimcilik üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu beşerî sermayelerinin girişimcilikte önemli bir aracı rol oynamadığını göstermektedir. Bu durum nitelikli Suriyelilerin vasfını kaybetme girdabına düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarının göstermektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de etnik girişimciliğin gelişmesi Suriyelilere bir yandan "mülteci kimliğini deneyimleme" sürecinde özellikle ekonomik entegrasyon düzeyinde olumlu işlevsel etkileri vardır. Diğer yandan bireylerin "serbestçe savrulmalarını" önleyecek biçimde Suriyelilerin tercihlerini izleyip kontrol ederek tercihlerini kısıtlamaktadır. Bundan dolayı Suriyelilerin ekonomik entegrasyon süreci ele alınırken sosyal sermayenin pozitif ve negatif işlevsel yönlerinin dikkatli bir şekilde okunması gerekmektedir. Türkiye'de Suriyeliler özelinde etnik girişimcilik konusu etnik ekonomi kapsamında ele alınarak bireylerin

⁴ Sosyal sermaye ve sosyal ağ kavramının girişimcilik özelinde tartışıldığı ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bkz. Çitçi, Umut Sanem, (2015) "Girişimcilikte İşbirliği Geliştirme ve Sosyal Ağların Önemi", Girişimcilik: Temel Kavramlar, Girişimcilik Türleri, Girişimcilikte Güncel Konular - Siyah İnci Akademi, 337-366.

nasıl bir sosyal ağ kurduklarını anlamaya odaklı çalışmaların yapılması önemlidir. Özellikle iş kollarından hareket ederek ve girişimcilerin demografik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda kuşaklararası etkilerinin araştırılması önemli bir gereklilik olarak önümüzde durmaktadır. Bununla birlikte Suriyelilerin Türkiye'nin belli bölgelerinde yoğunlaşmış kendi habitatlarını kurmaları ve kendi içlerine hapsolmaları yerine yerel halkla etkileşim düzeylerini arttırabilecek bir toplumsal yapının sağlanabilmesi için özellikle mikro ve mezo ölçekte çalışmalara ihtiyacımız olduğu açıktır.

MAKALE BİLGİ FORMU

Yazar(lar)ın Notları

Bu makale 23/12/2020 tarihinde Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan Suriyeli Girişimcilerin Etnik Ekonomi Oluşturmalarında Sosyal Sermayenin Rolü: İzmir Örneği başlıklı yüksek lisans tezinin verilerine dayanarak yazılmıştır.

Yazar(lar)ın Katkıları

HA: Çalışma fikrinin oluşturulması, çalışmanın tasarımı, sonuçların yorumlanması, eleştirel inceleme ve makale yayınlama süreci,

ZB: Veri toplanması, kaynak taraması, sonuçların yorumlanması, makale yazımı.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

Çalışma için ilgili üniversitenin Araştırma Etik Kurulu'ndan etik onay (Etik Kurul Onay Kodu: 2020/ 3589) ve kurum izinleri alındı. Veriler toplanmadan önce katılımcılara çalışma ile ilgili açıklamalar yapıldı, elde edilen verilerin gizli kalacağı konusunda güvence verilerek, yazılı ve sözlü onamları alınmıştır.

Teşekkür

Çalışmamız sırasında bize destek ve katkı sağlayan tüm katılımcılara teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2017). "Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa" 3. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akyiğit, H. (2016). "Etnik Toplumsal Ağların İş Gücü Piyasasına Geçişlerdeki Etkisi: Suriyeli Mülteciler Örneği", Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal, Volume:8, s.s. 149 - 159
- Bayrak, H. C. (2018). "Suriyeli Mültecilerin Sosyal Uyumunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: İzmir Örneği", İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı
- Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital", G. Richardson (der.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, New York: Green-wood Press, s.241-58

- Boz, H. (2007). "Etnik Girişimcilik: Almanya'da Faaliyet Gösteren Türk Kökenli Girişimciler Üzerine Bir Araştırma", Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya
- Coleman, J. S. (2010). "Beşerî Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye", (Ed. Mehmet Murat ŞAHİN ve Ahmet Zeki Ünal), Sosyal Sermaye: Kuram-Uygulama-Eleştiri, Değişim Yayınları, İstanbul. S.(77-119).
- Çağlayan, S. (2006). "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", Muğla üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE), Sayı 17, s. 67-90
- Çetin, S. (2017). "İzmir'deki Yerel Halkın Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Algısı", Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Sosyoloji Ana Bilim Dalı/ Yüksek Lisans Tezi
- Çitçi, Umut S. (2015). "Girişimcilikte İşbirliği Geliştirme ve Sosyal Ağların önemi", *Girişimcilik: Temel Kavramlar, Girişimcilik Türleri, Girişimcilikte Güncel Konular* - Siyah İnci Akademi, 337-366.
- de Haas, Hein. 2010. "The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(10):1587-1617.
- Erdoğan, T. (2017). "Göç ve İskân- Göç ve Göçmen Kavramlarının Analizi", Palet Yayınları, Aralık, Konya, s.s. 13-28
- Ergönül, E, Sadioğlu, U. (2020). "Kentsel Çöküntü Alanları Üzerine Teorik Bir Tartışma", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , Cilt 11 Ek Sayı-1 , 155-180
- Faist, T. (2003). "Uluslararası Göç ve Ulus-aşırı Toplumsal Alanlar", çev. Azat Zana Gündoğan-Can Nacar, Bağlam Yayınları
- Field, J. (2008). "Sosyal Sermaye", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev: Bahar Bilgen ve Bayram Şen, 2. Baskı, İstanbul
- Gerni, M. (2013). "İlişkilerin Maddi Yönü Sosyal Sermaye ve Örgütsel Boyutu", Beta Yayınları, Mayıs
- Harriss, J. ve Renzi, P. D. (2010). "Sosyal Sermaye Kavramı: Kayıp Halka mı Yoksa Analitik Olarak mı Kayıp?", (Ed. Mehmet Murat ŞAHİN ve Ahmet Zeki Ünal), Sosyal Sermaye: Kuram-Uygulama-Eleştiri, Değişim Yayınları, İstanbul, s.(7-44)
- Karagül, M. (2012). "Sosyal Sermaye (Kapitalizmin Kör Noktası)", Nobel Yayın
- Kaya, A. F. (2015). "Etnik Girişimci İşletmelerin Kurumsallaşma Düzeyleri ile Belirsizlikten Kaçınma Dereceleri arasındaki İlişkinin Araştırılması: Polonya Örneği", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Kaya, M. (2017). "Türkiye'deki Suriyeliler: iç içe geçişler ve karşılaşmalar", Hiper Yayın, İstanbul
- Kaygalak, S. (2009). "Kentın Mültecileri", Neoliberalizm Koşullarında Zorunda Göç ve Kentleşme", Dipnot Yayınları, Ankara
- Kolukırık, S. ve Özcan, N. (2019). "Farklılık ve Farkındalık Ekseninde Suriyeli Göçmen Nüfusun Sosyolojik Özellikleri: Payas İlçesi Örneği", *Göç Dergisi*, 6 (2), 191-212.
- Korkmaz, A. (2011). "Göç ve Din: İsveç'teki Kurulular Örneği", Çizgi Kitabevi Yayınları
- Koyuncu, A. (2020). "Toplumsal Kabulde Ekonominin İmkânı -Konya'daki Suriyeli Girişimciler-" *İnsan ve Toplum Dergisi*. 10 (3), 100-131
- Light, Ivan ve Steven Gold (2000) *Ethnic Economies*, New York.
- OECD. (2007). "Hedef Gruplara Girişimcilik Desteği". içinde *Girişimcilik ve Yerel Ekonomik Kalkınma, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)*

- Ojo, S. (2013). *Diaspora Entrepreneurship: A Study Of Nigerian Entrepreneurs In London*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, University of East London.
- Öğüt, A. ve Erbil, C. (2009). "Sosyal Sermaye Yönetimi", Çizgi Kitabevi Yayınları, 2. Baskı Konya
- Portes, A. (1998). "Social capital: Its origins and applications in modern sociology", *Annual review of sociology*, 24.1: s.1-24.
- Subanova, A. (2013). "Türkiye'deki Kırgız Kökenli Göçmen Girişimciler Üzerine Alana Araştırması", Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İşletme Anabilim Dalı/ Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı / Yüksek lisans Tezi
- Şimşek, H ve Yıldırım, A. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tekinkaya, E. (2015). "Göç ve Etnik Ekonomi: İstanbul Bayrampaşa'da Boşnak Göçmenler", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı-Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Tosun, E. (2014). "2008 Küresel Ekonomik Krizinin Almanya'daki Türk Etnik Girişimciler Üzerindeki Etkisi", Karadeniz Teknik üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi
- Vesek, S., Suğur, N. (2021). "Türkiye'deki Suriyelilerin Kentsel Yaşam Deneyimleri Gaziantep ve İzmir Örneği", *İnsan Ve Toplum Dergisi*, dx.doi.org/ 10.12658/M0512
- Yaman, A. (2016). Suriyeli sosyal sermayenin inşası ve yeniden üretim sürecinin sivil toplum ve ekonomik hayat alanlarında incelenmesi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (3), 94-127.
- Yurdakul, H. (2020). "Göçmenlik Damgası: Medyada Göçmenin Anlamsal Kurulumu". Astana Yayınları, Ankara
- Yıldız, S. (2017). "Diaspora Girişimcilik: Türkiye'deki Suriyeli Girişimcilerin Profili", İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi